

A MAGYAR ROMANTIKA

(FEJEZET A MAGYAR IRODALMI FEJLŐDÉS
TÖRTÉNETÉBŐL)

IRTA

FARKAS GYULA

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1930

A
MAGYAR ROMANTIKA

(FEJEZET A MAGYAR IRODALMI FEJLŐDÉS
TÖRTÉNETÉBŐL)

IRTA

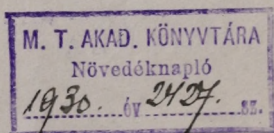
FARKAS GYULA

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1930

109095

Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet R.-t. Budapest.

Öröklött hajlamaink származásrendjének,
lelki őseinknek ismeretéről van itten szó...

(*Horváth János*, Napkelet. I.)

Akinek nincs bátorsága racionális vonalakat
húzni az élet összefüggésén át, annak nincs
bátorsága a tudományhoz és a gondolkodáshoz.

(*Eduard Spranger*, Lebensformen.)

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
CHICAGO, ILL.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
CHICAGO, ILL.

1911

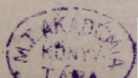
BEVEZETÉS.

A XIX. század huszas évei a magyar irodalom fejlődéstörténetének egyik legizgatóbb fejezetét alkotják. Fél százados szellemi törekvések érnek meg, zárulnak le és közben megváltozik a magyar irodalomnak nyelvi s formai kifejezése, tárgyköre, szellemi iránya és megváltoznak az irodalmi életnek társadalmi alapjai: megteremtődik a magyar nemzeti irodalom.

Ez a fejlődés nem külföldi szellemi hatások eredője, hanem a magyar lélek mélységeiből fakadó erőknek következménye. A beteljesülés korát csak úgy érthetjük meg, ha sorban megvizsgáljuk azokat a szellemi erőket, melyek a magyar nemzeti irodalmat létrehozták és végigkísérjük történeti fejlődésüket az ú. n. felújulás korától, vagyis a XVIII. század második felétől egészen a XIX. század harmincas éveiiig, amikor is a politikum diadalmaskodik az irodalom fölött.

*

A szatmári béke után megszakadt a magyar irodalom fejlődése. Irodalmunk magyarnyelvűségét a reformáció lendítő ereje fejlesztette ki és a magyar irodalmi életet két évszázadon át a vallási harcok

töltötték ki. Az ú. n. szépirodalom, — melyet a későbbi irodalmi szemlélet a vallási irodalom rovására túlságosan kiemelt — legnagyobbbrészt ponyvajellegű volt (mint pl. Argirus, sőt Gyöngyösi művei) vagy nem vált ismeretessé (mint pl. a Zrínyiász). A XVI. és XVII. század irodalma túlnyomóan vallási. Így élt még a XVIII. század tudatában is és az első magyar nyelvű irodalomtörténeti kísérlet, Bod Péter Athenas-a, lényegileg a protestáns vallásos irodalomnak a biografikus lexikona.

Rákóczi Ferenc leverésével a Habsburg-uralom alatt egyesített országban erőskező rekatholizációs folyamat indult meg. Ez elsősorban a magyar reformátusok ellen irányult, akik a töröktől megszálott Alföldön és a független Erdélyben közel két évszázadon át szabadon ápolhatták vallásukat és magyarnyelvű kultúrájukat. Természetszerűen idegenkedtek a Habsburg-uralomtól, mely őket vallásukban és nemzetiségükben egyaránt kívánta sújtani. De fegyver nem volt a kezükben. Nyomdákat elvették vagy jezsuita cenzura alá helyezték, (mely még a Károlyi-biblia újabb kiadását is megakadályozta), iskoláikat megszüntették vagy megcsönkítették, a külföldi tanulást megnehezítették, majd egészen betiltották. A magyar protestántizmus — elvágva a szellemi fejlődés forrásaitól — szellemi tétlenségre, sőt visszafejlődésre volt kárhoztatva. Különösen Dunántúlról igyekeztek a magyar kálvinistákat egészen kiszorítani. A bakonyi német települések nemcsak lakatlan vagy elpusztított területeket népesítettek be, hanem egyúttal színmagyar kálvinista falvak lakosságát szorították ki. Ugyanakkor megszüntették a kálvinisták

pápai és győri iskoláit. A katolikus magyarság nevelése legnagyobbbrészt a jezsuiták kezében volt, akik — különösen a század első felében — a latinos műveltséget kizárólagos uralomra juttatták. A magyarosszellemű katholicizmus tapogatózva kereste az új fejlődés lehetőségeit. Az ellenreformáció szellemi harca azonban — mely Pázmány korában remekművekkel ajándékozta meg a magyar irodalmat — feleslegessé vált: helyette az erőszak működött.

Ellankadt a lendítő erő, megszűnt az irodalmi élet is. Beállt az a kor, melyet irodalomtörténetünk a nemzetietlenség, a tespedés, a hanyatlás korának nevez. A hanyatlás jegyei a nemzeti élet egész területén jelentkeztek. Mikes Rodostóban elhagyatva magányosan írja leveleit, Faludi csak halála után válik ismeretessé, a század nagy tudományos művei latin nyelven jelennek meg. Nemcsak a hivatalos nyelv a latin, hanem a köznemesség társalkodási nyelve is, a főnemességé pedig a francia és a német. A nagyszabású telepítések megváltoztatják az ország népességének faji arányszámát. Míg a század elején a magyarság az össznépességnek közel ötven százalékát teszi, II. József 1785—87-iki összeírásában a magyarság már csak 29 százalékkal szerepel. Ez az a kor, amelyben a külföld a magyarságban már csak a mult nemzetét látja: egy német irodalomtörténetíró, Jakob Reimmann a XVIII. sz. elején képtelennek vallja a művelődésre, Herder pedig megjósolja közeli pusztulását.

Amikor a század második felében a magyar nyelvű irodalom újra megindul, nagy nemzeti feladatok megvalósítása vár rá. Ez az irodalom gyöke-

resen különbözik a korábbtól. Egészen megváltozott az irodalmiság fogalma, megváltozott a szellemi élet strukturája és kialakulóban van az új irodalmi öntudat. Most is világnézeti harc az irodalom lendítő ereje: a francia felvilágosodás gondolatvilága, de az irodalmi követelmények már nem világnézetiek, hanem nemzetiek, nem tárgyiak, hanem művésziek.

Ha azt mondjuk, hogy a XVI. században a reformáció, a XVIII. században a francia racionalizmus indította meg a magyarnyelvű irodalmat, ez csak annyit jelent, hogy egyszerű formulákra vezetünk vissza egy komplikált szellemi történetet. A magyarnyelvű irodalom megindult már a reformáció előtt a városi kolostorokban és még mielőtt a racionalizmus szellemi áramlata hozzánk eljutott volna, az ország különböző részein, különböző szellemi milieuben kezdetét vette az irodalmi megújulás. Ez a szellemi folyamat nemcsak nálunk játszódott le, hanem egyidejűleg a velünk szomszédos népeknél is, hasonló törvényszerűséggel, hasonló célkitűzésekkel. Nem lehet tehát egyszerűen külföldi hatással megmagyarázni: a megújulás a történeti fejlődés kényszeréből születik meg.

Irodalomtörténetírásunk a XVIII. századvégi irodalmat iskolákra osztotta fel, megkülönböztetvén franciás, deákos, magyaros és németes iskolát. Ez a felosztás külső irodalmi szemlélet alkalmazásának eredménye és csak a tudományos sematizálás szükségszerűségével indokolható. Az irodalmi iskola feltételez mestert és tanítványokat, mint zárt kört, feltételez egységes irodalmi szemléletet és célkitűzést, azonos irodalmi gyakorlatot. Ilyen értelemben

legfeljebb csak Bessenyeinek iskolájáról beszélhetünk, mely valóban egységesen lépett fel, többi íróink azonban egymásról alig tudva kezdték meg — az ország egész területén elszórva — működésüket és később is nem hogy tömörültek volna, hanem inkább koronkint heves harcot vívtak egymás ellen, mint pl. az ú. n. deákosok. A felosztásnak szempontja a külföldi hatás, de ez nem von az egyes „iskolák“ tagjai között éles határvonalat. A franciások hagyományos magyar versmértékben írtak, a deákosok nemzeti tárgyakat dolgoztak fel, a magyarosok a német irodalomból kölcsönözték tárgyukat, a németesek, élükön Kazinczyval, általános európai műveltségűek voltak.

Ha megszabadítjuk irodalmi szemléletünket az irodalmi iskolák mesterséges konstrukciójának dogmájától és magukat az irodalmi tényeket vizsgáljuk, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a XVIII. század második felében két nagy irodalmi áramlat indul meg egymás mellett: az egyik megőrzi illetőleg továbbfejleszti a magyar szellemiség százados hagyományait, a másik részesévé válik a nyugat-európai műveltségnek, magyar hagyományokról vagy nem tud, vagy szakít velük és a magyar lelkiiséget egy csapásra európaivá kívánja formálni.

A szellemi hagyománynak, melyet e kor az előbbi századoktól örökölt, két rétege van. Az egyik, a régebbi, a magyarság középkori latin kultúrája, mely a kolostorokban vette kezdetét, majd az iskolázás, az állami élet, a tudomány szinte kizárólagos nyelvévé vált és irodalmi virágkorát a renaissance-ban érte el. A XVIII. században a latin nyelv a jezsuiták térfoglalása következtében visszanyeri kö-

zépkori jelentőségét, a renaissance-költészet pedig folytatódik a jezsuiták barokk-költészetében, akik Nagyszombatban egész költői iskolát alkotnak és egymásután jelentetik meg költeményes köteteiket. Klasszikus versformákban írnak, ódákat, alkalmi költeményeket, episztolákat, művelik az iskoladrámát, szívesen dolgoznak fel magyar történeti tárgyakat és száraz verseiket az ókori mithológia képeivel ékesítgetik. Ú. n. deákos költőink ezt a divatos latin költészetet, — melynek gyökerei mélyen belenyúlnak a magyar hagyományba, — teszik magyarnyelvűvé.

A szellemi hagyománynak második rétege, a fiatalabb, nyelvében is magyar: a magyarritmusú énekköltészet és epika, melynek kezdete szintén a középkorba nyúlik vissza, kifejlődését azonban a reformáció illetőleg ellenreformáció korában éri el. Balassa Bálint magas tökélyre emeli az énekköltészetet, de hasonló tehetségű követői nem akadnak. A kor irodalmi tudata csak a vallásos énekköltészetet fogadja be, a világi költészet — főkép lírai ága — jobbára irodalomalatti életet él és kéziratos énekeskönyvekben folytatódik. Az epikában Zrinyi remekművet alkot, de korában nem válik ismertessé, Gyöngyösi művei azonban sok kiadásban öröklődnek át a XVIII. századra. Mind az énekköltészetnek, mind az epikának jelentős továbbfejlesztői akadnak a felújulás korában.

A két hagyományos rétegnek megőrzői illetőleg folytatói alig különböznek egymástól jobban, mint más viszonylatban a jezsuiták latin és Gyöngyösi magyarnyelvű barokk költészete. Csak a versforma választja el őket, nyelvük csak annyiban,

amennyiben a versforma kényszere alakítólag hat a nyelvi kifejezésre. Nemcsak műfajaik azonosak (episztola, óda, eposz és mindenekelőtt az alkalmi vers), hanem mindenekelőtt költészetük tárgya és nemzeti szelleme.

A másik nagy irodalmi áramlat a külföldies, melynek szintén két rétege van: egy francia—olasz és egy német, ez a két réteg azonban az irodalmi fejlődés folyamán egybeolvad. Nem egymásmellett érvényesülnek, hanem egymásután következnek. Célkitűzésük teljesen azonos: függetlenül a hagyományoktól a magyar fejlődést belekapcsolni a nyugati művelődés nagy áramlatába. Mivel nem vernek gyökeret a nemzeti talajban, tudatosan arisztokratikusak és csak kevesekhez szólnak. Irodalmuk tulajdonképpen csak nyelvében magyar, nemcsak tárgya, hanem szelleme is idegen és ez az idegenszerűség a fejlődés folyamán még a nyelvet is megtámadja.

A két nagy irodalmi áramlat merőben különbözik egymástól, habár az élet természetesen nem von olyan szigorú határokat, mint a tudományos elmélet. Mégis: hordozóik, művelőik a magyar élet két különböző partjáról indulnak neki a közös nagy feladatnak. Elválasztják őket származásuk, művelődési környezetük, történeti szemléletük, külföldi kapcsolataik, irodalmi elveik és irodalmi gyakorlatuk. Végső célkitűzésük azonban közös: a magyar nemzeti élet megreformálása.

Különös magyar sors, hogy a XVIII—XIX. század fordulóján ez a feladat majdnem kizárólagosan az irodalomra hárul. Más boldogabb országokban már ebben a korban is kormányzat és nemzeti képviselő, társadalom és hivatalos szervezet, iskolák,

egyetemek, tudományos társulatok, színház, képző művészetek, napi lapok és folyóiratok egymással versengve és vetekedve munkálkodnak a nagy cél elérésén. Nálunk a kormányzat idegen országban székel és mindig idegen marad a nemzeti követelményekkel szemben. Nemcsak hogy nem segíti elő, hanem igyekszik megakadályozni megvalósításukat. A nemzeti képviselő nem jut érvényesüléshez. A kilencvenes évek nagyszabású reformtörekvései először kísérlik meg a XVIII. század végén a nemzeti életet politikai úton megújítani, de a beálló reakció következtében a tervezetek a porosodó akták közé kerülnek és a politika félszázadon át tétlenségre van kárhoztatva. Magyar társadalmi élet nincsen, a főnemsek külföldön élnek, a magyarországi városok legnagyobbbrészt németek. Minden kísérlet, mely egy magyar tudományos társulat létrehozására irányul, kudarcot vall, az irodalmi folyóiratok alig érnek meg egy-két évfolyamot. Magyar képzőművészet nincsen és az első magyar színtársulat a XVIII. század végén rövid fennállás után feloszlik. Az iskolákban latin a tanítás nyelve és a magyar ifjú vajmi keveset hall hazája nyelvéről, irodalmáról, történetéről.

Az irodalomra hárul az óriási feladat, hogy ebből a halálra ítélt népből nemzetet formáljon, mely joggal kérhet helyet az európai nemzetek sorában. A feladat sokágú és kiterjed a nemzeti élet minden területére. Műveletlen és szegény az irodalmi nyelv: fel kell frissíteni, hajlékonytá tenni és alkalmassá a modern lelkiség kifejezésére. Egyhangúak és bárdolatlanok a hagyományos költői formák: be kell törni a megújított nyelvet a klasszikus és nyugat-

európai formákba. — Idegen a költői képzelet anyaga: át kell járatni nemzeti szellemmel. — S mindez még nem irodalom, mert az irodalom bizonyos élénkebb viszonyt tesz fel az írók és olvasók között. A magyar írók pedig csak egy vékony felső réteget alkotnak a magyar társadalomban, a magyar olvasóközönség tömege — főnemesség, köznemesség, pap-ság, városi polgárság — idegen kultúrák adófizetője, vagy minden kultúrával szemben közömbös. Először ezt a magyarfajú közönséget kell vissza, ill. megnyerni a magyar irodalom számára, hogy aztán megkezdődhessenek az idegenfajúak asszimilációja. A magyar egyelőre még idegen saját hazájában. És leg-hontalanabb a nép, a nemzetiség ősforrása, mely irodalomalatti életet él, melyet az irodalomnak még előbb fel kell fedeznie, hogy nyelvében és szellemében teljesen magyarrá váljék.

Az irodalmi célkitűzésnek fentvázolt útja — melyhez hasonlót egy nemzet irodalmában sem találunk — a kor magyar irodalmának tudatos programja. A felújuló magyar irodalom azonban — mint láttuk — megoszlottan indul neki a program megvalósításának. A két ellentétes irodalmi áramlat harcából, majd egybeolvadásából születik meg a magyar nemzeti irodalom, mely a nemzeti reformmunkát diadalra juttatja. A fejlődés üteme meglepően gyors, alig fél évszázadot vesz igénybe és a szintézis beteljesülése rövid egy évtizedben valósul meg: a XIX. század huszas éveiben.

Az irodalmi és nemzeti szintézisnek ezt a korát nevezzük magyar romantikának. A romantika fogalma tele van idegen képzetekkel. A magyar romantikának azonban, mint szellemi áramlatnak, vajmi

kevés köze van akár a némethez, akár a franciához. Mi azt a nemzeti lélek mélységeiből fakadó szellemi folyamatot értjük alatta, mely az egész nemzeti élet megújulására vezet, a nemzeti lélek egykorú egyedüli kifejezési lehetőségén, az irodalmon át. Az irodalmi romantika megszűnik, mihelyt a politika veszi át az irodalom kizárólagos nemzeti szerepét. Az idegenből vett fogalmat csak azért tartjuk meg, hogy a magyar fejlődést beilleszthessük az egykorú nyugati fejlődés láncolatába, feltüntetvén egyéni jegyeit, magyarelvű értelmezéssel.

Hogy a magyar romantikát megérthessük, végig kell kísérnünk a két irodalmi áramlat fejlődését és meg kell jelölnünk a szintézis útját.

A két irodalmi áramlat között a legbensőbb és legmélyebbre ható ellentét művelődési, mely százados történeti fejlődés eredménye és nagy vonalaiban tájhoz és felekezethez kapcsolódik. A hagyománymentő áramlat nyugati katolikus környezetből indul ki, a külföldies keleti, református környezetből. A nemzeti irodalom megszületik, amikor megszűnik táji és felekezeti jellege, elsimulnak a kultúrális különbségek és az irodalom az egész nemzethez szól. Kialakul az egységes irodalmi élet, melyben már nem a származás vagy a felekezet, hanem a tehetség a mértékadó.

A művelődési ellentétek kiegyenlítésében legnagyobb szerepe a nemzeti érzésnek van, mely az egész magyarságot áthatja és irodalmának legmélyebb ihlető forrása. A nemzeti érzés kifejlődésének és változatainak vizsgálata a magyar romantika belső értelméhez vezet el bennünket.

Az irodalom kezdettől fogva nemzeti célokat

szolgál, ámde költői gyakorlatában és irodalmi életében sokáig külső befolyásoktól függ. Akkor lesz a nemzeti lélek egyenlőértékű kifejezője, amikor formában és szellemben is magyarrá válik és a nyugati szellemi áramlatokat asszimilálja. Ekkor foglalja el egyúttal helyét a világirodalomban.

A művelődési különbségek kiegyenlítése, a nemzeti érzés kialakulása, a nyugati szellemi áramlatok asszimilációja — ez a magyar romantika kifejlődésének három fokozata. Rajtuk át jutunk el a romantika betetőzéséhez, mely két költő alakjában szimbolizálódik. Ezek Kölcsey Ferenc, a tiszai kálvinista, és Vörösmarty Mihály, a dunántúli katolikus. Az ő baráti kézfogásuk és költői ihletüknek egybetalálkozása jelzi a beteljesülést.

I.

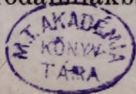
TÁJ, FAJ, FELEKEZET

THE FALL RICHMOND

I.

Az irodalmi élet a XVIII—XIX. sz. fordulóján.

A reformáció megbontotta a magyarság egységes lelki képét, de a felekezetek egymáselleni harcában kifejlődött a magyarnyelvű irodalom. A felekezetek egymástól való eltávolodásában nemcsak szellemi, világnézeti, hanem történeti erők is közreműködtek: katolikus Habsburg-uralom a nyugati és északi részeken, török megszállás az Alföldön és Erdélynek többszázados különállása. A különböző irányú iskolázás, a külföldi kultúrkapcsolatok eltérő útja, a vallásnak uralkodó jellege, mely az egyéni és családi életet éppen úgy formálta, mint a társadalmát, mind meg annyi elválasztó tényező. A keleti magyarok szabadságharcai és vallásháborúi, a kuruc-labanc viszály az ellentéteket még jobban elmélyítette. A református vallás lett a sajátos magyar vallás, a katolikus a német. Összekötő kapocs csak a közös történeti hagyomány és a közös nyelv, mindkettő azonban sajátos színezésben. A XVI. és XVII. századra vonatkozóan irodalomtörténetírá-sunknak is a felekezetek szerint való megoszlás a rendszerező elve. Az ellentét illetőleg különbözőség nemcsak a vallásostárgyú művekben mutatkozott, hanem az ú. n. szépirodalmiakban is, gondoljunk csak a Zrinyiászra.

A felekezeti megoszlás a fejlődés folyamán lényegileg tájakhoz kapcsolódott. A Habsburg-uralom alatti Dunántúl túlnyomóan katolikus, katolikus jellegét a XVIII. századi rekatholizáció még csak elmélyíti. Az Alföld és Erdély túlnyomóan református, a városok német polgársága majdnem kizárólagosan lutheránus.

A magyarságnak ezt a kultúrális bifurkációját a török kiűzése és az országnak Habsburg-uralom alatt való egyesítése sem tudta egy csapásra megszüntetni. Az ellentétek sokkal inkább átmentek már a vérbe, sokkal inkább faji jelleget öltöttek már, mintsem hogy az ország adminisztratív egységesítése kiküszöbölhette volna őket. A bécsi kormányzat pedig mindent elkövetett, hogy az ellentéteket növelje és a magyarságot életképtelenné tegye.

Igy igazán nem tarthatjuk meglepőnek, hogy amikor pár évtizedes szünetelés után a magyar irodalom árama a XVIII. század második felében újra megindul, ismét szemben áll egymással a katolikus és a protestáns irodalom, bár elválasztó jegyük most már nem világnézeti, hanem művelődési jellegű. A külföldies áramlat túlnyomóan keleti és protestáns, a hagyománymentő túlnyomóan dunántúli és katolikus.

*

Két évszázadon át a tiszántúli és erdélyi kálvinizmus vezető szerepet vitt a magyar művelődés történetében. Debrecen, Sárospatak, Kolozsvár, Nagyenyed, Gyulafehérvár református iskolái mind egy-egy kultúrközpontot alkottak, bőtermésű nyomdák-
kal és gazdag szellemi élettel. Ebből a művelődési környezetből került ki a reformáció korának leg-

maradandóbb alkotása: Károlyi Gáspár bibliafordítása, mely nagy lépéssel vitte előre a magyar irodalmi nyelv kialakulását. De ebből a környezetből kerültek ki az ellenreformáció katolikus harcosai is: Telegdi Miklós, Monoszlai András és mindennek előtt Pázmány Péter. Tiszántúl és Erdély őrizte meg a magyar nyelvet eredetibb tisztaságában, mert itt volt legkevésbé kitéve idegen hatásoknak, annak ellenére, hogy ennek a református magyarságnak volt — külföldi egyetemeken járó magyar diákok útján a legelevenebb kapcsolata mindenkor a nyugati szellemi élettel.

A XVIII. század elejére a tiszai kálvinizmus kultúratermő ereje részben kifárad, részben — a már vázolt okoknál fogva — nem tud érvényesülni. Az előző század irodalmi hagyományai, mind a vallásiak, mind a világiak, tovább élnek ugyan, de lendítő erő nélkül. Sokkal jobban beidegződtek már, mintsem hogy regeneráló hatásuk lehetett volna, pedig a tiszai kálvinizmusnak pár évtizedes tespedés után nagyobb szüksége volt az ujjáéledésre, mint valaha.

A régi hagyományokon kérődzők alig vesznek részt a nemzeti megújulás munkájában. Műveik tehetségtelen alkotások, melyek még csak az irodalmi nyelvet sem fejlesztik tovább. A régi krónikások modorában éneklik meg a történeti eseményeket, nagyobbára református lelkészek vagy tanítók, mint Gáti István, Vályi Nagy Ferenc, Etédi Sós Márton vagy Poóts András. Amennyiben a formában kísérelnek meg újítást, műveletlen ízlésük tévutakra vezeti őket, mint Gyöngyösy Jánost vagy Édes Gergelyt. Amint az egykor híres református kollégiumok

megállnak a fejlődés útján és a maradiságnak mentsvárai lesznek, úgy ezek a tiszai református írók is inkább kerékkötői lesznek a haladásnak, mint munkásai. Ők alkotják a magyar irodalmi élet szélsőséges konzervatív szárnyát, minden újításnak és haladásnak ellenzői, egyedüli jelentőségük az, hogy magukhoz kapcsolják a csekély olvasóközöniséget és légüres tért teremtenek a haladók számára, akik így hamarosan elszakadnak a hazai talajtól.

A tiszai protestantizmusnak a szellemi felfrissülés, megújulás más forrását kellett megnyitnia. Azt a forrást, mely a magyar protestantizmust két évszázadon át táplálta és melyet a bécsi uralom eltorlaszolt: a külföldi hatásét.

Többször rámutattak már annak a jelenségnek különös voltára, hogy a magyar kálvinizmus irodalmának ez a szellemi felfrissülése épen Bécsből indult ki, abból a Bécsből, ahonnan a kálvinista magyarságra halálos csapást akartak mérni. A lényeges azonban ezen folyamatban az volt, hogy a keleti magyarnak gyökerestül idegen környezetbe kellett kerülnie, melyhez semminemű hagyományos kapcsolata nem volt, hogy magába szívja a megújulás lendítő energiáját.

A megújulás valójában már előbb megindult, mielőtt Mária Terézia felállította volna testőrgárdáját. Hiszünk abban, hogy a történeti fejlődést belső erők indítják, nem pedig esetlegességek. Már pedig a testőrgárda felállítása épen úgy esetlegesség, mint az, hogy abba a keleti megyék majdnem kizárólag református nemesi ifjakat küldtek ki. Ellenben nem volt esetlegesség, hogy a francia irodalom és szellem hatása már Bessenyei előtt kez-

dett gyökeret verni a magyar kálvinizmus irodalmában. A tiszántúli és erdélyi ifjúság már a XVII. század elejétől kezdve sűrűn látogatta a genfi egyetemet és a hollandiakat, melyeket elleptek a francia református emigránsok. Amsterdamban tanított Bayle és ott jelent meg az első francia irodalmi folyóirat. Amint már Apáczai Csere János Hollandiából hozta Descartes eszméit, úgy plántálták át hozzánk később református ifjaink a francia felvilágosodás gondolatvilágát. Ennek az új irodalomnak művelői arisztokratikus környezetből kerülnek ki. Míg a korábbi századokban főnemesek és egyházak vetekedve küldték ki tehetséges, de szegény diákjaikat — ha jobbagysorsból származtak is — a külföldi egyetemekre, addig a XVIII. században az elszegényedett egyházak már képtelenek a külföldi taníttatás költségeit viselni, a szigorú útlevélkényszer miatt pedig már csak nagy összeköttetésekkel rendelkező, nemesi családok fiai tudják a kiutazási engedélyt megszerezni. Feltűnő, mily nagy számban szerepelnek református íróink között e korban nagy történeti nevek viselői és mennyire eltűnnek az egyszerű prédikátorok, akik két évszázadon át az irodalom legfőbb művelői voltak.

Már Bessenyei előtt fordítják Fénelont és Marmontelt gróf Haller László, báró Dániel István és Zoltán József. Mindhárman erdélyiek és az első kivételével reformátusok. 1766-ban jelenik meg gróf Lázár János Florindája, 1781-ben báró Jósintzi Sándor Caraccioli-fordítása. A kolozsvári református kollegium nyomdájából 1781-ben kilenc könyv került ki, közülük öt franciából való fordítás. Az erdélyi református főnemesek közé tartozik nemcsak

vallásánál, hanem családjának történeti tradíciójánál fogva is gróf Ráday Gedeon, aki Lafontaine-t adja magyarul.

A kálvinista testőrifjak épen akkor kerülnek Bécsbe, amikor ott a franciáskodás divatja fénykorát éli. Magukkal hozott lelki diszpozíciók így egybeolvadnak a császári udvar uralkodó irányával. Bessenyei György társaságában csupa református erdélyi nemes ifjut találunk: öccsét, Sándort, Báróczy Sándort, Barcsay Ábrahámot, gróf Teleki Józsefet, báró Naláczy Józsefet. Közéjük tartozik dunántúli származása ellenére Péczeli József, aki a debreceni református pappal, Szilágyi Sámuellel együtt fordítja Voltaire-t. Végül Bessenyeiék fényénél gyujt gyertyát Kazinczy Ferenc.

Kazinczy e külföldies áramlat fejlődésének más irányt ad. Bessenyeiék azonban Bécsben — annak ellenére, hogy vezérük áttér a katolikus hitre — tartós hagyományt létesítenek. A testőrök hamar elhallgatnak. Bessenyei visszavonul bihari magányába és már csak későbbi korok számára irogat. Báróczi beletemetkezik alchimista kísérleteibe. Mégis az ő példájukra most már évtizedeken át összeáll Bécsben egy kis kör, mely keleti református környezetből szakadt ide és célul tűzi ki a magyar irodalom megreformálását. A szabolcsmegyei Görög Demeter és Kerekes Sámuel együtt adják ki a „Hadi és más nevezetes történetek“-et, mely 1793-ban „Magyar Hirmondó“ címen folytatódik. Görög és Kerekes bécsi otthonukban szívesen látják a magyar írókat, innen indul ki a nyelvtani pályázat terve, melynek eredménye a Debreceni Grammatika volt. Ők adják ki Bessenyei Jámbor szándékát.

Szacsvai Sándor, székely református nemes, 1786-ban indítja meg a „Bécsi Magyar Kurirt“, melyet felvilágosodott iránya miatt a bécsi kormány 1793-ban az ugyancsak református Decsy Sámuelnek ad át. Decsy Sámuelnek segédszerkesztője, majd halála után utódja az erdélyi református Pánczél Dániel, ennek segédszerkesztője Kazinczy pataki osztálytársának fia, Igaz Sámuel. Ezeknek a bécsi lapoknak állandó szépirodalmi mellékleteik is voltak, melyeknek munkatársai legnagyobbbrészt tiszántúli kálvinista környezetből kerültek ki és a francia felvilágosodottság szellemében dolgoztak még akkor is, amikor Bécsben már a katolikus szellemű romantika ülte diadalát. Utolsó nagyobbhatású kísérletük Igaz Sámuel zsebkönyve volt, a Hébe, mely a XIX. század huszas éveiben jelent meg (1822—26). Itt adta ki a Bécsben tanuló Aranyosrákosi Székely Sándor hexameteres eposzát.

A Bécsben tömörülő tiszai református írók hatása alatt áll Kazinczy Ferenc, az ő lelkében azonban a ~~keleti~~ magyarság megújuló tendenciái összehatalálkoztak a külföldies áramlat másik ágával, mely a dunántúli és felvidéki német városok lutheránus polgárságától indul ki.

Ez a városi polgárság a XVIII. században aránylag zavartalanul élhetett kulturtörekvéseinek, mivel nem akadályozta a bécsi udvart németesítő törekvéseiben, bár vallása miatt az üldöztetést még így sem kerülhette ki (elég az exulansokra emlékeztetnünk). Anyagi lehetőségei is megvoltak, hogy fiait német egyetemeken iskoláztassa és a százados kapcsolatot a német kultúrával tovább fejlessze. Liceumai nem maradtak el a fejlődéstől, mint a

református kollegiumok, hanem hasznosították a német pedagogia modern eredményeit. Csakhogy most már nem a wittenbergi egyetem volt a német kultúra kisugárzó fókusz, hanem a göttingai és jenai, a német neohumanizmus főfészkei. Ezeken az egyetemeken tanult Genersich Keresztély, Schedius Lajos, Schwartner Márton, Ráth Mátyás, Liedemann Márton, Németh László, Kis János, Barczafalvi Szabó Dávid, Rummy K. György. Azoknak a neveit ragadjuk ki, akik akár közvetve, akár közvetlenül befolytak a magyar irodalmi élet további fejlődésére. Ezek az ifjak magukkal hozzák — mint Heyne, Reinhold, Fichte, Schiller tanítványai — a német neohumanizmus szeretetét, a német irodalom klasszikusai iránti rajongást. A német anyanyelvűek közülük itthon német folyóiratokat alapítanak, németül vagy latinul írnak, de közvetve mégis csak a magyar kultúrát is szolgálják. A magyarsághoz lassabban asszimilálódnak, mint katolikus fajtestvéreik, nemcsak kulturájuk ősi gyökerei, városi környezetük, hanem vallásuk is leköti őket a németiség mellé.¹

Hatásuk a magyar irodalomban kettős. Terjesztik egyrészt a német irodalom ismeretét, másrészt felkeltik az érdeklődést a görög irodalom iránt. Homerost, Pindarost, Anakreont és a görög drámaírókat nálunk is divatba hozzák. Ennek az újklasszikai áramlatnak alig van kapcsolata a klasszikus versformákban művelt u. n. deákos költészettel.

¹ V. ö. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei II. k., 242—363. Behatóan foglalkozik a német neohumanizmus hatásával a magyar szellemi életre.

A német szellemi hatás közvetítése nagyjában épen úgy csak egy nemzedékhez fűződik, mint a franciáé. Ez a körülmény oka a hatás tartósságának és befejezett voltának. Lessing, Wieland, Herder, Goethe, Schiller, sőt Matthisson évtizedeken át élő forma- és eszmeforrásai a magyar irodalomnak, a német romantika gondolatvilága azonban már nem tud nálunk érvényesülni. Épen így ellankad a francia hatás is, amikor kihal a közvetítő nemzedék. E jelenség okaival, valamint a hazai németség jelentőségével irodalmunk fejlődésében, még később részletesen fogunk foglalkozni, de szükségesnek tartottuk már itt utalni rá.

A német szellemi áramlatok közvetítését és hasznosítását a magyar irodalom számára megkönnyítették azok a magyar származású lutheránusok, akik a német városok kulturkörnyezetében fejlődtek ki, mint Kis János, aki a soproni liceumban megszervezte az első magyar önképzőkört. Itt is tapasztalhatjuk az idegen kulturkörnyezet ébresztő, ösztönző hatását, akárcsak a bécsi magyar testőröknél, vagy majd később a pozsonyi kispapoknál.

Kazinczy eszmevilágát a francia felvilágosodottság termékenyítette meg, de esztétikai elveit, irodalmi ízlését leginkább a német irodalomból kölcsönözte. A német áramlat hozzá is hazai lutheránus közvetítéssel jutott. A német irodalom vezette őt a görög irodalom szeretetére is, de ugyanakkor nem lett hűtlen francia mintáihoz sem.

Igy költészetében a külföldies irodalmi áramlat két ágát egyesítette: a franciát és a német—görögöt. Természetesen emellett nála is érvényesülnek

magyar irodalmi ismeretei és mindenekelőtt latinos iskolai műveltsége. Életének utolsó évtizedében egyik legfőbb gondja és gyönyörűsége Sallustius és Cicero fordítása. Tanítványainak legközelebbi köre a két ág jellemző képviselői közül kerül ki. Keleti kálvinisták Szentjóni Szabó László, Szemere Pál, Kölcsey Ferenc, Fáy András, városi műveltségű lutheránusok Kis János, Döbrentei Gábor, Rummy K. György. Ezek segítik elő eszméinek, irodalmi elveinek elterjedését. Kis János és — kezdetben — Berzsenyi Dunántúl, Szemere, Kölcsey Pesten és Tiszántúl, Döbrentei Erdélyben, Rummy pedig megismerteti nevét a német külfölddel.

Jelentőségét, mint szellemi vezetőét, csak egy író tehetné volna vitássá, ha korai halála meg nem akadályozza irodalmi terveinek keresztülvitelésében: Kármán József. Bécsből hozza magával a felvilágosodás gondolatvilágát és Kazinczyhoz hasonlóan benne is egyesül a keleti reformátusok ujító törekvése a hazai németek kulturális fellendülésének hatásával. Folyóiratát jellemzően egy német lutheránus íróval, Schedius Lajossal szövetkezve indítja meg. Az Uraniának azonban csak irodalomtörténeti értéke van, egyéves fennállása szűkre szabta hatásának határait. Kármán hivatva lett volna arra, hogy Kazinczy mellett és őt kiegészítve irányítója legyen a külföldies áramlatnak. Nélküle hosszabbra nyúlt az irodalmi szintézis útja.

*

Amikor a XVI. század első felében a reformáció diadalra juttatja az irodalomban a magyarnyelvűséget, a magyar katholicizmus ebben a folyamat-

ban alig vesz részt. Csak akkor kapcsolódik bele a hitviták folytán, amikor a kialakuló irodalmi öntudat a magyar nyelvet a latinnal már egyenjogúsítani kezdi. Az ellenreformációnak két legnagyobb katolikus szelleme közül Pázmány tiszántúli református környezetből került ki, Zrinyi pedig idegen fajból asszimilálódott.

Az ellenreformáció lassan öntudatra ébreszti a katolikus magyarságot és ráeszmélteti nemzeti feladataira. Még mindig ránehezedik a latin nyelv, mely egyházának nemzetközi nyelve, de már kezdi emancipálni magát lenyűgöző hatalma alól. Több százados mulasztást kell pótolnia, de mielőtt megindulhatna a további fejlődés útján, meg kell magyarosítania latinos műveltségét és asszimilálnia kell a túlnyomóan reformátusok alkotta magyar nyelvű kulturát. Így keletkezik a hagyományos áramlatnak két ága: az u. n. deákos és a magyaros, mindkettő elsősorban dunántúli katolikus milióból indul ki és bensőleg egymással összefügg.

Említettük már, hogy a jezsuiták latinnyelvű barokk költészete folytatása a magyar renaissance költészetének s így mélyen benne gyökerezik a magyar művelődésben. Megmagyarosítása tehát csak a formát illetőleg látszik forradalmi jelenségnek, bár a klasszikus versformák magyar hagyománya is a XVI. század elejéig nyúlik vissza.¹

A XVIII. században a magyarosító törekvés először Molnár János, Győrmegyéből származó katolikus pap könyvében jelentkezik: „A régi jeles

¹ V. ö. *Császár Elemér*: Deákos költők. Nemzeti kvtár, XXIII. 1.

épületekről". Nagyszombat 1760. — Molnár Jánosnak sikerült dunántúli paptársainak egész sorát: Birsi Ferencet, Tóth Farkast, Berencs Keresztélyt, Mártonfy Józsefet, Bolla Mártont, Kreskay Imrét, klasszikus versmértékű magyar versek írására bírnia, bár ezek közül egyik sem emelkedett ki különösebb tehetséggel. Legnagyobb érdeme, hogy ő ihlette versírásra a tiszántúli származású Révai Miklóst, aki háláját egy „Molnár János úrnak“ című ódában rójja le iránta:

88 Tudja magyar haza, soha el nem hallgatom én azt:
 Általam is terjed messze világra neved.
 Mert nekem út-mutatóm magyar új Helikonra te
 [voltál:
 És oda, hogy mi nyomon menjek, előre menél.

Molnár Jánostól és Révaitól függetlenül kezdik meg költői működésüket Rájnisi József és Baróti Szabó Dávid jezsuiták, az első kőszegi, a másik székely születésű. Az a történeti tény, hogy a latinos költészet magyarosítása egyidőben, egymástól függetlenül több oldalról megindul, bizonyítja a klasszikus hagyomány átható erejét, az a körülmény, hogy művelőik kizárólagosan katolikus papok (a református Édes Gergely és Gyöngyösi János leoninusokat írnak) igazolja, hogy itt a magyar, — túlnyomóan dunántúli, — katolicizmusnak magyarosodó folyamata indul meg.

Ennek a folyamatnak osztrák kapcsolataira még rá fogunk mutatni. A dunántúli jelleg bizonyítására nem kell erőszakos konstrukciókhoz nyulnunk, annak ellenére, hogy Baróti Szabó és Révai nem du-

nántúliak. Amint dunántúli jellegű volt a jezsuita barokk költészet, úgy Dunántúlról indul ki a magyarosító törekvés Molnár Jánossal és körével. Révait nem csak azért nem számíthatjuk ide, mert Molnár János köréhez tartozott, hanem mert életének legnagyobb részét dunántúli kulturkörnyezetben töltötte el. Baróti Szabó Dávid egészen dunántúlivá válik, Virt második szülőföldje lesz, több ódát ír hozzá és benne látjuk a Dunántúl természeti szépségeinek első megéneklőjét:

Zöld bársonyos dombok, zöldellő erdőség,
Kék árnyékú hegyek, virágzó mezőség...
Ah! Bévesz vendégül Virt megint engemet
S nála fogom is még élni életemet.
Megjárom sipolva százszor szép helyeit,
Ligetit, mezeit, dombjait, völgyeit.

(Virthoz.)

Elsőnek énekli meg a vitorlás Balatont, a Duna áradását s legterjedelmesebb műve a komáromi földindulásról szól. Ezzel szemben székely hazája semmi nyomot nem hagy költészetében. Legkedvesebb tanítványa és barátja a dunántúli Bacsányi János.

Ebben a dunántúli környezetben fejlődik a klasszikus versmértékű költészet tovább. A zalamegyei Virág Benedek már magyar hagyományokra építhet, viszont őt tartja mesterének a vasmegyei Berzsenyi Dániel, az egyedüli protestáns a fejlődési láncolatban:

Példád élteti mellemet.

Jer, jer, légy kalauz pályafutásomon...

Jer, jer, karjaidon segélj

Ösvényedre! akármerre vezérelsz, megyek.

(Virág Benedekhez.)

A fejlődés magaslatán három dunántúli katolikus író-t látunk: Pázmándi Horváth Endrét, a katolikus plébánost, Czuczor Gergelyt, a bencés tanárt és Vörösmarty Mihályt. A fejlődést, mint késő epigon, a székszárdi Garay János zárja le.

A hagyományos irodalmi áramlat másik rétege: a magyaros, ugyanabban a környezetben indul meg, mint a latinos. Említettük már, hogy a két réteg költői gyakorlata között alig van különbség, ami szellemüket illeti. Művelőik ugyanabból a társadalmi osztályból származnak, nagyjából dunántúliak és katolikusok, papok, állandó szellemi kapcsolatban vannak egymással, igen sokszor egyénenként egyszerre mind a két réteghez is tartoznak, mint pl. Révai. Mesterük a vasmegyei származású jezsuita, Faludi Ferenc, aki felfrissíti az énekköltészet hagyományait és egyúttal folytatja a Pázmány és Zrinyi által megteremtett nyelvi hagyományokat. Faludi követői között csupa dunántúli katolikus papot találunk. A legnevezetesebbek Kreskay Imre székesfehérvári pálos szerzetes, akit már Molnár János körében is említettünk, Endrődy János fejérmegyei piarista, Nagy János rábaközi plébános, Ányos Pál veszprémmegyei pálos szerzetes. Közéjük tartozik a győri Péteri Takács József, aki papból lett ügyvéddé és akivel még később is fogunk találkozni. Faludi Pozsonyban Rájnisként volt az igazgatója, aki őt tartotta a legnagyobb magyar költőnek. „Csudájok vagy magyar poéták-

nak“ írja egyik Faludihoz címzett ódájában. A pozsonyi papi szemináriumnak már magyar irodalmi hagyománya van, mikor Fejér György (keszthelyi származású) megalakítja ott a magyar irodalmi társaságot és előadatja színdarabjait. Ebből a körből kerül ki Döme Károly és a pozsonyi kispapok között válik magyar íróvá Kisfaludy Sándor. Versben is magasztalja őket:

Pozsony várban hangzott csak még
A magyar nyelv tömegben:
Az ott lakó, ott tanuló
Fiatal papseregben.

Irodalomtörténetírásunk az u. n. magyaros iskola főképviselőit nem ezekben a katolikus papokban látja — akiknek jelentőségére Horváth János mutatott rá¹ — hanem Dugonics Andrásban és Gvadányi Józsefben. Mindkettő katolikus ugyan, de egyik sem dunántúli. Gvadányi, mint katona egész életét bolyongásban töltötte el, míg aztán a nyugatmagyarországi Szakolcán nyugodott meg, Dugonics életének főállomásai: Szeged, Vác, Nagyszombat, Buda. Mindketten idegenszármazásúak, csak az utolsó nemzedékben váltak magyarokká és fejlődéstörténetileg beletartoznak a dunántúli katolikus írók naprendszerébe.

Az énekköltészetet nemcsak katolikusok, hanem reformátusok is művelték. A legkimagaslóbbak Csokonai Mihály és Pálóczi Horváth Ádám.

¹ Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig. Bp., 1927.

Az utóbbi dunántúli, Csokonai családja a somogy-megyei Csokonáról származott el Debrecenbe, de különben is lehetetlen Csokonairól meg nem állapítanunk, — ha még annyira óvakodni kívánunk is mesterséges konstrukcióktól, — hogy énekköltészetének ihletét a dunántúli nemesi kuriákban és paplakokban nyerte. Pozsonyban adta ki folyóiratját, Csurgón volt tanár, Komáromban születtek meg a Lilla-dalok, Dorottya a somogyi farsangot énekl meg. S bár a Csokonai-kultusz Debrecenben is teremtett egy írói kört (Fazekas Mihály, Terhes Sámuel), a hagyományos irány dunántúli jellegét mi sem igazolja jobban, mint hogy a következő nemzedékben ismét csak a Dunántúlra szorítkozott. Ennek az áramlatnak is erős bécsi és gráci kapcsolatai vannak, melyek Csokonai költészetében is éreztetik hatásukat.

Az újabb nemzedéknek legkiválóbb képviselője Kisfaludy Sándor. Köréje csoportosulnak — Kazinczy irányával tudatos ellentétben — a dunántúli katolikus költők: Takáts József, Pázmándi Horváth Endre, Ruszek József, keszthelyi apátplébános. Hozzájuk tartozik a komáromi származású Kultsár István, az egykori bencés papnövendék, aki az első katolikus jellegű ujságot indítja meg Pesten, az irodalomtörténetíró Pápay Sámuel (Pápa), továbbá a zalamegyei Bacsányi János, aki száműzetésében is fenntartja az állandó kapcsolatot Kisfaludy Sándorral. Maguk közé számítják a nem dunántúli Verseghy Ferencet, sőt annak legnagyobb ellenfelét, a székesfehérvári Horvát Istvánt is. Ebből a kultúralis környezetből nő ki majd a harmadik nemzedék, élén Kisfaludy Károllyal.

Ha a hagyományos áramlatok képviselőit egy-
 séges szemlélet alapján tekintjük át, feltűnnek
 összekapcsoló jegyeik és megértjük a folyamat szel-
 lemtörténeti jelentőségét. A dunántúli katholiciz-
 mus a reformátusoktól eredő irodalmi hagyomá-
 nyokat nemcsak felújítja, hanem tovább is fejleszti
 és így az egyik partról előkészíti az irodalmi szinté-
 zist. Hogy a hagyománykeresés mennyire tudatos,
 azt élesen megvilágítja az a körülmény, hogy a régi
 irodalmi emlékeket a hagyományos áramlat kép-
 viselői kutatják fel legnagyobbbrészt és teszik újabb
 kiadások által hozzáférhetőkké. Pray adja ki a Mar-
 git-legendát (1770), Sajnovics János a Halotti Be-
 szédet (1763, Faludi Ferenc olvasásával!), Révai
 Miklós Faludi, Orczi és Barcsai műveit (1787—89),
 Kultsár István Mikes leveleit (1794), Letenyei Já-
 nos pécsi katolikus pap Anonymus fordítását
 (1790), a Győrött működő Sándor István Heltait
 (1796), Dugonics Gyöngyösit (1796), Baesányi Anyost
 és Faludit (1798, 1824), Virág Benedek Telegdit
 (1803), majd a „Magyar poétákat, kik római mértékre
 írtak 1540-től 1780-ig.“ (1804). Zrinyit Döbrentei
 szeretné újra megjelentetni, de Kazinczy megelőzi.
 (1815). Zrinyi a magyar irodalmi hagyományban
 különleges helyet foglal el, mindkét áramlat őse-
 nek tekinti.

A külföldies áramlat tárgyalásánál utaltunk
 arra a tényre, hogy az odatartozó költők, írók leg-
 nagyobb része ősi magyar családból származik, leg-
 többjük történeti név viselője, sok közöttük a mág-
 nás. Ezzel szemben feltűnő, hogy a hagyományos
 áramlat hordozói túlnyomó részben katolikus pa-
 pok és amennyiben világiak — egy-két birtokos ne-

mes kivételével — a negyedik osztályhoz tartoznak, jobbágy- és iparosfiúk, mint Bacsányi, Horvát István stb. A papok általában jobbágyfiúk, vagy pedig kisnemesek. Ebben a korban a nemzetet még kizárólag a nemesség alkotja, a jobbágyság számára a papság volt az egyedüli út, hogy a nemzet tagjává válják. Amikor tehát a dunántúli katolicizmus az irodalmon át a magyarságára eszmél, egyúttal szociális strukturájában is megváltozik. Teljesen elidegenedett főnemesei és főpapjai, részben elidegenedett köznemesei helyett legalulról kapja a felfrissülést és míg a külföldies áramlat a fejlődés folyamán mind jobban elszakad a népitől, a magyartól, a multtól, a hagyományos a népiből és a multból merít.

*

A két irodalmi áramlat egymástól függetlenül indul meg, egymásról alig tud. Lassan készülnek a könyvek s ha már egyszer kiállták a cenzurát és napvilágra jutnak, csak kis körben keringenek. Könyvkereskedők alig vannak, aki van, az nagyobb-részt német, a vásárok terjesztik a könyveket. Dunántúl olyan messze van Erdélytől, mintha más világrészen feküdnek. A művelődési különbséget a földrajzi távolság, a közlekedés nehézsége hihetetlenül elmélyíti. Bod Péter Athenasában megemlíti ugyan Faludi Ferenc Nemes emberét, melyet Dorelből fordított, „Dorel“ név alatt, de hozzáteszi: „Talán mind Dorel, mind Faludi költött nevek“. Kölcsey azt írja Csokonai-bírálatában, hogy az ő debreceni diáksága alatt Debrecenben még alig ismerték Rájnist, Révait és Baróti Szabó Dávidot. Csokonai

Mihály Debrecenből levélben kéri Márton Józsefet, hogy értesítse a bécsi magyar irodalmi viszonyokról, melyekről „mi isolírosott dacusok itt még oly keveset tudunk.“ (1801 márc. 19.)¹ Vörösmarty Pesten hallja először Kazinczy nevét és Dunántúl sokáig azt hitték, hogy „Kölcese“ költött név.

A kiegyenlítési folyamat csak akkor indulhat meg, amikor a két ellentétes áramlat képviselői összehatalálkoznak és a köztük fennálló művelődési különbségnek tudatára ébrednek. Ez a találkozás elsősorban az idegenajkú városokban jön létre: Bécsben, Pozsonyban (a kispapok, akiket Kazinczy meglátogat), Pest-Eudán (a triász és Kultsár köre), Kassán (a Kassai Magyar Társaság) stb. Ezekből a városokból indul ki a tulajdonképeni magyar irodalmi élet, itt kezd kialakulni a tudatos irodalmi program. Kazinczy — néhány évtizedes előzményre támaszkodva — az elhivatottság érzésével veszi kezébe a zsenge irodalmi élet irányítását. Ő az első, aki gondolkodni kezd a magyar irodalmi jelenségek értelme és összefüggése felett és barátait is gondolkodásra készíti. Gazdag levelezése hű tükörképe a kifejeződő irodalmi tudat változásainak.²

¹ Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Kiadták *Harsányi Istrán* és dr. *Gulyás József*. II. 2. 675.

² Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi *Váczy János*. A M. T. Akadémia kiadása. 22. köt. (K. L.)

II.

A művelődési különbség a századforduló irodalmi tudatában.

Kazinczy Bessenyei és Báróczi hatása alatt kezdi meg irodalmi működését. Bár még tanuló diák korában felveszi az összeköttetést Baróti Szabó Dáviddal is, még sem tudja pályája kezdetén áttekinteni az irodalmi jelenségek összeségét, csak saját környezetét látja. Innen fakad az a meggyőződése, hogy a magyar irodalom művelése a kálvinisták privilégiuma. Aranka Györgynek írja 1789-ben: „Nem vagyok vallásbeli fanatizmussal profanálva, engem fiának nevez a bölcsesség: de kénytelen vagyok mégis megvallani, hogy magát tartom a Kálvinistát a Magyar Litteratura elővitelére választott népnek. Igyekszik a Pápista, de haszontalanul, Faludi az imádott Faludi hány helytt vét nyelvünk ellen. Nézzük el Szabót, Rájnist, Révait, Eatsányit. A Lutheranus pedig arra van kárhoztatva, hogy magyarul meg ne tanulhasson. Én ennek forrását az Oskolákban találom. A Kálvinista Universális Nyelve a Magyar, a Pápistáé a Culináris Deákság, a Lutheranusé a Tóth és Német.”¹ Ez a nyilatkozat nem is annyira a kálvinistáé, mint inkább az öntudatos

¹ K. L., I. 396.

fajmagyaré, aki a katolikust elidegenedett magyarnak, a lutheranust meg egészen idegennek tartja.

Másutt Kazinczy még határozottabban nyilatkozik: „A pápistát elő nem hozom, mert ha ők bennünket a mennyek országából mik viszont őket a magyar nyelv tudásából zárnánk ki... a magyar égnek lumenjei úgy gondolkoznak, hogy a kálvinféle tud magyarul.“ Ismét másutt: „Ő (Barkóczy primásról beszél) szerette a nemzetet, noha Pap volt, mikor mások aludták az álmot... Igazságtalan a ki arra a statusra vak tűzzel haragszik, de látánk hogy a Papok reszkettek leginkább a Magyar Nyelv béhozásától, azt hívén, hogy a Magyar Nyelv a Pápistát is kálvinistává teszi.“¹ Kazinczy ebben a korban még nem vette fel az összeköttetést az egész ország szellemi életével és így nem ismerte azt a nemzeti irodalmi áramlatot, mely éppen a dunántúli katolikus papság köréből indult ki. Ítélete azonban annál jellemzőbb, mert igazolja, hogy mennyire izoláltak voltak egymástól a felújulás korának kezdetén a magyar irodalmi áramlatok, igazolja azonban azt is, hogy ezek felekezet szerint oszlottak meg.

Kazinczy volt egyike az elsőeknek, akik ezt a szakadékot át akarták hidalni és a felvilágosodás korára jellemző naiv önáltatással azt remélte, hogy ez minden átmenet nélkül lehetséges lesz. Bár tisztán érezte a megoszlás művelődési jellegét, mégis bízott benne, hogy a jozefinista tolerancia ezt a különbséget is megszünteti, amint megszüntetni igyekezett a világnézetieket. Említettük, hogy már mint pataki

¹ U. o. IX. 399.

iskolás fiú levelezésbe lépett Barótival, Kassán első útja hozzá vezeti és vele és az ugyancsak katolikus Bacsányival együtt megalapítja 1787-ben a Kassai Magyar Társaságot és kiadja a Kassai Magyar Múzeumot. Tudjuk, hogy az együttműködés nem volt hosszúéletű, Kazinczy csakhamar megválik a Társaságtól és Orpheus címen új folyóiratot indít meg. Az irodalomtörténetírás az elszakadás okait Bacsányival való nézeteltérésekben látja, pedig az ok sokkal jelentősebb. A Kassai Múzeum a dunántúli katolikus és a tiszai kálvinista irodalmi áramlat túlkorai összekapcsolását jelentette, melyre az idő még nem érett meg. Kazinczy annak idején egészen világosan látta is ennek a kísérletnek a kudarcát és a kudarc okait, mert Földi Jánosnak azt írja, hogy az Orpheus munkatársait csak kálvinisták közül fogja kiválogatni. Földi erre az elveszett levélre azt feleli: „Tetszik, hogy mind Reformálttából akarja felállítani (t. i. az Orpheust) és bár ezek számmal is és minden érdemmel s kedvességgel felül haladnák amazokat, mert ezekben tartatott meg ez ideig Ősi nyelvünk s ezekbe kívánnám továbbra is örökké válóvá tenni, de mind azonáltal ékesíteni és pallérozni.“¹

A Magyar Múzeum és az Orpheus rendkívüli szellemtörténeti jelentősége abban áll, hogy szélesebb körben tudatossá tette a magyar szellemi kettősséget, gondolkozásra késztetett a probléma és a probléma megoldása felett és így segített megindítani a szintézis folyamatát. Ismét Földi Jánosnál találjuk meg a kérdés legtisztább megformulázását, melyet fontossága miatt teljes egészében közlünk:

¹ U. o. I. 266.

„A mi már az Úrnak most kijelentett tzeljät illeti, egy új Periodicus munkának kezdésére: én el-hiszem valósággal és látom, hogy az Úrnak elég-séges okai vagynak a tölök való el-válásra. Igaz, hogy én nagyon örültem a két Vallásbeli elegyes Társaságnak, és nagyon kívántam, hogy ez megörö-ködhetne, mert igen kívánnám egyé tenni e két Vallás nyelvét, melly most két különböző Nyelv a szóllásban s írásban, melly nem lehet, hanemha az illy elegyes Társaságban, egyiknek a másikhoz haj-lásával s engedésével, a jónak mindenkiében való követésével, ha a Társak mindnyájan önnön szeretet nélkül valók, engedők és igazság-megesmerők vólná-nak. Részenkint szólva mindenikről, két különös hi-bát tapasztalunk most mindenikben. A Reformált-taknak igen jó Syntaxissok vagyon, a szóknak jó öszve kötéseivel, fekvéseivel, de félénkek az új dol-goknak új névvel való előadásában, félénkek az új ékességeknek be hozásában, tudatlanok a rövid ki-fejezésekkel való élésben, a régiségben a hosszas összekötésekben, a Deák szóknak halmozásaiban meg-állapodtak és megkeményedtek, a honnan a Nyelvek mindég egy állapotban marad, nem ékesül és nem bővül. A mai Pápista Magyarok ellenben mind ezek-ben merészebbek, bátrabbak, munkásabbak, de az ő Syntaxissok többnyire türhetetlen, az ujjítás sokszor igen is nagy benne, majd mindenben a Deák és más idegen syntaxisra feszítik tulajdonos folyást tartó Magyar Nyelvünket, a ki mondásban is többnyire más szőejtést tartanak stb. Ez a nagy külömség az, mely Szentgyörgyi és Öry uraknak is szemekbe tünt, hogy az Úr Szabóhoz és Bacsányihoz nem illik. Ezt én is erősíthetem. A Kis Kunságon behordozám én

most Ősszel a Museumot, eggy Exemplárnál többet el nem tudtam adni, ha némelly keveseknek tetszett, az Úr munkái tetszettek, a Bévezetésbeli okoskodás, ígélet és tzél, s az Anyos versei, a többi tekervényesnek, érthetetlennek ítéltetett, és olyannak, mely a maga tzélját nehezen fogja el érni. Kivált a Paraditsom, tsak el vesztett Paraditsom. — Ellenben, ha Pápisták olvassák azon munkát, nékiek ellenkezőképpen tetszik és ellenkező képpen is ítélik. Tegyük fel hát, hogy meghasonlik és két részre oszlik e Társaság: nevedekni fog Nemzetünknek azon hibája, mely most is igen nagy, hogy munkánk kevés olvasót és vásárlót fog kapni, mivel a mi töllünk kerülttet tsak a mi féléink fogják venni, és mely kevesen? a Pápistáktól kerülttet tsak a Pápisták... Osztán nevedek az a hibája Nyelvünknek, mely most van, hogy a két Népnél, kétféle, mindenik mégyn előbb a maga különbözésében, mely idővel a Nyelv ékes-ségre menetelében mindenkor szeplő, motsok, fogyatkozás, akadály és veszteség lessz. Mi ugyan, igen kevesen, a kik szemesebben nézünk, s igazabban ítélünk, arról tsak tehetnénk, hogy követhetnénk őket is a jóban: de mikor olvassa azokat a világ, ha meg lessz a különbözés? mikor esméri meg és veszi kövételre? ígérhetjük-e, hogy mi Iróink számával s sérénységével felül haladhatjuk amazokat, s rajtok győzedelmeskedhetünk? legalább most a dolog nem úgy látszik, a mikor majd minden tudományban több Irók láttatnak válni ő közzülük, kivált a Poesisben, és pedig az igazi és ujjabb Poesisben, mely majd minden Nyelvek felett tulajdona Nyelvünknek, ők most sokkal nagyobb számmal fáradoznak.“ (Kaz. Lev. I. 264).

Földi e fejtegetésénél kissé meg kell állapodnunk, mert hiszen e korban szokatlan — Kazinczyt is felülmuló — éleslátással festi meg az irodalmi áramlatok szellemtörténeti háttérét. Észreveszi azt, amit Kazinczy optimizmusa ekkor még nem látott meg, hogy bár a kálvinisták voltak a kezdeményezői a magyarnyelvű fejlődésnek, a XVIII. században megakadtak, szerepüket a katolikusok vették át az asszimilációs folyamat új, bár egyelőre idegenszerű lendületével. Jelentős a hivatkozása Szentgyörgyre és Öryre: nemcsak a saját véleményét fejezi ki, hanem egy közérzésnek a kifejezője. Földi az első, aki az irodalmi életnek fontos komponensét, a közöniséget is szemügyre veszi. Kazinczyék Kassa német és tót környezetében szinte légüres térben dolgoztak, nincs a közönséggel közvetlen kapcsolatuk. Földi benne él a tiszai kálvinista magyarok környezetében. És ez a műveltségében maradi kiskúnság a faji tudat érzékenységevel tudja megkülönböztetni a kálvinista irodalmat a katolikustól, a dunántúlit a tiszaitól. Jele ez annak, hogy a kétféle lélek kifejezésében mennyire érvényesülnek százados történeti erők. Földi föléje emelkedik ennek az irodalmi kétételeségnek, mint egyike a kevés „szemeseknek“ és „igazabban ítéloknek“ és megadja egyúttal a jövő fejlődés programját a két áramlat összeegyeztetésének követelményében. A magyarság különben véglegesen kettészakad és ez kis számánál fogva művelődésének pusztulását vonná maga után.

Hasonló élesen csak Kármán látja meg ebben a korban a magyar szellemiség mozgató erőit és a református magyarság maradiságát. A katolikusok megmozdulása nála nem válik tudatossá, számára a

magyar irodalom kálvinista irodalom és amikor a kor szellemi hátterét rajzolja, a református magyarságról szól: „Eizonsága voltam sok külföldi főiskolákat megjárt ifjak ragyogó és széles ösméreteiknek. De alig hogy haza tértek amazok ősi mezejökre, nem tudom, micsoda kimagyarázhatatlan elalélás foglalta el őket. A könyvtárt fegyverek tölték ki, a széptudományokat a vadkergetés. Alig hogy kiértek emezek csendes parochiájokra, és elvadultak, mint az erdei apró marhák, megtompult elméjük, erkölcsök oly hozzá egyenesedett a hallgatók erkölcséhez, hogy azt csak a viselet különböztette...”¹

Kazinczyt Baróti Szabó Dáviddal és Bacsányival való gyanutlan szövetkezése keltette eszmélkedésre és az új felismerés, melyet Földi formulázott meg, mint ható erő egész írói pályáján érvényesül, eleinte tudatosan és nyilván, később leplezve, talán önmaga előtt is rejtve. Láttuk, hogy munkatársait az Orpheus megindításakor tudatosan reformátusok közül kívánta kiválasztani. Fogságáig levelezőinek többsége tiszai és erdélyi református környezetből kerül ki.

Ez a közelebbi megismerkedés azzal a milieuvél, melyhez vérbelileg maga is tartozott, kiábrándulással járt. Rájött ő is arra, akárcsak Földi és Kármán, hogy a tiszai kálvinizmus szellemi fejlődése holtpontra jutott és míg ez Bessenyeiék törekvéseit még jól össze tudta egyeztetni a maga irodalmi maradiságával és racionalizmusával, Kazinczy haladó tendenciáit nyelvben és szellemben éppen úgy visszautasítja, mint a katolikusok újító törek-

¹ Kármán József: A nemzet csinosodása.

véseit. Ez a megismerés döntő fordulatot adott Kazinczy pályájának. Kármán eredeti magyar munkák írását sürgeti, hogy felrázza nemzetét aléltságából, Kazinczy elszakadva ősi gyökereitől, talajtalanná válik. Túlozva a külföldies áramlat irányát egyszeriben akarja átplántálni a nyugati műveltséget hazájába. Ettől kezdve szeme a külföld felé irányul és míg a dunántúli katolikus magyarság mérsékelten haladva tovább ápolja az irodalmi hagyományokat, Kazinczy lerázza az irodalmi hagyományok ballasztját, nyelvben és szellemben egyaránt, s gyökértelenül előretör. Így aztán rövidesen nemcsak a tiszai maradiakkal, hanem a dunai haladókkal is szembe kerül. Fejlődésének ez a foka fogságából való visszatérése után éri el tetőpontját és irodalmi kifejezését, de felfogásának megváltozása már korábban jelentkezik.

E változásban nagy szerepet játszott Kis János-sal való barátkozása és kassai működése, mely megértette vele a lutheránus német városok kulturális jelentőségét. Míg 1789-ben még megtagadta a lutheránusoktól a magyar nyelv tudását, 1793-ban már így ír Kis Jánosnak: „Igazán, kedves Barátom, ti vagytok azok, és tágosabban, a Sopronyi Társaság az, a miből mindent várok. Minden kétségen kívül vagyon az, hogy a Lutheranusok Oskoláiból jönnek ki azok az ifjak, a kik Aesthesissel dicsekedhetnek. Városokban neveltetvén, Muzsikát és valami kevés festést s Németül tudván, a Német Irók Munkáinak ismeretségét tehetik magukévá, mellyek nélkül haszontalanul igyekszik valaki hazai Literaturánkat boldogítani. A Pápista Ifjúság a Német Irókat olvashatná, de nem olvassa, a Görögök és Rómaiak

klasszikusait csak nyomorult Chrestomathiákból ismeri: a Kálvinista pedig a Német Irókat nem olvasza, mert nem érti, a régi Klasszikusokkal pedig meg nem ismerkedik, mert Vitringát, Witsiust, és Pik-tétet kell tanulnia, s muzsikátlan helyyeken neveltetvén muzsikai érzéketlenségei míveletlenül maradnak... Ti Lutheranusok, gyermekiségtek első esztendei óta olvassátok Gellertet, Rabenert, Wielandot, Hagedornt, érzitek, hogy nem névnapi köszöntés az igazi poézis, muzsikát és festést tanulgattok, a Városi lakás által kényes ízlésre szoktattatik ízléstek, nincs egyéb hátra, hanem hogy soloecizmus nélkül szóljatok magyarul.¹ Kazinczy közben Kassán megismerte egy néhány német írónak a könyvét és magába szívta azoknak szellemét. Kialakulóban van már klasszikai ízlése, mely a szépet teszi meg az irodalmi alkotás legfőbb törvényének és felismerteti vele a művészetek belső összefüggését. Ezzel az új ízléssel már idegenül áll tiszai kálvinista környezetében, keresi a szellemi kapcsolatokat és megtalálja a városok magyar-német lutheránus ifjúságában. Ettől kezdve az ő szemében Kis János a legnagyobb és legműveltebb magyar író. Túlzásra hajló lelke nagyítja a városok kultúrális jelentőségét a dunántúli és tiszai irodalmi áramlat rovására, de jelentős, hogy egyáltalán felismeri, még pedig a német irodalmi hatással való kapcsolatban ismeri fel. Nemsokára olvassa Goethet és Schillert és ezentúl a német irodalom lesz eszmekeltő és formaihlető forrása.

A Martinovics-féle összeesküvést követő reak-

¹ K. L., II. 296.

ció nagy cezurát jelent a magyar szellemi élet fejlődésében. Kazinczyval együtt az írók egész sora börtönbe kerül. A felvilágosodás hívei megrettennek és elhallgatnak. A tiszai kálvinizmus még jobban visszavonul maradiságának bástyái mögé. Bessenyei bihari magányában íróasztala számára ír, Báróczi az alchimia fantomját kergeti, Péczeli meghalt. A városokban németebb az élet, mint valaha. A német polgárság sajátos kultúrájának aranykorát éri: egy másután keletkeznek német folyóiratok, felvirágzik mindenfelé a német színház. Csokonai 1798 január 23-án Széchenyi Ferenchez intézett levelében így jellemzi e kort: „Alig serkentünk fel ama lomha álomból, melyben századokig aludtunk, s újra szunyadozunk. Oda van minden igyekezetünk, serénységünk ismét megszakadt. Imé alig jön ki esztendőnként egy-két valamit érő könyv, a Typographiák megint Imádságos Könyvekre és Kálendáriumokra szorultak, Theatrumunk a maga bölcsőjében meghalt, az olvasás a Közönségbe megcsökkent, legjobb Literátorink vagy meghaltak, vagy szerencsétlenségbe estek, a többiek elhallgattak, nincs a ki őket serkentgetné. Veszedelmes állapot.”¹

Csak a dunántúli irodalom fejlődik változatlanul tovább. Él még Rájnis, Révai, Baróti Szabó, ekkor adja ki Bacsányi Virág Benedek Poetai Munkájit (1799) és az új század hajnalán megcsendül Himafy lantja, az első magyar költőé, aki mind a két hazában híressé válik.

Kazinczy, fogságából visszatérve, megváltozott irodalmi életet talál, melybe pihent eréllyel kapcsol-

¹ Ö. M., II. 2. 646.

lódik bele. Legközelebbi írói köre most a pesti triász, mely megvalósítani látszik Földi vágyát — bár irodalmi organum nélkül —: a különböző irodalmi áramlatok egybeolvasztását. Tagjai a dunántúli katolikus Horvát István, a tiszai kálvinista Szemere Pál, akihez csakhamar az ugyancsak tiszántúli kálvinista Kölcsey csatlakozik, és végül a szerb származású Vitkovics Mihály, akinek vendégszerető háza Kulcsáré mellett a pesti és vidékről felránduló írók találkozóhelye. A triásznak azonban alig van jelentősége a magyar irodalom fejlődéstörténetében. Alkalmi baráti alakulat, tagjait az ypszilonista harc hozza össze és csakhamar széthull. Kölcsey írja késői visszaemlékezésében Szemerének: „Horvát és Vitkovics lélekben soha szoros kapcsolatot velem nem formáltak. Engem egyik sem értett soha... De benned, édes Pali, a találkozás első pillanatától kezdve rokon keblet találtam s én jól emlékezem, miképen mindjárt először mi értettük egymást, mi fonákságokat láttunk ama kettőben, és barátságunk szövetének megerősödése után a Triász már csak névben élt, de mi ketten attól különböző, névre nem szoruló egészlet alkottunk. Literatori hitünk, viseletünk s mindenünk az övéktől lényegesen különbözött.”¹ Világosabban alig lehet jellemezni a közös művelődési környezetnek összekapcsoló, a különbözőnek megosztó hatását.

A triász Kazinczy számára sem jelentett sokkal többet, mint pesti tartózkodása alatt meleg baráti kört. Irodalmi tervei csakhamar messze sodorják Horvátéktól és igazi követői Szemere, Kölcsey, Hel-

¹ Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Bp., 1887. IX., 471. (K. F. M. M.)

meczy és Kis János. Ismét csak a tiszai partról tekintí át a magyar szellemi fejlődést, de most már kiszélesbült irodalmi horizontja és meglátja a dunántúli katolikus magyarság jelentőségét.

Kazinczynak a katolikus irodalomról való nyilatkozatra Kis János közlése ad alkalmat. Ekkor már a dunántúliakban is kezd tudatossá válni összetartozásuk érzése. Kis János 1807-ben egy kisebb útat tesz Dunántúl és meglepetve veszi észre ennek az összefogásnak külső jeleit: „Zala vármegye — írja többek közt — egy országos Tudós Társaság felállítást kívánván, egy nyomtatott levélben Társokot projectál s azok között tsak az egyetlen egy Horváth Ádám protestáns. Kisfaludy a mult hetekben Döbrenteytől, a ki őtet ifjúi szeretetre méltó enthusias-mussal meglátogatta, azt kérdezte, ha Lutheranus-e? Ebben magában nem ütközném meg, ha már némelly egyéb aprólékos esetetskék szeget nem ütöttek volna a fejembe.“¹

Erre a levélre Kazinczy a következő jellemző választ küldi: „Kaczagást s hahotát érdemlő dolog azt tekintgetni, hogy mellyik vallásbeli test szolgálta inkább literaturánkat, s többet mint csak kaczagást és hahotát, midőn annál fogva osztán kabalákat csinálnak némellyek. Nékem soha sem juthatott volna eszembe azt vizsgálgatni. De szó lévén egyszer róla, csak kimondom, hogy én azokkal tartok, a kik itt a Páplistáknak adják az elsőséget. Felekezeted Rajtad kívül alig nevezhet meg eggyet kettőt. Vessük tehát össze a Kálvinistát a Páplistával. Kit nevezünk mi akkor, mikor ők Virágot és Daykát, s Rájnist és Ré-

¹ K. L., V. 142.

vait mutathatnak? Révait pedig nem csak úgy, mint grammaticust, hanem úgy is mint Poétát... Kit nevezhetünk akármedly nemében a Literaturának? Essenyei Pápistává lett ember. Péczeli egy tiszteletet érdemlő ember volt: de hiszen az volt az ő Originálja a Németek között, Gotsched is, der fadeste, wässrigste, geschmackloseste aller Dichter. Horváth Ádámot? csudálom, irigylem diarrheáját, de régen megjöttem én azon tévedésemből, hogy versnek és poemának tartsam a mi csak rimára szedett csinatlan próza. Én Báróczyn kívül Kálvinistát alig tudok nevezni. Mert Csokonai sem arra való, hogy az ő nevét ott említsük, a hol a Te és a Te Társaid nevei említetnek. Még a Brodwissenschaftokban is csak nézzd, hogy írnak. Nézzd a sola salvifica Debreczen lakósaít, Budait és Szent-Györgyit, kiknek írásaik Neked és Nekem bizonyosan abban a mértékben hibásak, mint nékiek az a Tiéd, mellyet világos szókkal deklarált mind az egyik, mind a másik önnön magának. — Azon tehát, kedves Barátom, ha a Pápisták felfújják magukat, ne akadjunk fel, ha megbotránkozunk is. Superbia quesita meritis. Valljok meg, hogy igazok van. De iszonyodjunk el az esprit du corps-tól s vonjuk példánk által észre a kik nem javíthatatlanok.“¹

Ne ütközzünk meg azon a nyilvánvaló ellenmondáson, mely Kazinczy különböző nyilatkozatai között fennáll. Történeti egymásutánjukban tekintettük át őket és a történeti fejlődés törvényszerűsége feloldja az ellenmondást. A kor irodalmi tudatának változásai Kazinczy érzékeny lelkében híven

¹ U. o. V. 154.

tükröződnek. Közben lejátszódott az ú. n. arkadiai pör, mely Kazinczyt nyíltan szembe állította maradi hitfeleivel. Ettől kezdve a debreceniség számára a maradiság synonymájává válik. A maradi tisztántúli kálvinista költőt gúnyolja ki Högyészi Högyész Máté személyében, akiről Vitkovieshoz intézett episztolájában rendkívül jellemző képet rajzol. Högyész beállít hozzá és bemutatkozik, mint poéta. A költő rejtett gúnnyal fogadja:

Oh, szép, igen szép! Úgy Szatmár ködéből
 Mellyben Sylvester óta volt, kikél.
 Tiszánk magyar dalt még önn gyermekétől
 Nem halla, mert Szabó, Gvadányi, Földi
 Vendégek voltak szélein, s az Agis
 Dallója rég elhagyta Berczellét.

Ezután a költő megkérdi a mátészalkai poétát, vajjon Rájnist, Szabót, Daykát vagy Virágot választotta-e mintaképeiül. E katolikus nevek hallatára Högyész felháborodik. Kazinczy bizonyára nem veszi észre, mily akaratlan önironiát lepleznek szavai, melyeket játékosan Högyész szájába ad és melyek fedik az ő hajdani nyilatkozatát a tiszai kálvinizmus választott voltáról:

Szólj úgy a hogy magyarnak
 Magyarhoz illik, egy nyájban vagyunk...
 Magyarnak én csak azt ismerem s csak azt
 S nem senkit, senkit! mint azt, a kinek
 Szép nyelve még nincs elkeverve mással
 Ki nem szorult a vendég maszlagára...
 egy szóval: a ki
 Köztünk lett, köztünk nőtt, köztünk maradt
 meg...

Hogy Pázmán magyarul alkalmasint toda,
Tekintsd hol született, s többé nem lesz csuda.
Szülte volna Eger, Győr, Sopron, Pécs, Euda,
Úgy szólana, mint szól síp mellett a duda.

De mivel az a táj szülte nemzetünknek
Melly szűz birtokában vagyon szép nyelvünknek
S föl nem vette rongyát irhás zsellérünknek
Nagy méltán tarthatjuk egyik fő díszünknek.

Összevetvén e verset Kazinczynak és Földinek egykori nyilatkozataival, igazolva látjuk, hogy a dunai-tiszai művelődési ellentét még a XIX. század elején is mélyen benne gyökerezik a tiszai kálvinizmus tudatában, bár most már csak gúnyban jelentkezik.

Ennek az ellentétnek nyílt kirobbanására éppen Kazinczy adta meg az indítékot túlzott nyelvújításával. A dunántúliak sokáig mesterüket tisztelték benne, de amikor végleg eltávolódott a hagyományoktól, nem tudták tovább követni.

*

Mielőtt a nyelvújítási harc tárgyalására rátérnénk, vizsgáljuk meg, vajjon a dunántúli irodalomban él-e a dunai-tiszai áramlat kettősségének tudata? Él-e olyan határozottsággal, mint azt Földinél, Kazinczynál, Kis Jánosnál láttuk?

Erre a kérdésre tagadólag kell felelni. A tiszántúli kálvinisták magyar irodalmi tudata kétévszázados, a dunántúli katolikusoké még csak most van kialakulóban. Az összetartozásnak némi tudatosodását csak a jöttista pörben figyelhetjük meg, de

itt is elsősorban Kazinczy tanuságtételére hivatkozhatunk. Kazinczy szerint pl. Baróti jottista volt és Bacsányi tette ypszilonistává azzal, hogy a jottistaság kálvinizmus.¹ Valami igaznak kell benne lenni, mert Stettner is feljegyezte, hogy Virág Benedek egyszer megszólította Vörösmartyt, írjon y-nal, hiszen katolikus. Végül tény az is, hogy a dunántúli katolikusok az egy Horvát Istvánt kivéve, mind ypszilonisták egészen Vörösmarty Mihályig, akit Czinke dühös és elfogult támadásai a jottisták ellen tettek ypszilonistából jottistává.² A dunántúli protestánsok: Kis János, Eerzsényi Dániel, Horváth Ádám, viszont jottisták. Ennek a közös orthografiának tudatosító hatását nem kell lebecsülnünk olyan korra vonatkozólag, melynek költői élménycentrumában a nyelv, a forma állott.

Az irodalmi megoszlás felekezeti jellege azonban a dunántúli katolikusoknál nem vált hangoztatott elvvé, mint a tiszai protestánsoknál. A politikai fejlődés is igazolja, hogy a magyar kálvinista öntudat mindig erősebb volt, mint a katolikus, ami a két felekezet államjogi helyzetéből természetesen következik: a harcra kényszerített kisebbség mindig öntudatosabb, mint az állami hatalom támogatását élvező többség. Így a dunántúli irodalom katolikus jellege csak kívülről tűnik szembe. Kis János írja 1807-ben Kazinczynak: „A mit egy barátunktól Himfy Kisfaludyról hallottam, az egé-

¹ U. o. XV. 185.

² Vörösmarty ifjúkori verseiben még y-nal ír. L. Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Brisits Frigyes*. B. az y-t ugyan átírta j-re, de a fakszimilek mutatják V. eredeti helyesírását.

szen meggyőzött engem arról, hogy katolikus Auctoraink a Parnasszuson is uralkodni akarnak s mi több oda is transplantálni akarják az egy üdvözítő hitet. Egynéhányan közülök aligha frigyet nem kötöttek, legalább tacite bizonyosan megegyeztek.“¹ Tacite megegyeztek: Kis János megfigyeléséből ezt tartjuk a legjellemzőbbnek. A dunántúli írókat elsősorban tudatalatt működő erők kapcsolják össze: a közös kultúrkörnyezet, a közös történeti hagyományok, a közös nemzeti misszió-tudat.

Egyedül Verseghy Ferenc hirdette szóban és írásban, hogy Kazinczy körül a kálvinisták csoportosultak és hogy a katolikusoknak össze kell fogyniok a reformátusok hatalmi törekvései ellen. Ő még a huszas években is kálvinista nyelvről és katolikus nyelvről beszél.²

Kisfaludy Sándornál a katolikus-kálvinista ellentét mindig a magyar—magyartalan ellentét formájában jelentkezik. Csak a kívülállók látják meg irányának katolikus jellegét. Idéztük már Kis János nyilatkozatát, tudjuk, mennyi szóbeszédre adott alkalmat, hogy Döbrenteitől azt kérdezte, vajjon lutheránus-e. Kazinczy azt is megírja róla Kis Jánosnak 1810-ben, hogy Kisfaludy Sándor a palatinus ebédjénél kikelt a protestánsok ellen, de egy kapitány, aki fia volt az Igazságnak, elhallgattatta. A nádor mosolyogva nézte Kisfaludyt. „Nem szokatlan dolog látnunk — teszi hozzá Kazinczy — hogy az ész és nem-ész egy fejben együtt laknak, de

¹ K. L. V. 140.

² V. ö. *Császár Elemér*: Verseghy Ferenc élete és művei. Bp., 1903. 335—338. Császár V. pártállását felekezeti elfogultságának tartja.

az effélét Poétától és Matematikustól nem várnám, Himfytól mindent várok.“¹ — Kisfaludy műveinek kiadója, Angyal Dávid is feljegyzi róla, hogy bizonyos gyanakodással tekintett a protestantizmus térfoglalására, nem vallási gyűlöletből, hanem mivel nézete szerint „a protestantizmus zászlaja egyszerűs mind a liberalismusé“.² — Műveiben, levelezésében ez az ellenérzés nem jut kifejezésre, bár írói körét kizárólag dunántúli katolikus környezetből állítja össze. Említettük, hogy a pozsonyi kispapok körében lángolt fel magyar érzése. Később is benső viszonyt tart fenn a dunántúli papsággal, így Ruszek apáttal, Horváth Endrével stb. A katolikus alsópapság irodalmi szerepét igen nagyra becsülte. Így írja Ruszekhez intézett nevezetes levelében: „Szerencsés volna Hazánk és Nemzetünk, ha még csak két három helyen annyi jóakarató és a közjóért buzgó hazafi volna együtt mind a Literaturára, mind átallyában a hazafiságnak minden ágaira nézve, mint amennyit Veszprémben esmerék és tisztelek, kivált az ott való Káptalanban és Papok között“³

Kisfaludynak hallgatólagos katolikus vonzalmaira legjellemzőbb Bacsányihoz való benső barátsága. Ismeretes, hogy Bacsányival nézette át Himfy szerelmeit és az ő javításai alapján jelentette meg a második kiadást. Bacsányit, a forradalmár jobbagyfiut, a börtönviselt száműzöttet egy egész világ választja el Kisfaludy Sándortól, a magyar feu-

¹ K. L., VIII. 96.

² Kisfaludy Sándor Minden Munkái. Kiadja Angyal Dávid. Bp., 1892. 4. VIII. 737. (K. S. M. M.)

³ M. M., VIII. 349.

dálizmus tipikus képviselőjétől, a lojális állampolgár mintaképétől. Mindezekon a szétválasztó momentumokon győzedelmeskedik a dunántúliság és a katholicizmus összekötő ereje. S amíg a liberális, felvilágosodott, a nemesi előjogokat szívesen gúnyoló Kazinczy élete végéig szenvedélyes gyűlölettel üldözi Bacsányit, dunántúli katolikus papok azok, akik az öregedő linzi számüzöttre gondolnak. Juranits László értenyi plébános 1824-ben kéri Vörösmartyt, hogy támogassa Bacsányit munkái kiadásában: „El lehet hinni, hogy ilyen férfiutól derék munka fog megjelenni“¹

A dunántúli irodalmi tudatnak vannak azonban a felekezeti megoszláson felülemelkedő dunántúli jegyei is. Itt élnek és működnek Pálóczi Horváth Ádám, Kis János és Berzsenyi Dániel. Tudjuk, hogy ők nem Kisfaludy Sándor, hanem Kazinczy Ferenc köréhez tartoznak és náluk így a felekezeti ösztön hatalmasabbnak bizonyul a tájinnál. De hogy a felekezeti mellett a táji is érvényesül, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy amikor Kazinczy megrójjá Berzsenyi nyelvének dunántúli jellegét, azt állítván, hogy csak a tiszai nyelv az igazi irodalmi, Berzsenyi dunántúli önérzete egy tudományos értekezésnek beillő válaszban jut kifejezésre, amit Berzsenyi maga csak egy féltudós nyers okoskodásának nevez. Ez az irodalmi dunántúliságnak első — minden tévedése mellett — jelentős elvi megnyilatkozása: „Tiszaiság, Dunaiság, Provinciálizmus! — írja Berzsenyi. — Én úgy gondolnám,

¹ Vörösmarty Emlékkönyve. Szerk.: Czapáry László. Székesfehérvár, 1900. 171. (V. E.)

hogy a ki a magyar nyelvet ismerni akarja, az egyik szemét a Dunára, a másikat pedig a Tiszára függessze, és nem a nagy Dunát, de még a kis Gyöngyöst se rekessze ki, mindeniktől tanuljon és mindeniket úgy nézze, mint az egésznek elszórtt tagjait, egyéberánt igen egyoldali lészen ismerete. A ki pedig azt nemcsak ismerni, hanem mivelti is akarja, az ezen elszórtt tagokat még inkább felkeresse, öszve szedje és elrendelje.“ Ime, itt ismét fellép nyelvi téren a szintézis követelménye, mely leginkább — jegyezzük meg már most — a Dunántúlról indul ki. Berzsenyi levelét így folytatja: „A magyar nyelv olly szűk, hogy csaknem minden iparkodásunkat annak bővítésére kell fordítanunk. Azt az ő legkissebb provinciájára, a Tiszahátra szorítani annyi, mint az ő legtermészetibb élelmének legenyesebb segédforrásait bé vágni“. Ezután Berzsenyi kárhoztatja azt a magyar hibát, hogy nem azt kérdezzük, hogy valami jó-e vagy rossz, hanem hogy dunai vagy tiszai-e és megvédi a maga dunántúli nyelvjárási szavait. Majd ismét áttér az elméletre: „Hogy a dunai nyelv bővebb, részint tapasztalom, részint gyanítom ezekből: Itt voltak s vagnak legfőbb városaink, itt laktak minden királyaink, itt volt és itt vagyon a kereskedés, itt volt mindenkor a magyar nagy világ, itt volt és itt van a népnek színe, itt a földnek és életmódjának különbfélesége, mellyek mind annyi forrásai a nép ismereteinek — s szavainak. — A tiszai föld eleitől fogva csak pásztorok hazája volt, hol a természet üressége nem szülhet egyebet lelki ürességnél. De ha mingyárt a tiszai gazdagabb volna is, következék-é azért, hogy ez minden, amaz pedig semmi?...

Én sem dunai, sem tiszai nem vagyok, hanem csak magyar, mind ettől mind attól örömmel tanulok és mindezt mind amaszt tanítani akarom. — De tán a tisztaságban áll a tisztainak elsősege? Erre csak azt mondom: minden nyelv zavarék, a görög úgy mint a cigány. Mi német népekkel vagyunk körülvéve, Ti pedig Tótokkal és Oláhokkal. Itt tehát csak az a kérdés, hogy melyik néppel sympathizál inkább a Magyar.¹ A továbbiakban még részletelesen fejtegeti a dunántúli nyelv sajátosságait és azt állítja, hogy igazán tisztán és szépen csak a dunántúli kálvinisták beszélnek. A katolikusok hangnyújtók, „a hegyek közt laknak, a pergő nyelvüeknél sokkal butábbak, so falujiknak neveik tótosak.” Nyelvi fejtegetéseiben nem követjük tovább a költőt (szerinte a somogyi magyarok is tótivadékok!), jellemző azonban, hogy nála a katolikus-kálvinista ellentét a dunántúliságon belül is megnyilatkozik.

Legértékesebb Berzsenyi e nyilatkozatában a Dunántúl történelmi multjára, földrajzi és társadalmi strukturájára való utalás. Hiába mondja Berzsenyi, hogy ő sem dunai, sem tiszai, ez ennek a kor-nak (levelét 1811-ben írta) még csak követelménye, maga Berzsenyi is csak később lesz az egész nemzet költőjévé.

¹ K. L., VIII. 326.

III.

Az összeütközés.¹

Minden nyílt egyeztető törekvést a két irodalmi áramlat között — és ezekben egyik oldalról sem volt hiány — évekre megakasztott a nyelvújítási harc. Láttuk, hogy a kiegyenlítés követelményét az előbbi század vége óta legjobb íróink hangoztatták, akik fájó szívvel látták a magyar irodalmi élet korlátozottságát és egyoldaluságát. Hatásuk alatt meg is indult az irodalmi élet fellendülésének folyamata. Művek jelentek meg, melyek az egész országban elterjedtek, mint Kisfaludy Sándor énekei és regéi, Berzsenyi ódái, Csokonai posthumus kötete. Ezek észrevétel nélkül nevelték a magyar olvasóközönséget. Döbrentei Erdélyben 1814-ben megindította az Er-

¹ A nyelvújítási harc gazdag irodalmából csak két művet emelünk ki. Az egyik *Takáts Sándor* tanulmánya: „Részletek a nyelvújítási harc történetéből“ Kath. Szemle, 1890. — T. tudtommal elsőnek szállt szembe azzal a közfelfogással, melyet Toldy honosított meg, hogy a nyelvújítási harc Kazinczy korlátlan győzelmével végződött. Tanulmányát az irodalomtörténetírás alig méltatta figyelemre. *Tolnai Vilmos*: A nyelvújítás. Bp., 1929. (A magy. nyelvtudomány kézikönyve, II. 12.) nem hoz új szempontokat, de a nyelvújítás történetének kimerítő összefoglalását adja. Mi itt a nyelvújítási harcot csak mint szellemtörténeti jelenséget tárgyaljuk,

déli Múzeumot és kezdte visszahódítani ezt a kulturális tekintetben parlagon heverő területet a magyar irodalom számára. Folyóiratát az egész országban ismerték, fénykorában több, mint ezer előfizetője volt. — Kazinczy levelezése szintén felölelte az egész magyar művelődési területet, a nyugati határtól a keletiig és bár Kisfaludy a Himfy-bírálat óta megszakította vele az összeköttetést, Kis János, Horváth Ádám, Horváth Endre, Pápay Sámuel útján továbbra is érintkezésben maradt a Dunántúllal. — Pesten Kulcsár István gyűjtötte össze vendégszerető házában az írókat. Nem tett különbséget katolikus és református között, Virág Benedek, Horvát István, Verseghy Ferenc, Fejér György épen úgy otthont találtak nála, mint Fáy András, Szemere, Kölcsey vagy Vitkovics. Lapja sokáig egyedüli foruma volt a magyar irodalmi életnek és hiába gyanúsította meg Kazinczy részrehajlással (Rumynak írja: „Aber freilich ist es mein Unglück, sogar bei Kulcsár, dass ich Kalviner bin“¹), pártatlanul dolgozik a magyar irodalom fellendítésén.

1814-ben jelennek meg Kazinczy összegyűjtött fordításai kilenc kötetben, megjelennek kiadásában Dayka és Báróczy művei elvi jelentőségű előszavakkal: a széphalmi vezér tudatosan kibontja a nyelvújítási harc zászlaját. Az ellentétek szenvedélyes erővel robbannak ki, a magyar irodalmi élet nyílt pártokra szakad, ez a harc megakasztja a szintézisre irányuló fejlődés lassú menetét, de csak látszólag, igazában gyors befejezésre juttatja.

¹ K. L. XIII. 284.

Láttuk, hogy Földi János pár évtizeddel korábban a dunántúli katolikus irodalom jellegét az erőszakos nyelvújításban látta, a reformátusét a maradiságban. És valóban, Kisfaludy Sándor és köre tudatos nyelvújítók, de soha nem szakadnak el a nyelv hagyományos gyökereitől. Kisfaludy mindenkor nyíltan megvallja, hogy őt Kazinczy első művei bátorították és tanították meg az írásra. — Kazinczy azonban szakít a hagyománnyal, a nyelvet, mint a művészi szép anyagát, merev racionalizmussal fogja fel és nem gondol az anyag törvényeivel, amelyekkel pedig még a festőnek és szobrásznak is számolnia kell. A dunántúli katolikusok hittek a nyelv geniuszában, mint egy titkos, metafizikai erőben, mely a nyelv törvényeit megszabja. Kazinczy gúnyosan kérdi, mi az a nyelv geniusza, mert ő azt nem érti. Szerinte a nyelvben a szépség a mértékadó, a szépséget pedig az ész határozza meg. Ezen az úton a dunántúliak már nem tudták követni. Kis János, Döbrentei és Berzsenyi sem, pedig ők külsőlegesen Kazinczy pártjához tartoztak, de Kis János kivételével épen nyelvújítása miatt szakadtak el tőle. Döbrentei még mint az Erdélyi Múzeum szerkesztője figyelmezteti őt túlzásaira, később a Tud. Gyűjt.-ben nyíltan megtámadja. Berzsenyi nem lép fel ellene, de amikor Kazinczy évek multán szeretné egykori tanítványának műveit sajtó alá rendezni, ez az engedélyt azzal tagadja meg: „Munkáim kiadása eránt tett szives ajánlásodat igen nagyra betsülöm és köszönöm! De mivel írásaim több principiumaiddal ellenkezetben állanak, kénytelen vagyok magamat ezen jótéteményedtől megfosztani, mert mi lenne az egyéb a hi-

deg világ szemei előtt, mint affectáció? a mit pedig távoztatnunk illik.“¹

Kazinczy mellett csak Szemere, Kölcsey és a felvidéki németszármazású, bár katolikus Helmechy-Bierbrauer állnak, Kazinczy számára csak az ő ítéletük mértékadó.

Első nyílt ellenfelei jellemző módon nem a dunántúli katolikusok közül kerülnek ki, hanem a maradi kálvinisták közül. Ennek a milieunek terméke a Mondolat, annak ellenére, hogy Kazinczy a dunántúli katolikus írók mesterkedésének tartja. A pamflet tulajdonképpen a debreceni Szentgyörgyi-től származik, Somogyi — maga is református — ezt csak bővítette, református barátainak izgatására. Pápay Sámuel meg is írja Kazinczynak: „A Mondolat kiadása felől továbbra is bizonyossá teszek, hogy arra egyedül a Zvingliánusok tüzelték Somogyi Gidát. Bosszankodnak ők Rád, hogy a Helv. Confessióért nem kívánsz Martyr lenni s nem buzgolkodól velek azonn, hogy ezt a Confessiót tehetnétek Hazánkban uralkodó Vallássá s mégis el akarod tőllök ragadni a pálmát Nyelvünk tsinosításában“.² Kölcsey pedig azt írja Szemerének: „Debreczenben és Álmosdon az Antimondolatért épen oly dühhel haragunnak, a mily örömmel azt a váradiak olvasták. Azok a Calvin gonosz fiai talán nem is gyúladtak volna fel s nem rázattak volna ki indolentiájokból, ha ezek a Róma sorsosi nem mutatták volna örömeiket“.³ Hiába híreszteli Kazinczy vala-

¹ U. o. XXI. 64.

² U. o. XI. 400.

³ M. M. IX. 247.

mennyi barátjának gyűlölködőn, hogy Kisfaludy Sándor áll az egész mozgalom mögött, nincs semmi okunk, hogy a dunántúli katolikusok egybehangzó nyilatkozataiban — melyeket maguk az irodalmi tények is megerősítenek — kételkedjünk. Kisfaludyék kétségtelenül elítélték Kazinczy túlzásait, de mivel elvben egynek érezték magukat vele, nyíltan soha nem léptek volna fel ellene. Kisfaludy maga megírja, hogy amikor a Mondolatot a kezébe kapta, úgy érezte, hogy az ellene is szól. Szemere ki is jegyzi Kisfaludy Hunyadijából az új szavakat, megküldi Kölcseynek és diadallal felkiált: „Kell-e felelet a Takátsistáknak?”¹ Épen úgy irányult a Mondolat Berzsenyi ellen is. Pápay pedig azt írja: „Igenis én óhajtanám elpusztíttatni az exemplárokat, mert sajnálom, hogy azt a betsületet, melyet mi egynéhányan nyelvünk dolgában Veszprémnek szereztünk, most a Mondolattal így homályosítyák.”² A Dunántúlról más katolikus írók is felkeresik Kazinczyt együttérzést bizonyító leveleikkel. Így Horváth János veszprémi kanonok: „Akármiképp ordíttson az otromba Mondolat, ha most átlakodott is az irígység megismerni szép példányidat, a később, de már igazabb időkor emléket emel s legalább büszköd homlokára köti a koszorut, melyet éltedben érdemlettél.”³

Kazinczy még sem szűnt meg leveleiben a „Somoogyiáno—Kisfaludiano—Tuladunaiano Satyrról“

¹ Szemerei Szemere Pál Munkái (Sz. P. M.) Kiadja Szvórényi József. 3 k., Bp., 1890. III. 198.

² K. L. XI. 401.

³ K. L. XIII. 27.

írni és Kisfaludy ellen tüzelni. Közben megjelent a Szemere és Kölcsey szerkesztette Felelet, mely Kazinczy legjobb barátait is elidegenítette a mestertől és leginkább hozzájárult a dunántúli katolikus írók mérsékelten haladó irányának győzelméhez. Mert most már nyíltan kitört az ellentét Dunántúl és Kazinczy között. Amikor Kazinczy 1815-ben Bécsbe utaztában Pesten megállapodott, Kultsáréknál Fejér György és dunántúli társai szemtől-szembe kikelték ellene, bár aztán — legalább így írja Kazinczy — kénytelenek voltak szégyenszemre elhallgatni. További útján Kazinczy eredeti tervétől eltérően Dunántúlt elkerülte, „meghallván Pesten melly istentelenségek, melly alacsonyságok történnek az úgynevezett Pannoniában ellenem“, ahol a katolikusok összefogtak, hogy megmutassák: „nem lesz az ebadta Kálvinistája diktátor közöttünk!“¹

Kazinczy szélsőséges lelke a támadások súlya alatt és barátainak áltató hizelkedései miatt elvesztette ebben az időben jellemző harmoniáját és egyensúlyát, nyelvújító túlzásai végleg túllépték a nyelvtörvény határait. Kisfaludy ellen írt leveleit terjesztették Dunántúl és még jobban felfingerelték a dunántúli írókat, akik rajongó tisztelettel tekintettek Kisfaludyra. Kisfaludy megírta erre Ruszkehez intézett leveleit, melyekben leszögezi írói és nyelvújító elveit, mintegy leszámolva Kazinczyval. Ezeket a leveleket is lemásolták és terjesztették. Rummy Kazinczynak is megküldte.

A dunántúliak egysége — akárcsak az orthografiai állásfoglalásban — ismét kifelé is dokumen-

¹ U. o. XII. 503.

tálódik. Kazinczy helyesen látja meg, hogy a dunántúliak vitájában „Catholicizmus dolgozik, t. i. Catholicismus Literarius. Horváth András téti plébános Ur... nagy ellensége a Philologiai lelkiismeret szabadságának, int, hogy Schismákat ne csináljak, int, hogy az egységet ne szaggassam felekezetekre. Ez pedig formális Catholicismus“.¹

Kazinczy a harcot akarja, a dunántúliak az egységet. A magyar irodalmi fejlődésnek mindkét lendítő erőre szüksége volt: a harc rohamosan előbbre vitte a fejlődést, az egységretörékvés tisztázta és értékesítette az eredményeket. Kisfaludy Sándor megható levélben fordul Dessewffy József grófhhoz — akihez bizalma volt, mint katholikushoz és akinek, mint Kazinczy legközelebbi barátjának befolyásától sokat remélt — melyben kéri, akadályozza meg az irodalmi harcokat és lépjen fel az egység érdekében.

A kialakulóban lévő olvasóközönség egyértelműleg Kisfaludyék mellé áll. Dunántúl Kazinczy elveszti minden befolyását. Fordításainak kilenc kötetére 367 előfizető akad, ezek közül csak 46 dunántúli. Maguk a megyék hivatalosan is fel akarnak lépni ellene, és régi barátja, Horváth Ádám azt írja neki: „Itt körül belül neked nints barátod, avagy csak munkáidnak és literatori erőlködésednek épen nints, még az sem a ki Kisfaludinak épen nem barátja: el vagynak a felől hitetve, hogy Te és a veled tartók rontják, vesztegetik a Magyar Literaturát“.² Pápay ezt az ítéletet még nyomatékosabban

¹ U. o. XIV. 383.

² U. o. XIV. 459.

fogalmazza meg: „Klopstokodra tsak nem kaphata Trattner előfizetőket. Én sem szerezhetek tsak egy-
gyet is; sőt Szép Liter. Munkájidből is az utóbbi kö-
teteket némelly subscribensek a nyakamon hagyák.
Publicumod, kedves Barátom! igen megfogyott, s
ezért oh! — tsak Magadat, egyedül Magadat okoz-
hatni...”¹

Erdélyben sem jobb a helyzet, Döbrentei közli
vele, hogy előfizetői azzal fenyegetik, ha továbbra
is közli Kazinczy munkáit, visszaküldik a folyó-
iratot.

A legsúlyosabb csapás azonban Kölcsey részé-
ről éri, aki megretten Kazinczy túlzásaitól: „A vál-
tozásokat — írja — mellyek magokban jöttek s elő-
mentek volna, nagyon kiismertetni, siettetni és ol-
talmazni és nékiek nevet adni, ez a mi a dolgot
elrontotta. Már most ott áll túl a Dunán a hatalmas
(pénzzel és számmal) klub, kik nem vesznek köny-
vet, ha benne jöta van... Annyira ment a dolog,
hogy a Neologismus Apológiáját épen úgy kelljen
nevetnem, mint a Schwartner ellen vitt gondatlan
támadásokat, vagy is inkább értek boszankodnom,
mert e miatt a Literatura szenved és terheltetik.”²

Kölcsey véleménye Szemerée is (a levelet is
együtt írják), Kazinczy mellett nem marad más,
csak Helmezy, aki nem tud jól magyarul. Kazin-
czy megretten. Már 1817-ben azt írja Kis Jánosnak:
„Most semmi újítást nem engedek, a mi nyereségére
nincs a Nyelvnek s minden szó leírása alatt látom

¹ U. o. XV. 68—69.

² U. o. XV. 232. Schwartner ellen Horvát István támadott,
mert Nagy Lajosról és Mátyásról azt állította, hogy nem tudtak
magyarul.

a Somogyiáno—Kisfaludiano—Dunántuliano Satyr korbácsát”.¹ Szeretne már a neologizmus névtől is szabadulni és irányát syncretismusnak elnevezni. Meggondolásai annak a belátására vezetik, hogy nyelvújítási elve helyes ugyan, de alkalmazásában túllépte a határokat. Ezt hirdették azonban a dunántúliak is. Kisfaludy tökéletesen egyet érthetett vele, amikor levelében ezt olvasta: „Hogy én sok vétkeket követtem el a Nyelv ellen, senki sem kiálthatja inkább, mint a hogy én vallom. A kezdő ritkán áll-meg a középpont mellett”.² Ez a vallomás méltó Kazinczy nagy lelkéhez és az utókor nem is tagadhatja meg tőle azt a dicsőséget, hogy a nyelvújítási elvet — melynek alkalmazása — Földi bizonyossága szerint is — a dunántúliaktól indult ki — ő juttatta diadalra, miután visszatért a dunántúliak által követelt középútra. Az is nem kis dicsőségére szolgál, hogy ő tette az első lépést a kibékülés felé. Kisfaludy Sándorhoz írt engesztelő levelével a harc fermálisan befejezést nyert. Az ellentétek természetesen nem szüntek meg, mert hiszen azok sokkal mélyebb forrásból fakadtak. Maga Kazinczy azt írja Rumynak, miután kézhez vette Kisfaludy-nak nyílt őszinteségű válaszát: „Kisfaludys Antwort hat ihm viel gekostet, das zeigt das geschraubte und das wilde, aber übertünchte der Briefes. Ich ignorierte alles dies und hielt mich an das kalte Wort, womit er mir seine Rechte reichte. So habe ich Frieden. Es ist Zeit, dass ich einmal Friede habe. Gesiegt hat causa mea nun doch”.³

¹ U. o. XV. 396.

² U. o. XVIII. 35.

³ U. o. XVIII. 15.

Kisfaludy Sándor pedig még találóbban jellemzi a kettőjük közti viszonyt: „Én ugyan már kétkedem, hogy Kazinczyval valaha kezét foghaszak, mert meg vagyok arról győződve, hogy ő és én a Magyarok Istenének két igen különböző lehelletei vagyunk“.¹

S mégis: mivel a nyelvi kérdés a kor irodalmi érdeklődésének középpontjában áll, a két irány elvi közeledése jelentékenyen hatott az irodalmi élet további alakulására. Az új nemzedék már kijegecsedett hagyományokat vesz át és a nyelvi pártállás nem bontó tényező többé.

¹ M. M. VIII. 340.

IV.

Világnézet és felekezet.

Mielőtt tovább kísérnők az irodalmi fejlődés menetét, feleletet kell adnunk arra a kérdésre, hogy a századforduló irodalmi tudatában megnyilvánuló katolikus—református ellentét világnézeti jellegű volt-e, mint a vallási harcok korában. Igenlő válasz esetében ugyanis a felekezeti megoszlás elve kiszorulna az irodalomtörténeti tárgyalás keretéből és igazat kellene adni azoknak az irodalomtörténet-íróknak, akik pl. a nyelvújítási harccal kapcsolatban „felekezeti elfogultságról” írnak, mint elitelendő jelenségről. Ámde már eddig is feltűnhetett, hogy az írók egykorú nyilatkozataiból sohasem csendült ki vallási türelmetlenség, világnézeti ellentét. Kis János is csak „vallásbéli idegenségről” beszél, s ez vád alakjában jelentkezik. A dunai—tiszai, illetőleg katolikus—református különбözés a kor irodalmi tudatában mindenkor nyelvi, illetőleg irodalmi színezetet ölt, a különбözés indokolása vagy művelődési (Kazinczy pl. az iskolák hatásáról beszél), vagy történeti, illetőleg táji tényezőkkel számol (mint pl. Berzsenyi).

Ha a kor világnézetét vizsgáljuk, arra a meglepő eredményre jutunk, hogy a XVIII. század vé-

gén világszemlélet tekintetében az egyes felekezetek írói között alig van ellentét. A francia felvilágosodás gondolatvilága rohamosan terjed és hatalmába keríti a nemzet szellemi vezetőit.¹ II. József szabad-elvű uralkodása a kormányzat hatalmával nyit utat az új eszméknek, s a vallási indifferenzizmus szinte államvallássá emelkedik. Világnézeti ellentét nem annyira a felekezetek, mint inkább a nemzedékek között jelentkezik.

A Kazinczy előtti nemzedék még épen öröklő a megelőző századok mélységes vallásos hitét. Kazinczy írja apjáról, hogy nálánál religiosusabb embert nem ismert. A gyermek Kazinczynak első német olvasmánya a lutheranus biblia volt, apja kizárólag vallásos tárgyú könyveket olvasott. Ugyancsak Kazinczy jegyzi fel Ráday Gedeonról, hogy ebéd előtt és után imádkozott.²

A vallásos élet külsőségei a formák nagyobb hatalmánál fogva a katolikusoknál még erősebben tartották magukat. Faludi vallásosságát nem kell bizonyítani. De Rájnis is — akiről később Kazinczy azt írja, hogy csak a ruhája volt vallásos — egy mérges epigrammát ír az istentagadók ellen. A jezsuiták nagy jelentőségének egy hosszú verset szentel. Baróti Szabó Dávid egy „A Nagyasszony tiszteltére serkentő“ verset ír, „Felfordult világ“ című versében pedig megtámadja a felvilágosodás mételeyét és Istentől kéri a vallásosság helyreállítását. A jezsuitákat ő is magasztalja. Révai Miklós örömeit zeng, amikor meghallja, hogy Bessenyei a

¹ V. ö. *Eckhardt Sándor*: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp., é. n.

² Pályám emlékezete.

katholikus hitre tért és megmenekedett az „eretnecségtől“.

Az új nemzedék azonban már belenő a jozefinista korba, mely hadat izen a vallásnak. A jezsuita rend feloszlatása megfosztja a kath. egyházat legjobb harcosaitól. József császár eltörli a többi egyházi rendet is, amelyeknek tagjai részben világi papokká lesznek, részben egyáltalán elvilágiasodnak. A főpapok nagyrészt idegenek, többen külföldön is laknak. A felvilágosodás az udvarból terjed — akár csak néhány századdal korábban Erazmus tanai. A felekezeti tolerancia divatos jelszó lesz. A katolikus, Pázmány alapította egyetemre protestáns tanárok nyernek kinevezést, egyes iskolák létesülnek, az iskolai igazgatás élére katolikusok, protestánsok vegyesen kerülnek.

A francia forradalom, még inkább talán József halála után meginduló nemzeti reformmozgalom, mely az 1790-iki országgyűlésben nyer első kifejezést, betetőzi a felvilágosodás magyar győzelmét. A bekövetkező reakció elsősorban politikai jellegű. A felvilágosodás eszméi már sokkal mélyebb gyökeret vertek, mintsem hogy kiirtani lehetséges lett volna. E szellemi áramlat elsősorban a katholicizmus dogmatizmusa és hierarchikus rendszere ellen irányult, természetes tehát, hogy a protestantizmusban, mely épen hogy felszabadult a hosszú elnyomás alól, élénk visszhangra talált. Környezetéből kerülnek ki a felvilágosodás első eszmei harcosai: Bessenyei és társai. De ha mélyebben beletekintünk a kor szellemi vezetőinek lelki világába, alig találunk különbséget katolikus és protestáns között. Bacsányi szemében a papok csalfa képmutatók, az östobaság

zászlajához szegődött vakbuzgók. Verseghy „A magyar hazának anyai szózata az ország napjára készülő magyarokhoz“ (1790) című felhívásában óvja a rendeket a „religioi dagálytól és a papi rendtől“. Dayka Gábor kénytelen volt felszentelése előtt 1790-ben kilépni rendjéből, mert egy protestáns szellemű beszéde miatt eretnekséggel vádolták meg. Anyos Pált a vallás épen úgy nem tudta megóvni belső izgalmaktól, lelki harcoktól, mint Révai Miklóst vagy Rájnist. Mindhárman összeütközésbe jöttek az egyház fegyelmével és rendszerével. Martinovics-ra, Fesslerre elég utalni.

A német egyetemeken tanuló lutheránus diákok a neohumanizmus pogány eszméivel eltelve tértek haza. Kis János írja Emlékezéseiben: „Minden tornyas templom vallási fanatizmust, minden kastély zsarnokságot juttata eszembe.“

A felvilágosodás azonban nálunk nem vallástalanságot szült, hanem békés deizmust, mely alkalmas lett volna áthidalni a felekezeti ellentéteket, ha azok világnézeti jellegűek lettek volna. Mert noha az új eszmeáramlatnak protestáns részen épen úgy voltak ellenségei, mint katolikuson (pl. Szaicz Leó), a kor vezető egyéniségei tudatosan szolgálták a vallási toleranciát.¹ Ennek a ténynek tulajdonítható, hogy a vallási türelmesség követelménye épen úgy átöröklődött a következő századra, mint a deizmus világnézete. A felvilágosodás gondolatvi-

¹ Már Bod Péter azt írja 1766-ban az Athénas előszavában: „Vallására nézve-is ezen Tudósok Társaságokból ki nem maradott senki, hanem ha el-maradott, tsak ez az oka, hogy előmbé nem akadott s nem tudhattam“, Bod Péter valóban alig tehet róla, hogy legnagyobbbrészt csak protestáns írók művei akadtak elébe.

lága tartós szellemi hagyománnyá változik és a magyar irodalomnak továbbra is jellemző jegye marad. A katolikus Dessewffy grófnak még évtizedek multán is Voltaire a legkedvesebb írója és magasan Goethe fölé helyezi. Fiai mellé a helytartótanács tiltó rendelete ellenére lutheránus nevelőt vesz, hogy tőle görögül tanuljanak. Döbrentei azt kívánja, hogy a pap asztronomiát tanuljon, „tudom, nem lesz bigott,” írja Berzsenyinek. Saját hitvallását pedig a következő szavakkal formulázza: „Az én imádkozásaim csak az ész és emberiség szent jussainak tiszteletbe tartásáért vagynak, hogy ezeket gyarlóság és félszégsei meg ne tapodják.”¹

A tolerancia elve látszólag győzedelmeskedik is mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál. 1790-ben a pozsonyi kispapok Kazinczy „látására kimondhatatlan örömmel ömlöttek.” Eggyel közülük, Döme Károllyal Kazinczy fogságáig élénk levelezésben állt. Eszterházy egri püspök nem engedi, hogy Szaicz Leó protestánsellenes könyvei a püspöki nyomdában nyomassanak, mert ellensége minden felekezeti torzszalkodásnak. Tüntető toleranciával hív meg asztalához protestáns prédikátorokat. Horváth János kiadja az első magyarnyelvű egyházi folyóiratot és abba protestáns papokat is meghív munkatársaknak. Még 1830-ban is közlekedést kelt az egész országban Torna vármegye nemes gesztusa, mely a kálvinista többség ellenére két katolikus követet küld a diétára, mire a rozsnyói püspök kijelenti, hogy örömmel fogja üdvözölni, ha a legközelebbi követválasztáson két református ke-

¹ K. L., XVII. 476.

rül sorra. Egy református nemes erre azt válaszolja, hogy a megye nem a mennyországban, hanem a magyar országgyűlésen képviselteti magát, így hát mindegy, ha a képviselők pogányok is.

Ezeket a kiragadott tényeket könnyű volna még kiegészíteni, bár már eddig is eléggé igazolják, mennyire törekedett a kor toleranciára. A felekezetek közötti kiegyenlítés azonban a kornak csak követelménye és egyuttal egyik legnagyobb illúziója volt, melynek megvalósítása megtört a világnézeti-nél mélyebben ható erők hatalmán.

Ennek a tételnek igazságát Kazinczy lelki világának fejlődése és életpályája az egész korra jellemzően szemlélteti. A francia felvilágosodásból indul ki, Rousseau, Voltaire és a Sans souciban székelő bölcsek adnak pajzsot kezébe — írja ő saját maga —, lelkes szabadkőmives, aki naiv idealizmussal keresi az igazságot. Szabadkőmives világnézetét — nála csodálatos konzervativizmussal — megőrzi élete végéig, sőt mint Sárközyvel folytatott homályostartalmú levelezése bizonyítja, tagja marad páholyának is. Katholikus nőt vesz feleségül, büszke arra, hogy leányainak katolikus neveltetését nem befolyásolja. Eszterházy püspöknek kezét csókol, akárcsak később Pyrker érseknek és legidősebb leányát maga vezeti bérnálásra. Saját egyházában vezető szerepet tölt be, élete utolsó tíz esztendejében Guzmicsal, a bencés pappal köt meleg barátságot, akit halála előtt pár hónappal Pannonhalmán meg is látogat. Végül egész életében hűséggel viseltetik a katolikus Dessewffy iránt, aki anyagi gondjaiban is gyakran segíti.

Világnézetéről gyakran nyilatkozik. Bensőséges

deista, aki a vallásban az igazság és a szépség istenét keresi. Ezért kárhoztatja a református vallás-oktatást, mely kimerül a mysteriumok és dogmák tanításában és latinnyelvű theologiai könyvek emlézésében, mert „végtére épen ez viszen is a valóban rettenetes incredulitásra“. A tanulót a szépre kell tanítani és a szép megismerése fogja vallását elmélyíteni. A szépet és igazat minden vallásban meg lehet találni: „Barátom — írja Guzmicsnak — be szép az igazat szeretni, mert igaz, akár a Pápa mondja, akár Zwingli, akár Kálvin, akár a Hospodi pomiluj embere, akár Blandrata, akár Socin.“¹ A szépség azonban szerinte legkevésbé a református vallásban nyer érvényesülést: „Neveltetett volna (Goethe) csak Patakon az én időmben! Nálunk a Göthei, Wielandi, Schilleri s Herderi talentom sem egyéb, mint a mit látunk. Kivált ha Kálvin tanítványa, kinek szeme nem lát festést, füle nem hall muzsikát. Ez a vallás ellensége a szépnek...“² Szépségimádata már korábban a lutheránusok magasztalására indította, ez vezeti őt a katholicizmus-sal való kacérkodásra is. Tóth pápai theologussal elegyedik vitába a református vallás felett, vitájáról Kölcheyt értesíti: „Neki mentem Luthernek, s megvallottam hogy ő heros volt, de azt is vallám, hogy több kárt tett, mint hasznót. Nála nélkül az akkori vallás elhánnya volna szennyeit, Luther ingerlést szerezvén, makacssá tette mind a két felet, s sok fej, mellyből Linné, Gibbon, Winckelmann lehetett volna, Calmet és Venema leve. — A Pro-

¹ U. o. XIX. 182.

² U. o. XIV. 22.

test. vallás religio examinis et obsequii, a Páp. vallás rel. obsequii et examinis. A külömség bizony kisebb, mint kevélyen hisszük. Nem annak kell tulajdonítani az elsőséget, aki poltolékul Muzsikát, festést, Architecturát ad az felett, melly poltolékul semmit sem ad? — Luther nélkül, mondtam, a keresztyén vallás is szívnek és imaginationnak szép vallása fogott volna lenni.“¹

Kölcseyre ezek a szavak — mint még látni fogjuk — rendkívül nagy hatással voltak. Kazinczy számára inkább csak szellemi játékot jelentettek. Sokkal inkább egybeforrt a magyar kálvinizmus szellemével, mintsem hogy el tudott volna tőle szakadni. Ugyanazon évben az ujhelyi ref. gyülekezet megválasztotta kurátorának és ő szép beszéddel foglalta el helyét. Amikor Guzmics meg akarja nyerni az egyesült nemzeti egyház hívének, kálvinista öntudattal utasítja vissza ezt a gondolatot. Guzmics ugyanis úgy képzei az egyesülést, amint azt számos levelében újra meg újra kifejti, hogy a protestánsok „térjenek vissza“ a katolikus egyházba. Kazinczy — aki különben csak kénytelen-kelletlen foglalkozik e kérdéssel, — nem akarván Guzmicsot magától elidegeníteni — abba a különös helyzetbe jut, hogy Kölcseyhez írt szavaival ellentétben a protestantizmus történeti szerepének és hivatásának leghevesebb védőjévé válik. Tiszteli a katolicizmust, írja Guzmicsnak, de él-hal a protestantizmusért. Az egyesülést sem jönnek, sem hasznosnak nem tartja. A katolicizmus a tévedések, a protestantizmus az igazság vallása. S bár ezek a tévedé-

¹ U. o. XI. 71.

sek boldogítanak, ő boldogabb az igazsággal. — Kétségtelenül ez a Kazinczy az őszintébb, amint Kazinczy toleranciája különben is csak önáltatás, akárcsak koráé.¹

Földi álláspontján a kálvinista—katholikus különбөзés még természetes, köztudatbeli, igazolásra, mentegetődzésre nem szorul. Kazinczy sem mentegeti magát, hogy az Orpheusba csak református munkatársakat hív meg. Senki nem tartja ezt vallási türelmetlenségnek, hanem történeti, faji fejlődés következményének. A tolerancia gondolata, a felvilágosodás ezt a tudatot elhomályosítja, noha a különbséget, mely lényegileg nem volt világnézeti, természetszerűen nem tudja megszüntetni. Így áll be az a fonák helyzet, hogy tudat alatt mint hatékony szellemi erő tovább él a felekezeti megosztódás és érvényesül életben és irodalomban egyaránt, a tudatban és elméletben pedig győzedelmeskedik a türelmesség elve. A tudat e megoszlását legjobban ugyancsak Kazinczynál figyelhetjük meg, aki legtöbбbet gondolkozott a magyar irodalom kétféleségéről, a magyar lelkiség kettősségéről. Minden ilyen irányú fejtegetését mentegetőzéssel kezdi: „Nem vagyok Vallásbeli fanatizmus-sal profanálva, engem Fiának nevez a Bölt-seség, de...” — „Szerencsétlen gyermekei Prometheus-

¹ Jellemző Kazinczy névleges toleranciájára, hogy Guzmicsot, akivel éveken át benső levelezésben állott, akit Pannonhalmán meg is látogatott, első találkozásuk után így írja le Rumynak: „... und so, wie man seine Schriften liest, den Schüler der Griechen und Herders in ihm findet... so riecht man im Umgang mit ihm den Theol. Dr. und Prof. der zugleich Benedictiner ist, etwas stark an.“ U. o. XX. 480.

nak, kik mindenben, mindenben a vallásra tudnak tekintgetni, de..." — „Én nem mondhatnám, hogy nagy Antimaterialista vagyok, de..." — „Nincs énbennem vallásbeli gyűlölség s bolondság, az affélén régen túl vagyok. De..." És a „de” után mindenkor a bevezető mondat cáfolata következik. Gyakori az is, hogy az ellenpárt feltételezett türelmetlenségéből indul ki, hogy saját állásfoglalását igazolja. Felháborodik pl. azon, hogy Kisfaludy Sándor megkérdezte Döbrenteitől, hogy lutheránus-e, pedig neki is minden esetben a vallás volt egyik első kérdése, ha egy fiatal íróval megismerkedett. De miután Kisfaludyt e miatt levelezésében kigunyolta, később már szükségesnek tartja kérdését igazolni. Így írja Stettnernek: „Hol születted te és mikor? melyi akolhoz tartozol?... Az akolra semmi gondom, és bár ne volna senkinek de minthogy másnak sok van, engedd nekem is ezt tudnom. Külömben légy bizonyos, hogy én téged, ha az enyémmel tartoznál is, jobban, mintha oda nem tartozol, nem szeretnék. A költőt tekintem benned, és az embert, nem azt a hangot“.¹ — Mennyire áttetsző itt is az önáltatás, bármily nemes is az általános emberi ideál illúziója.

S amint Kazinczynál illúzió a tolerancia, épen úgy az Kisfaludynál is. Kisfaludy írja Kazinczynak: „az Író Népet szabad Respublicának tartom, azért abban sem Vallásbeli külömbiséget, sem Dictaturát, sem Despotismust nem esmerek“.² Kisfaludy levelezésében, irataiban soha nem találunk

¹ U. o. XVIII. 398.

² U. o. XVII. 552.

világnézeti elmélkedéseket, Kisfaludy nem is volt filozofikus fő, valószínűleg nem is sokat gondolkozott a vallásról, de írói gyakorlata mégis a katolikusokhoz vonta. Ugyanígy voltak író társai, köztük a katolikus papok is. Nem a vallásuk tartotta őket elsősorban össze, hiszen mindnyájan vallották Kisfaludyval: „Hazafiság valómnak legerősebb indulatja...“, hanem a származásuk.¹

A felekezetek csak jelképei a művelődési ellentétnek, mely a kor tudatában mint valóságos faji különbözőség jelentkezik. Felekezet és nemzetiség majdnem azonos fogalmak. Döbrenteit Erdélyben lutheranus vallása miatt „szásznak“ nevezték. Kazinczy is azt írja: „A Lutheranus Magyar ritkán szokott buzgó Magyar lenni, ők a Németek felé sántítanak.“ Bárá Prónay László remegve nyúl a tollhoz Kazinczynak írván, mert „szentelt magyarnak“ magyarul kellene írnia: „De mit is várhat az Úr egy Tótos vallású és születésű embertől“. Döbrentei pedig egy estét ír le Vitkovicsnál, ahol azon keseregtek, hogy nemzetünk odalett. Thaisz felvetette a kérdést, hogy volt-e valaha egyáltalán nagy magyar karakter, mire Vitkovics Hunyadi, Bethlent hozta elő: „Thaisz erre: Hunyadi inkább oláh, Bethlen francia vér. Helmeczi rákiáltott: Ilyenek vagytok ti lutheranusok! — Mire Döbrentei: Én is itt vagyok. — Helmeczi: Te dunántúli vagy, azok éljenek, Kis, Berzsenyi — hanem azok a felvidé-

¹ Amikor Dessewffy rossz néven veszi Kazinczytól „Izé“ c. epigrammját, melynek élet magára veszi, meg akarják őt győzni arról, hogy az Teleki József ellen irányul. Erre D. felkiált: „Nem bántja a kálvinista a kálvinistát!“ Pedig K.-val több évtizedes barátság fűzte egybe.

kiek... ezek a lutheranus tótok, giskrák.“¹ Hogy ez a faji különbözés mennyire mélyen benn volt a kor tudatában, azt az egykorú vers mutatja:

Plébános és Prédikátor Tiszántúl
Orosz Pap is prédikál csak magyarul
Dunántúl
Németül
Vagy Rátzul, majd megful.

¹ Berzsenyi Művei. Döbrentei kiadása. (B. M.) IV. 137.

V.

A szülőföld.

Láttuk eddig, hogy milyen szerepet játszott a magyar lélek kettőssége az irodalmi élet kialakításában és mennyire nyilvánult meg az irodalmi tudatban. Láttuk, hogy az a világnézeti ellentét, mely az irodalom magyarnyelvűségét megindította, a XVIII. század folyamán a történeti fejlődés következtében és a felvilágosodás eszméjének hatása alatt helyet adott művelődési különbözőségnek, mely tájhoz és felekezethez kapcsolódott. Katholicizmus és kálvinizmus most már nemcsak két különböző vallásfelekezetet jelentenek, hanem két különböző lelki diszpozíciót, mint a gyermekkori nevelés, családi és iskolai környezet és fejlődési hagyományok eredményét.

Mind addig, ameddig a nemzet szellemi életének vezetői az országban elszórva, egymást alig ismerve, környezetükhöz hozzánőve működtek, a különböző széthúzó erők egybeforrása majdnem lehetetlen volt. Irodalomtörténetírásunk szerint Kazinczynak ernyedetlen levelezése által sikerült irodalmi életet teremtenie. Láttuk azonban, hogy Kazinczy hatása korlátozott volt, Dunántúl rajta kívül és tőle függetlenül fejlődött az irodalmi élet.

Műveinek olvasói is főleg Tiszántúlról és Erdélyből kerültek ki. Viszont a dunántúliakat nem ismerték az ország keleti részén. Utaltunk már ennek a jelenségnek szellemi okaira, de kétségtelen, hogy ez a magyarázat nem kielégítő. Nagy szerepet játszott a kölcsonös izoláltságban az írók röghöz kötöttsége, a közlekedés nehézsége, az utak rosszasága. Csokonai találó humorral nevezi magát „isolírozott dacusnak“. Levelek Tiszántúlról Dunántúlra néha egy hónapig is úton voltak. Kazinczy tiz napig utazott Széphalomról Pestre. A Tisza áradásakor Kölcsey hónapokig valóságos rabságban volt, sem póstát nem tudott kapni, sem vendégeket fogadni.

Az a környezet, melyben így íróink élni kényszerültek, nem mozdíthatta elő belső fejlődésüket, sem egymáshoz való közeledésüket. Már Kármán a nemzet csinosodásának egyik főakadályát a mezei életben látja: „Ellankad a legtörekedőbb, és munkát kedvelő érdem is, ha azt örökké porba tapossák. A hol a hang varázsló édességét nem érzik, az akaratos mesterség visszavonja magát, és vagy a puszta hasadékokban huhog, vagy a varjakkal együtt károg, vagy, a mi a legfájdalmasabb, rejtekbe sohajt. És egy ily sohajtás, higgyétek el, égre kiáltó... A mi telekjeinken vegetáló, cimmel és cim nélkül való földművelők, nem érzik becsét az ily érdemnek. Nem régi dolog, a hol az egész könyvtár egy házi és uti kalendáriumból állott sok mezei üléseken... Hogy a mezei élet nagy részben a tudományok terjesztésében akadály, azt nem lehet meg nem vallanom. A magányos, félre való élet, az elzárkozás a világtól, az elzár a gondolkozástól is.

Az a kis darab föld, a melyen lakik a mezei ember, az ő egész horizontja. Nem tudja, mi történik faluján kívül, és azt hiszi, hogy megyéjének határdombján túl már ott kezdődik a Fekete-tenger.“¹ — Hasonló sötét képet rajzol Kölcsey is a gazdálkodó magyar nemesről: „A magyar nemes Verbőczivel kinlódik, hivatalokat visel, status dolgaira fordítja figyelmét, s mikor az ország és megye gyűlésein untig kifáradta magát, falujába fut béresei s juhászai közé rendet szabni. Neki, mint egész hazánknak: egyedüli élelemforrása: a gazdaság. S mondjátok meg: mint folytatjátok azt? Felelet: úgy mint a jobbágytelkeiteken lakó szegény nép“.²

Ez a környezet valóban nem volt kedvező irodalmi élet kifejlesztésére. A szintézis csak úgy vált lehetségessé, ha a magyar író elszakad a rögtől, amely lekötötte. „Nagy és emberinél feljebb való érdem az — írja Kármán ugyanott — a mely magányosan mint a magas cserfa a széles téren, feleségesen mint a sugár kőszirt a tenger közepében tud állni. Ritka érdem az, a mely a maga becsében beborítva, csupán magában találja jutalmát. Democrit Abderában nem mindennapi jelenség... Nagy de igen ritka az a tudós, a mely mint a fülemile magános völgybe rejtezzon, és a hallgatók elől elfusson, hogy a torka vérzéséig énekeljen.“ — Kazinczy és Kisfaludy Sándor ilyen nagy és ritka „tudósok“ voltak, akik kettős életet éltek. Kisfaludy Sándornak bizonyára több idejét foglalta le gazdasága, mint költészete, Kazinczynak birtokaiért

¹ I. h.

² M. M. V. 265.

vívott harcai legalább annyi gondot okoztak, mint irodalmi vitái. Az ifjabb generáció — a felajzott szellemi követelmények mellett — ezt az erőmegosztást már nem bírta volna el.

A felújulás korától kezdve nem hiányoztak törekvések, hogy az irodalmi életet egy-egy városban központosítsák. Ezek a törekvések nem jártak tartós sikerrel, a magyar városoknak épen úgy hiányzott a magyar háttérük, mint akár Bécsnek. A városi élet — az ügyvédkedésen és tanárkodáson kívül — nem biztosított megélhetést. A magyar nemes és a magyar pap hozzá voltak kötve a földhöz. A magyar irodalom fejlődésének párhuzamot kellett tartania a városok megmagyarosodásának folyamatával és a magyar író szociális helyzetének megváltozásával. Ez a szintézis útja.

Külön részletes motivumkutatás volna hivatva kimutatni, mennyire érvényesülnek a táji elemek a két áramlat költészetében,¹ de futólagos áttekintés is meggyőz már arról, hogy a századforduló költői — annak ellenére, hogy többen közülük nem csak az országot utazták be, hanem messzi külföldi országokban is jártak — természeti tájfestéseiket, természeti hasonlataikat legtöbbször csak közvetlen környezetükből merítik.

Baróti Szabó Dávid és Csokonai Mihály költészetének dunántúli táji elemeire már röviden utaltunk. Kisfaludy Sándor, aki mint katona eljutott Erdélybe, Németországba, Olasz- és Franciaországba, költészetének főihletét környezetétől kapja:

¹ Ilyenre kísérletet tett *Gálos Rezső*: *A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében*. Bp., 1927.

„Lelkemnek illy megihletése szülte... e jelenlévő Regéimet, minekutánna, — írja a Regék előszavában — a sok háboruk által összezavarodott Világnak csatázó, zajos piacczáróról ősi fészkembe, a Természet csendes kebelébe, a mezei élet jóltévő nyugalmaiba visszavonulván, itt, lakásom romántos körében, millyent sok jeles, és szép tájairól híres országokban jártomban-keltemben is keveset találtam, — minekutánna itt szinte naponként látom a váromladékokat, mellyek minden erre utazónak szeméit, figyelmét, és képzelő erejét magokra vonynyak, és érzeményeit természet szerint a hajdani időbe merittik.“

Érdekes ezt a nyilatkozatot összehasonlítani Kármán idézett ítéletével a mezei élet kultúraromboló hatásáról. Két ellenkező érzületnek adnak hangot. Kisfaludy Sándor épen annyira ragaszkodik a mezei élethez és szülőföldjéhez, mint a Dunántúlnak másik egykorú nagy költője: Berzsenyi Dániel:

Messze sötétedik már a Ság teteje,

Ezentúl elrejti a Bakony erdeje,

Szülőföldem, képedet:

Megállok még egyszer, s reád visszanézek.

Ti kékellő halmok! gyönyörű vidékek!

Vegyétek bús könnyemet.

Ti láttátok az én bölcsőmnek ringását,

S ácsorgó ajakam első mosolygását

Szülém forró kebelén,

Ti láttátok a víg gyermek játékait,

A serdülő ifjú örömit, gondjait

Éltem vidám reggelén.

(Bucsuzás Kemenes-Aljától.)

De Berzsenyi Dániel már megénekli — mint
egyike az elsőknek — a várost:

...Minthogy minden verselők
Homér atyántól fogva ekkorig
Falut dicsértek, engedd meg nekem,
Hogy én Budáról és Pestről énekeljek.

így kezdi Vitkovics Mihályhoz írt episztolájában az
új idők dalát. S miután Pest ékességeit, a pesti ba-
ráti együttlét gyönyöreit leírja, így folytatja:

Nyugodni, enni, inni és alunni
Lehet mezőn is: oh, de mint örüljek
Fákkal, füvekkel, ökrökkel sokáig?
Csupán szememnek tárgyi mindezek,
Szívemnek ember és rokon kebel kell,
Kivel vegyítse érzeményeit,
Elmémnek elme, mely megértheti,
S melyben sugárit tükröztetheti.

Barátom! a böles boldog mindenütt,
Az Hortobágyon, az Pesten, Budán,
Mert ő magával hordja kincseit,
De boldogabb ott mégis, hol körulte
A nyájas élet hinti kellemit,
És szíve, lelke tárgyát lelheti:
Mint hol magába zárva él magának,
S csak álma tündérképét kergeti,
Mint egy vadonban bujdosó fakir...

Berzsenyinek ez a verse már a fejlődés új
irányára utal és jellemző, hogy az ifjú Vörösmarty

épen ezt a versét variálja kezdő kísérleteiben kétféleképen is, majdnem szóról-szóra átvévén Berzsenyi egyes sorait.¹

Berzsenyinek a városi élet felé való vágyakozása találkozik a tiszántúli írók hasonló tendenciáival. A tiszántúli költészetben alig találjuk meg a táj jellemző jegyeit, de a szülőföldnek rajongó szeretetét is hiába keressük. Ennek egyik oka kétségtelenül a két táj különböző társadalmi és földrajzi strukturája. Tiszántúl nemcsak a kevésszámú városokat, hanem a nemesi kuriákat is nagy távolságok választják el egymástól. A dunántúliak közel laknak egymáshoz, gyakran találkozhatnak a sűrű városokban, Sopronban, Győrött, Veszprémben, Székesfehérvárott. Keszthelyen alakul meg a Helikoni Társaság. Az írók kölesönösen ismerik egymást és szeme előtt vannak a közönségnek. Kazinczy csak élete végén ismeri meg Kisfaludy Sándort, akivel közel három évtizeden át hareban volt. — A Dunántúl kultúráltabb, mint a Tiszántúl, melyet a török jobban elpusztított. A városokban még a régi magyar művelődésnek nyomai látszanak, templomok, sírok, várromok. Itt a szülőföldnek röghöz kötből ereje van, mint Tiszántúl. — Dunántúlnak idegen nemzetsége a német, Tiszántúlnak a tót és az oláh, mondja Berzsenyi. Nem tagadhatjuk ennek a ténynek fontosságát sem. A tót és oláh nemzetiség alig van a magyarsággal kulturális kapcsolatban, majdnem olyan kevésbé, mint a magyar jobbágy-

¹ Brisits id. kiadás 74. és 80. sz. versei. B. figyelmét elkerülte, hogy ezek a versek Berzsenyi-utánpótlások és azt írja előszavában: „Ő az első magyar költő, akinél feltűnik a városi élet szeretetének kultusza“. (19. l.)

ság. Nem is annyira a nyelv az elválasztó tényező, mint inkább a társadalmi helyzet. A hazai német kultúra, mely különben is magasabb, mint az egykorú magyar, a városok polgársága által hat.

Igy hát nem csodálhatjuk, hogy a tiszántúli író szabadulni igyekszik környezetétől, mely költészetét alig ihleti, mely költői működésében akadályozza. „Hol jobb élni, Weimar körül-e — kérdezi még Kazinczy is kétségeesetten — hol a kondás is olvas a nyája mellett, vagy Skutari körül, hol a Basa sem olvas?“¹ — Az ifjabb nemzedékben ez a szabadulási vágy még erősebb. Kölcsey ifjúkori barátjának, Kállaynak leírja lakóhelyét: „A körny, melyben lakom, el van dugva szem elől, szép de vad s felette magányos. Egyfelől a Tisza foly, másfelől a Tur, mely itt amabba szakad s minket a torkolatban hagy laknunk. Egyfelől nagy erdők körítnek, másfelől nyílás esik, s láthatárainkat a máramarosi hóbérczek határozzák. Nem poetai hely-e, édes barátom? Csak az a baj, hogy nekem emberek kellenek, nem lélektelen szépség.“² Kölcseynek emberek kellenek, akárcsak Berzsenyinek, számára a természet lélektelen szépség. A következő évben (1816) már ezt írja Szemerének: „Két év olta küzdök, hogy jószágomat valakinek úgy adhassam által, hogy az évenként bejövendő summából Pesten illendőül élhessek. Most az utolsó próbát teszem s ha jól üt ki, úgy a közelgető januárban Pesten leszek, ha pedig nem, úgy én a literatori pályának egészen megholtam s nevem a maradéknak nem fog általadatni.“³

¹ K. L. XXI. 637.

² M. M. X. 24.

³ U. o. IX. 257.

Az ifjabb nemzedék — Dunántúlról és Tiszántúlról — igyekszik már elszakadni az ősi rögtől és az ország szíve, a fellendülő főváros felé irányítja vágyó tekintetét. Amint a felvilágosodás áramlata kiküszöböli az irodalomban a felekezetek között a világnézeti ellentéteket, úgy simítja el Pest központosító vonzó ereje a megkülönböztető táji jelleget. Az út a további fejlődésre nyitva állott. Immár megvalósulóban van Kazinczy jóslata: „Közel az idő, hogy Istenfiak lépnek a pályára s ragyogtatni fogják a magyar nevet, a mi nekünk nem jutott és nem juthatott. De mienk a dicsőség, hogy el van készítve úttjuk. Nem futnának ők, ha mi nem irtánk vala s javokra lesznek tévedésink is, mert ezeken fogják láthatni, mit kell kerülniök.“¹

¹ Élet és Literatura. I. 259.

VI.

Az új nemzedék seregszemléje.

Az új irodalmi élet a Tudományos Gyűjtemény megindításával kezdődik, mely mind a két irodalmi áramlatnak első közös nyilvános foruma. Kiadója Trattner, első szerkesztője Fejér György, a szerkesztőségi megbeszélések Trattner és Kultsár házában folynak. A dunántúli kapcsolatok így első tekintet-
ro nyilvánvalóak. Fejér György mindig nyíltan hirdette dunántúli pártállását, amit különben keszt-
helyi származása és katolikus papvolta is dokumen-
tált. Trattner Vas megyéből került Pestre. A szer-
kesztőség azonban óvakodott a folyóiratnak egy-
oldalú színezetet adni, ezért vonták be mindjárt
megindulásakor a szerkesztési munkába az ifjabb
nemzedék tiszai kálvinista tagjait is: Kölceyt és
Ungvárnémeti Tóth Lászlót.

A tiszántúli protestáns érzékenység ennek elle-
nére mindjárt felneszel és megadja a vészjelt. A vád
ismét kettős: túlhajtott hazafiaskodás és katolikus
elfogultság. Kazinczy írja Pápay Sámuelnek: „A
Pesti Journal tendenciája, a mint veszem észre még
elég nevetséges vignettjéből is, a nemzetiség. Szent
cél. De én irtózom az olly nemzetiségtől, melly a

külföldi szépet és jót irtózza, mert az külföldi.“¹ Kazinczy azonban még egyebet is kifogásol a folyóiratban: „A vallásbeli düh rútul dolgainkba avatta magát és az nem fogy, hanem nevededik. Én Szilágyit festém a Tud. Gyűjt. olvasóinak. Az alig jelene meg s nyomban követé Rájnis Biographiája, nekünk, kik Rájnist láttuk ismertük, nevetésünkre. Még vallásossága is emlegettetik! neki, a kinek csak öltözete volt vallásos. De mi hozzá szoktunk a hazugságokhoz. *Natio comoeda est.*“²

Kis János rögtön a lap megindulásakor mind a két vádat összefoglalja. 1817-ben írja Kazinczynak: „Ki sem mondhatom, melly sajnálkozásnak, szeretetnek, boszorkodásnak, félelemnek s óhajtnak öszve elegyedéséből álló érzés foglalja el egész szívemet, valamikor az olly Hazafiúi vak buzgóságnak szüleményét látom, a millyen a tudományos gyűjtemény némelly darabjaiban uralkodik. Nem sokkal jobb volna-é igaz fogyatkozásainkat meg vallani s azt a dicsőséget, mellyel még nem birunk, buzgón keresni? Azt sem titkolhatom, hogy ezen tekénteteken kívül is sejtek a tudományos gyűjteményben ollyan lelket, mellyet épen nem szeretek.“³ — Ez a megsejtett lélek félreérthetetlenül a folyóirat katólikus szelleme. Kölcey — aki rövid pesti tartózkodás után otthagya a folyóiratot és visszatért birtokára, e levélnek utolsó mondatára megjegyzi: „Semmi sincs igazabb, mint a mit Kis a Tud. Gyűjt. *Redactionjáról* ír.“⁴

¹ K. L. XV. 107.

² U. o. XIX. 141.

³ U. o. XV. 220.

⁴ U. o. XV. 232.

Mai szemmel tekintve a Tud. Gyűjt-t, nem fedezhetünk fel tartalmában semmi részrehajlást. Erre már a kiadó jól felfogott anyagi érdekből is ügyelt. Egyaránt közli katolikus és protestáns munkatársak munkáit, közöl cikkeket a nyelvújítás mellett és ellen, nem csatlakozik egyik irányhoz sem, az egységet munkálja, a Kazinczytól annyira rosszalt catholicizmus literariust. Ezért is hozza Szilágyi életrajza után a Rájnisét, amit Kazinczy elfogultságnak tart, pedig éppen ennek az ellenkezője. A Tud. Gyűjtemény arra az új irodalmi hatalomra függeszti szemét, melyet eddig Kazinczyék elhanyagoltak: a közönségre s az egész ország lapja kíván lenni.

Fejér után a felvidéki lutheranus Thaisz veszi át a szerkesztést. Vitkovics szerint: „Ő jól kezdi, jól is akarná folytatni, de sok az elszózó szakács. Az is lapis offensiois, hogy Lutheranus.”¹ Thaisz a született semleges szerkesztő, mind vallásánál, mind származásánál fogva. Utána a szerkesztés Vörösmarty, majd Horvát István kezébe kerül. Csak ekkor tűnik el címlapjáról a „vignett“, mely Kazinczyt oly sokáig botránkoztatta.

A vegyestartalmú Tud. Gyűjt. hamar nagy népszerűsége tesz szert, sokan olvassák, az első magyar tudományos folyóirat, mely megél az előfizetésekből, elveszti azonban egyedülálló irodalmi jelentőségét, amikor Kisfaludy Károly bátyja támogatásával 1822-ben megindítja az Aurórárt.

Kisfaludy Károly körül kezdetben főleg dunántúliak állnak, így mindenekelőtt Kultsár István, de

¹ U. o. XVII. 356.

mivel eleinte nincs szabad keze az írók megválogatásában, az első kötet új szellemnek nyomait alig viseli magán. A munkatársak a megelőző nemzedék legjobb képviselőiből kerülnek ki: Kazinczy, Vitkovics, Döbrentei, Kis János, Schedius épen úgy szerepelnek, mint Horvát István, Kulcsár István, Kisfaludy Sándor, Horváth Endre. A következő évben azonban a szerkesztő anyagilag is magához váltja almanachját és saját elvei szerint kezdi szerkeszteni.

Kisfaludy Károlynak ekkor már nagy neve van. Ő az első magyar költő, aki megfürdött az írói dicsőség mámorában, aki drámái által megtalálta a közvetlen utat a közönség szívéhez és aki tudatosan programjává tette a magyar olvasóközönség megeremtését. Szakít a régi nemzedékkel és írói körét a fiatalokból válogatja ki. A régi, érdemes írók megdöbbenve veszik észre az új idő szellemét. Vitkovics jelenti is Kazinczynak: „Kis Faludi Károly Aurórát önkényesen dolgozza. Kár benne, hogy a Beavattabbakkal nem szeret tartani... Kis Faludi velünk, kik Pestet lakjuk, monopoliumot szeretne üzni. Ezt én soha nem kedveltem.”¹ A Felsőmagyarországi Minerva pedig mindjárt első évfolyamában kikel Kisfaludy hatalmaskodása ellen: „A melly hatalmaskodást ez előtt 10—20 esztendővel Széphalom Iskolája Hazánk egyéb vidékein mutatózó Írókon gyakorlásba venni kezdett: azt, úgy látszik, most a Pesti Magyar Iskola foglalta-el magának...”²

¹ U. o. XVII. 355.

² Felsőmagyarországi Minerva (F. M. M.) 1825. XI. 429.

A régi nemzedékkel való szakítás kiéleződik azáltal, hogy Igaz Sámuel Bécsben megindítja a Hébét. A magyar fejlődés sajátos következménye, hogy ez a szakítás a régi és új között ismét a protestáns-katholikus ellentét színezetét veszi fel. Igaz Sámuel körül Bécsben csupa protestáns magyar író van: Ungvárnémeti Tóth László, Aranyosrákosi Székely Sándor, Bölöni Farkas Sándor, Döbrentei Gábor, Pánczél Dániel. Itt tanul Kis János fia, Lajos, aki szintén írogat verseket. Ezzel a protestáns írói körrel alig érintkeznek a Bécsben lakó magyar katolikus írók, Mednyánszky, Majláth, Gaál György, akiknek szerepével később fogunk foglalkozni.

Nem csodálhatjuk, hogy Igaz Sámuel almanachja úgy él a köztudatban, mint református alapítás, Kisfaludyé, mint katolikus. Ez a tudat azonban már csak vád alakjában jelentkezik. Döbrentei írja Kazinczynak: „Bár Kisfaludy Károlynak is többet küldtél volna Aurórájába. A miket tegnap láttam nála, nem akarja felvenni. Azt hiszi, mintha mi Protestánsok jobb darabjainkat inkább Igaznak szánnók. Szerencsétlen vallásbeli különözés a mi most megint csipdelődik. Óhajtanám csak azért is, hogy küldetted volna, ne hogy ámbár ok nélkül, gyanúba légy véve”.¹ Kazinczy nem is győz ez ellen a „gyanú” ellen eleget védekezni: Igaznak azért küld többet, mert Kisfaludyt amúgyis elegen támogatják, mert Igaznak apja neki pataki osztálytársa volt stb. Az sem játszhatott részrehajlásában kis szerepet, hogy Igaz 1825-ben egy rézkarccal ünnepelte Kazinczy ötvenéves írói jubileumát, az első írói ju-

¹ K. L. XVIII. 117.

beliumot a magyar irodalomban. — Különben Igaz is tiltakozik az elfogultság vádjá ellen és igyekszik Toldyt annak bécsi látogatásakor meggyőzni arról, hogy a Hébet nem „vallási feltüzülésből“, hanem csupán hazafiúi szeretetből kezdte és folytatja. „Evel palástolni a másikat, nem nagy mesterség a magyarnak, ki a hazafi kötelességeket úgy hordozza szüntelen ajkain, mint borbolt a czégért,“¹ teszi hozzá megvetőleg a tizennyolcéves Schedel-Toldy, egy új liberális nemzedék sarja. De maga Kisfaludy Károly is gyanakszik a protestánsokra, hogy bojkottálják őt és ha Bajzától nem kap verset az Auróra számára, mindjárt azt mondja neki: lutheránus!²

Az Orpheus munkatársai közé Kazinczy még tudatosan csak reformátusokat kívánt felvenni, Kisfaludy már tiltakozik ellene, hogy az ő almanachjába protestánsok nem akarnak dolgozni. Így változott meg a felekezeti irodalmi tudata rövid pár évtized alatt. A felekezeti, mint művelődési tényező, megtartotta ható erejét, de megindul ellene a harc, mint elkülönítő, megosztó hatalom ellen.

Kisfaludy Károly nem tekinti munkatársainak felekezeti, faji, táji hovatarozandóságát. Mivel azonban iránya irodalmi megnyilvánulásában — mint ezt még látni fogjuk — a dunántúli áramlat művészi síkra emelése, nem csodálhatjuk, hogy az Auróra legjellemzőbb írói dunántúli környezetből

¹ Toldynak Bajzához intézett kiadatlan levelezése. Akadémiai kéziratár. Az Akadémia Irod. tört. Bizottságának engedélyével néztem át. A következőkben A. K. rövidítéssel idézem.

² Bajza József Összegyűjtött Munkái. (B. J. Ö. M.) Sajtó alá rendezte *Badics Ferenc*. Bp., 1901. 6. k. VI. 204.

kerülnek ki. Kisfaludy szoros baráti köre, mely magát titokban Révai-körnek nevezte (az irodalomtörténet Auróra-kör néven emlegeti) Kisfaludyn kívül öt íróból állott. Ezek: Vörösmarty, dunántúli, katolikus, Stettner-Zádor György, dunántúli, kálvinista, Bajza József, hevesi, lutheránus, de a pesti piaristák neveltje, Bierbrauer-Helmeczi, felvidéki, katolikus, Schedel-Toldy Ferenc, budai katolikus. A körhöz tartozott a „két német fiú:“ Tretter-Járy György pesti, katolikus és Paziazi Mihály, aki oláh származású, de német műveltségű. Az utóbbi kettő nem igen tudott magyarul, ők voltak a kör német fordítói és szükség esetén novellákat írtak az Auróra számára, melyeket viszont a többiek magyarra fordítottak. Kisfaludynak leghűbb tanácsadója, barátja és irányítója a Pozsonyból Bécsbe származott Gaál György volt, szintén katolikus, aki anyanyelvét már majdnem egészen elfelejtette, noha írói működését egy Gvadányi-utánzattal kezdte. Az Auróra többi munkatársa majdnem kizárólag dunántúli vagy pest-budai katolikus környezetből került ki. Pesten született Mailáth János gróf, akinek német nyelven megjelent művei irányítólag hatottak az Auróra-kör költői gyakorlatára. Az Auróra hódította vissza a magyar irodalom számára. A Duna mellett nevelkedett Czuczor Gergely, akit Kisfaludy Károly avatott költővé. Budán született Kiss Károly főhadnagy, akit novellái tettek híressé. Dunántúli katolikus Fábián Gábor, az Osszián-fordító, Vörösmarty benső barátja. Pozsonyból, majd Visegrádról került Pestre Kvecsola-Szenvey József, gödöllői Kovacsóczy Mihály, veszprémmegyei volt Kovács Pál, tolnai Garay János. Kovács csak a korszak vé-

gén kapcsolódik be a kör munkájába, Garay pedig csak a harmincas években lép az irodalmi nyilvánosság elé. Fejlődéstörténetileg azonban mindketten beletartoznak a kör irányába. Az Aurórának a megindulás első éveiben ünnepelt nagy költője a korábbi nemzedék egyik dunántúli katolikus képviselője: Pázmándi Horváth Endre, akitől a kör a félszázados magyar álom megvalósítását várja: a nemzeti eposz megteremtését. Vörösmarty megelőzi Horváthot és ettől kezdve ő a magyar költészet fejedelme. Toldy már 1825. július 15-én azt írja Bajzának: „Már azt kezdjük hinni, sőt hisszük is, hogy Vörösmarty igen felülhaladja Horváthot”.¹

Vörösmarty mellett — a magyar élet más területén — mind nagyobbra nő egy másik dunántúli katolikus magyarnak az alakja: Széchenyi Istváné. Az Auróra-körhöz eszmei közösség, Kisfaludy Károlyhoz meleg barátság fűzi. De az ő korszakos működése csak a következő évtized elején indul meg.

Érdekes megfigyelni, hogy az Auróra munkatársai között milyen elemek keverednek. Túlnyomó számban vannak a dunántúli katolikusok, még pedig nemesi családok leszármazottjai, mint Kisfaludy, Vörösmarty, Fábíán, Gaál, vagy papok, mint Horváth Endre, Czuczor Gergely, ezekkel egybeolvadnak az idegenajkú asszimiláltak, mint Toldy, Helmecey, Szenvey, Stettner, Tretter, Paziazi, és a visszamagyarosodó mágnások, mint Mailáth, Mednyánszky. Ezek nagyjából városiak. S végül az Aurórában lép először a nyilvánosság elé Kölcsey Ferenc, aki Fáyval és Szemerével együtt a tiszai re-

¹ A. K.

formátus magyarság ifjabb nemzedékét képviseli. Általuk a magyar művelődés kettészakadt folyama ismét egybetorkollik.

Csak egy nevet keresünk e sorban hiában, a kor hivatott drámaíróét: Katona Józsefét. Sorsának talán az volt a végzete, hogy mint alföldi katolikus egyik irodalmi talajhoz sem tartozott, egyikbe sem tudott belekapcsolódni és megelőzte a szintézist, mely nélkül nem tudott érvényesülni. Drámáját visszatetszéssel fogadták Dunántúl, s értékét nem ismerték fel Erdélyben. Ugyanaz a sors érte, mint alföldi íróársát, Csokonait: korán jött és a késő maradéknak dolgozott.¹

*

Az Auróra jelenti egy évtizeden át a magyar irodalmat. A Hébe Igaz Sámuel korai halála következtében már 1826-ban megszűnik. Az utolsó évfolyamokat Igaz már csak súlyos adósságok árán tartja fenn. Kazinczy szeretné folytatni, de nincs rá pénze és nincs olvasóközönsége. 1825-ben megindul a Felsőmagyarországi Minerva, Dessewffy József gróf támogatásával ugyan, mégis mint a tiszántúli irodalom organuma. Kazinczy ezentúl itt közli főbb munkáit és ismertetéseit. A folyóiratnak alig van nyilvánossága. A szerkesztő Dulházy Mihály 1826. júliusában siralmas képet fest Kazinczyhoz írt levelében a lap helyzetéről. Igaz Sámuel megindulásakor ötven előfizetőt szerzett, ezekből 1826-ra egy sem maradt. Debrecenben és Patakon egy-egy előfizető van: a református kollégium, egész

¹ Katona József félreismerésének irodalmi okait részletesen ismerteti Horváth János: Jegyzetek Bánk bán sorsáról. Napkelet. . . . 811. ff.

Zemplénben kettő, Beregben egy sem. Pozsonyban a collector kénytelen volt a rábizott példányokat ingyen szétosztogatni.¹

A Dunántúl Esztergomban Szeder Fábián bencés tanár indított meg 1828-ban egy zsebkönyvet, az Urániát, mely ugyan tizenegy évig fennállt, mégis csak egészen szűk térre szorult, annak ellenére, hogy nagyrészt ugyanazok voltak a munkatársai, mint az Aurórának. Kovacsóczy Aspasiájának pedig csak annyi jelentősége volt, hogy itt adta ki a Zalán egy töredékét Vörösmarty. Egy kötet jelent meg belőle mindössze.

Az irodalomnak igazi talaja ekkor már csak a főváros volt. Kisfaludy ugyan évről-évre fenyegetőzik, hogy vállalatát beszünteti,² de hogy élete végéig fenntartotta, sőt kimagasló munkatársainak még tiszteletdíjat is fizetett, igazolja, hogy az évkönyv eredményesen terjedt. Hatása akkor sem csökkent, amikor Szemere és Kölcsény 1826-ban megjelentetik az Élet és Literatura első kötetét. Ez az új folyóirat a másik partról munkálta a szintézist, melyet Kisfaludy az Aurórával oly sikeresen megindított. Munkatársai ugyanazok, mint az Auróráé, de míg az

¹ K. L. XX. 70.

² Toldynak egy Bajzához 1823. nov. 19-én írt kiadatlan levelének hátlapján találtam Kisfaludy Károly következő sorait: „Egy jó barát mellé másik is elfér — semmi rosszat nem kívánok, de mégis azon csendes vágyat nem olthatom el: hogy a toth világban néha oly üresség lépje meg, melly szívét bánkodva hozzánk vissza röpíti. Pozsonyt csak a tavasz fogja kellemíteni, és ha eljárandja a vidékeit, fantasia szép' s lágyat szülhet, mire az Auróra, mellynek még egy évi de csak egy évi kiadását eltökéltem — várva vár. A kiadó veszt bár — de baráti szívét és megemlékezését óhajtja Kisfaludy Károly.”

Auróra csak költészetet ad, Szemere-Kölcsey folyóirata megteremti a kor elméleti irodalmát és így tudatosítja a szintézis szellemi folyamatát.

Az új nemzedék — látjuk — egyetlen rohammal elfoglalja a réginek a helyét, mely még a belső megosztottság tudatában él. Bajza 1824-ben azt írja Toldynak: „Minapában az Evangelicusok Lyceumában egy meghalt Professornak parentatio tartatott az ifjúság által és én csak elbámultam az új nyelven, mellyet mindjárt kitaláltam, hogy az Auróra s Hébéből van tanulva. Ezek az egynéhány öreg urak, kik az idő szellemével előmenni restelnek, nemsokára lassanként kidőlnek, és akkor triumph.“¹ Az öregek bizony sietnek a kegyeletlen fiataloknak ezt a szíveséget megtenni. A huszas évek körül egymás után halnak meg Baróti Szabó, Pálóczi Horváth, Vályi Nagy, Verseggy, Takáts, Pápay, Virág, Kulcsár, Vitkovics, Trattner. Csak még a két előző áramlat két hatalmas oszlopa áll: Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Sándor, az ő fáradhatatlan kezükben még nem állt meg a toll, de szavuk már nem talál visszhangra.

Részletesen meg fogjuk vizsgálni, milyen viszonyban van az új nemzedék velük, de előbb még vessünk futó pillantást a régi nemzedék még élő fróira. A fejlődés törvényszerűsége leginkább Kazinczy körén vett erőt. A huszas években a külföldies áramlatot a mester már magányosan képviseli. Szemere és Kölcsey már 1817-ben végleg elszakadtak tőle és Fáyval együtt az új irodalomhoz csatlakoztak. Kis János 1815-ben lezárja irodalmi működését,

¹ B. J. Ö. M. VI. 50.

amikor is Kazinczy kiadja összegyűjtött munkáit és nyilvánosan elbúcsúztatja leghűbb barátját az irodalomtól. Berzsenyi is ugyanakkor hallgat el, súlyos búskomorság gyötri¹ és most már csak elméleti tanulmányokat ír, hogy Kölceyvel szemben a maga költői igazát megvédje. Mivel azt hiszi, hogy Kazinczy Kölcey pártján van, ő is szakít a mesterrel, aki az irodalomba bevezette. Döbrentével Kazinczy viszonya soha nem volt őszinte, a huszas években végleg elmérgesedik. Ez a viszály irodalomtörténetünknek és Kazinczy életének egyik legszomorúbb fejezete. Döbrentei Szemerével és Kölceyvel is összevész. A triász pedig már régen halott. 1825-ben írja Szemere Kölceynek: „Nekem, édes Ferim, kívülled senkim nincs. Döbrentey visszaküldte 1805-től 1821-dikig hozzá írt leveleimet s minden órában várja tőlem a magáéit. Vitkovics prókátor, Horvát pedig — ezt közel esztendeje nem látam“.² Ujabb tanítványok nem tűnnek fel a tiszai kálvinizmusban. Ungvárnémeti Tóth László és Igaz Sámuel ifjan meghalnak, Székely Sándor és Farkas Sándor, a két székely ifjú, akiket Döbrentei fedezett fel, korán elhallgatnak. Kazinczy legbuzgóbb levelezői e korban a két Cserey, akik nem írók, Dessewffy és Kis, akik már csak szemlélői az irodalmi életnek és

¹ Berzsenyi 1816. febr. 8-án — még jóval Kölcey bírálatának megjelenése előtt — írja Kazinczynak: „Meggyőzőhetetlen hiedség s munkátlanság fog el napról napra s mindazon ösztönök, melyek valaha lelketmet izgatták, lassankint kialusznak... érzem, hogy mind magamnak, mind az emberiségnek meghaltam.“ (K. L. XIII. 472.) Tehát nem Kölcey szigorú kritikája tette búskomorrá, mint ezt irodalomtörténetírásunk sokáig hirdette.

² Sz. P. M. III. 222.

Rumy, aki német. Erdély pedig néma, bár már két erdélyi magyar mágnásfiú álmodja a jövő magyar regényt, Debrecenben halott az élet, bár már két alföldi jobbagysorsú gyerek tanulja gögicsélve a magyar nyelvet, hogy az átplántált klasszicizmus helyett megteremtsék a magyar klasszikus költészetet. A külföldies áramlat magában összeomlott, mint minden forradalom, megtermékenyítve, átalakítva a kort, de folytatás nélkül.

A dunántúli áramlat írói között — mint láttuk — a halál vágott széles rendet. Kisfaludy Sándoron kívül már csak Horvát István él, de ő régi oklevelei közé temetkezik, fantasztikus álmokat hajhász, a Rajzolatokat írja. Bacsányit már elfelejtették. Az Aurórán kívül nincs irodalmi élet.

VII.

Az új nemzedék viszonya a megelőzőhöz

Az új irodalom szabadon érvényesülhet ugyan, de mint minden előretörő szellemi folyamat, őseket keres. Mivel az irodalmi elméletben még mindig a formai elv uralkodik és mivel az Auróra-kör a Kazinczyéktól megformulázott irodalmi elveket fogadta el, — habár gyakorlatban nem is érvényesítette, — Kazinczy, az irodalmi köztudat, sőt maga az Auróra-kör is eleinte azt hiszik, hogy az új irodalom Kazinczy irányát folytatja. Talán ez könnyíti meg Szemere—Fáy—Kölcsey bekapcsolódását is. Kazinczy maga felujjong és úgy érzi, hogy izolációja megszakaadt és elvei mégis csak diadalmaskodnak. A fiatal írók sietnek első fellépésükkor neki hódolatukat bemutatni. Kisfaludy Károly elküldi neki első könyvét: „Nincs Hazámban, — írja kíséző levelében — kit nyugottabb szívvel mernék magam felett Birónak meghívni, mint Tekintetes Urat, kinek az Irigység és rágalmozás törjei annyiszor leperkettek mellyéről, ki felemelkedve a tudoska ösvényről, mélyebben betekéntett volna a Művészség templomába“¹ Ugyanitt megkéri a mestert,

¹ K. L. XVII. 112.

hogy legközelebbi művét tisztelete jeléül neki ajánlhassa. Az első levélváltásnak azonban hamar megszakad a folytatása. Kisfaludy hódolata csak udvarias gesztus.

Toldy Ferenc még alig tizenhét éves, amikor már jelentkezik a széphalmi mesternél. Ő tart ki mellette legtovább és ő tanult tőle legtöbbet. Joggal írja később neki: „A mit eddig próbáltam, azt Utánad próbáltam s így a mit tettem a Literaturában, ha tettem, Általad van“.¹ Mégis Toldy az első, aki a nyilvánosság előtt megtámadja a „szent öreget“.

Stettner elküldi Kazinczynak szonettjeit, melyeknek az Auróra-ba való felvételét Kisfaludy megtagadta: „Kihez folyamodhatnám ezen érdemben nagyobb bizodalommal s teljesebb hittel, mint Honom első fényű Literátorai egyikéhez, a Tekintetes Urhoz, kit azon általjában ismeretes széplelkűség különösen bélyegez, mely szerénnyt a csekélyebbekhez való leereszkedést maga megalacsonyításnak nem véli, s a kezdő ifjakkak az Írói pályán példát, ösztönt s atyai tanácsokat adni örömének tartja“.²

Bajzát Kazinczy keresi fel először soraival, mire ez szinte rajongó hangon felel: „Hogy lelkem el van telve tisztelettel és szeretettel a Tekintetes Ur iránt, hogy rég lángol vala a Tek. Ur ismeretségébe, s ha eléggé merész lehetek így szólani, szeretetébe juthatni, annak itten őszintén való kiömlését, merek magamnak hízkelkedni, hogy a Tek. Ur

¹ U. o. XX. 541.

² U. o. XVIII. 386.

nem valamelly homloktalan önhittségnek, hanem szívem való kinyíltának fogja venni“.¹

A legtartózkodóbb és — már eleve jelezhetjük — a legőszintébb Vörösmarty Mihály, aki csak Kazinczy többszörös érdeklődésére szánja el magát a levélíráshoz: „Én azok iránt, kik a haza nyelvében fáradoztak, egyébiránt is különös tisztelettel vagyok, annál inkább a Tekintetes Urhoz, minthogy azon jelesek között találom, kik a mostani kornak utat nyitottak a szabadabb menetelre“² — Ez a tartózkodó hang bizony nem tetszhetett Kazinczynak, aki épen ebben az időben hirdette önérzetesen magáról, hogy ő új iskolát nyitott a magyar irodalom fejlődésében és hogy nem ismer egy magyar író sem, akinek művei annyira klasszikusok volnának, mint az övéi. Vörösmarty nem kér pártfogást, nem nevezi Kazinczyt mesterének, már csak mint multat értékeli, megjelölván helyét, mint úttörőjét, a magyar szellem történetében.

És mennyire őszinte a többi Auróra-körbelinek Kazinczy mellé állása? Ömlengéseik valóban szívük való kinyíltá, mint ezt Bajza írja?

Kisfaludy mindvégig idegenkedett Kazinczytól. Nemesak azért, mert Kazinczy Igazhoz pártolt, hanem mert gyökeresen más volt, mint ő. Toldy írja Bajzának 1824-ben: „Kisfaludynak két nagy hibája van: 1-ször hogy keveset olvas, 2-szor az az ércz előitélete Kazinczy ellen, melly szerint minden érdemet abszolute megtagad tőle“.³

Milyen fölénnel nyilatkozik a tizenkilencéves

¹ U. o. XIX. 486.

² U. o. XIX. 44.

³ A. K.

Bajza Kazinczyról, ugyanakkor, amikor lábai elé rakja hódolatát: „Én véghetetlenül szeretem ezt a mi Kazinczynkat — írja Toldynak — s még inkább szeretem azóta, hogy hozzád írott leveleit velem közléd. Ő most nem többé azon Herkules már, ki elég hatalmas vala az ól marhájinak szemetjeit kihányni, hanem azon szelid öreg, ki már a másodszori gyermekkorba lépett. Kedves nekem nézni őt, a jó öreget, mint igyekszik most is azon móddal tenni és szólni, melly csak a 40 évü kornak tulajdona, s melly neki egykor olly igen illett, oly igen sajátja volt. De az elerőtlenedett inak már megcsukladoznak s az ősz bajnok, mint a járni csak most tanuló kis gyermek el-elbotlik s hiszed-e, hogy én ezen botlást is szeretem most benne?“¹

Vörösmarty ugyanezt az ítéletet rövidebben fejezi ki valamivel később, 1825-ben, amikor Stettner a Felsőmagyarországi Minerva első számáról tájékoztatja: „Kazinczy is ír, de nagyon meglátszik rajta öregsége“²

Még a szinte gyermek Toldy tisztelettel áradó szavain is minduntalan átérzik a magatelt ifjuság fölényes, leckéztető gögje. Kazinczyval szemben alkalmazott gúnyos hangján Fábián Gábor is felháborodik: „Én azt tartom — írja Vörösmartynak — hogy a régiek iránt, kik előttünk utat törtek, ha szinte azon őket meghaladtuk is, nem szabad a tiszteletet levetkeznünk“.³ Szegény Kazinczy sokat lenyel és csak akkor háborodik fel,

¹ B. J. Ö. M. VI. 92.

² V. E. 183.

³ U. o. 255.

amikor Toldy egy cikkében az ő „paradoxonjairól” ír és odakiált neki: „Légy a régi!” Ezt mondták neki a dunántúliak is mindig, Kisfaludy Sándorral az élükön és így Toldy intelme régi sebeket szakít fel.

A fenti idézetek legnagyobb részt azon időből származnak, amikor az irodalmi ellentétek még nem váltak nyilvánvalóvá, amikor a Zalán futása még nem jelent meg, mikor az Auróra-kör tagjai hűségnyilatkozataikkal keresik fel az ősz költőt és mikor Kazinczy még abban az önáltatásban élhetett, hogy az új irodalom az ő irányát folytatja.

Kazinczynak van ebből a korból két igen jellemző nyilatkozata. Az egyik úgy szól, hogy vannak emberek, akiket ő akar szeretni, s Szemere az egyetlen, akit akkor is szeretne, ha nem akarná. Kazinczy valóban mindent elkövet, hogy az Auróra-kör tagjait magához kapcsolja, erőt akar venni saját magán, hogy szeresse is őket, rájuk is szorul: még sem sikerül neki. A másik nyilatkozata azt mondja, hogy látván a nagy ellenszenvet, melyet recenziói okoztak, most már csak azokról a művekről szól, melyekről jót mondhat. Kisfaludy Károlynak csak jambusait dicséri, drámáinak megbírálására nem tartja magát illetékesnek, Vörösmartyról pedig — akit következetesen Kovacsóczyval helyez egy sorba — mélyen hallgat a nyilvánosság előtt. Leveleiben Toldyék előtt elhalmozza magasztalással, de bizalmasainak, Guzmicsnak, Rumynak megvallja, hogy az új költészetet nem tudja élvezni. Hiába bizonyítgatja Kazinczy, hogy ő még a gyermektől is szívesen tanul, minden liberalizmusa és egykori irodalmi forradalmisága ellenére egyike legkonzervatívabb íróinknak: ízlése, irodalmi gya-

korlata aránylag korán megállapodik. A legfiatalabbakhoz csak azért fordul, hogy vezesse őket, de mihelyt azok saját lábukon kezdenek járni, nem bír velük ütemet tartani. Így jutunk el a szomorú pörhöz, amikor a legbuzgóbb tanítvány támadja meg a mestert és amikor a mester az egykori istenfiakról így ír: „Cimboráskodás, undok, fertelmes cimboráskodás ez... Ezeket a frech fattyukat el kelle némitani”.¹ Kazinczynak pesti bizalmasa ekkor már nem Toldy, hanem a tizenennyolcéves Szalay László, akit Bajzáék fiatalsága miatt nem szenvedhetnek, és a gyermek Eötvös József, akinek utolsó könyvét, a Pannonhalmi utazást, ajánlja.

Nem különb az ifjú nemzedéknek a dunántúli írókhoz való viszonya sem. Kisfaludy Károly ugyan azt írja Gaál Györgynek, hogy őt bátyjának példája lelkesítette írásra: „Empfänglich für das Schöne, beseelte mich zuerst mein ältester Bruder Alexander; hätte er (Himfy) nicht geschrieben, schwerlich hätte ich je daran gedacht”.² Hazafias színművei nagyobbrészt már készen állottak, amikor Pestre került és Kazinczy nevével megismerkedett. Vörösmartynak, akárcsak Czuczornak, első olvasmányai Kisfaludy Sándor, Virág és Berzsenyi voltak. Mindhárman — dunántúliak és katholikusként — pályájuk kezdetén a dunántúli irodalomból indultak ki. Mindhármuk számára azonban Himfy költészete épen annyira lezárt hagyomány volt, mint Kazinczyé, egyik sem élő, ható erő többé, hanem mult, mely pályát nyit a jövőnek: nekik.

¹ K. L. XXI. 538., 560.

² K. K. M. M. VI. 293.

Kisfaludy Károly később már azt írja Gaál Györgynek: „Ich und mein Bruder sind rücksichtlich der Sprache ewig uneins, er ist ein Feind der Neuerungen und ich behaupte, dass wir noch eine Dichtersprache bilden müssen, wenn wir nicht immer stehen bleiben wollen. Er behauptet, ich kann nicht ungarisch und bin ein Sprachverderber, und ich sage, dass blosser rythmische Arbeiten ohne Metrum sich nie zum bleibenden Kunstwert erheben“.¹ Mintha csak Kazinczyt hallanók. A különöző elmélet elválasztja a két testvért, Sándor is megerősíti életrajzi jegyzeteiben, hogy öccsétől nemcsak emberileg, hanem költészetükben is gyökeresen különbözött. Nem is fejlődött ki köztük soha közelebbi viszony. Sándor az Aurórától is csakhamar teljesen visszavonult. Állítólag soha nem hallotta szívesen, ha öccséről, mint íróról beszéltek előtte.

Vörösmarty Kisfaludy Sándorról csak tartózkodva nyilatkozott, túlajtott hazafiaskodása ellen azonban kitört: „Untat — írja Stettnernek — maga által egész csömörig emlegetett tiszta magyarsága“.² Meglátogatta személyesen, de nem melegedtek össze. Később az akadémiai nagy díj kiosztásakor akaratauk ellenére szembe kerültek egymással.

Az új nemzedék többi tagjának a dunántúli írókhoz még kevesebb kapcsolata volt. Horváth Endre a Zalán futásának megjelenése után mind jobban visszavonult, amiben része volt betegeske-

¹ U. o. VI. 344.

² V. E. 213.

désének is, Berzsenyi idegenül nézte, akárcsak Kis János, az új irodalmat, Döbrentei pedig kezdettől fogva elkeseredetten támadta.

Az új irodalom tiszai református ágának a megelőző dunántúli áramlathoz soha nem volt közelebbi vonatkozása. Szemere és Kölcsey Dunántúl a „Felelet a Mondolatra“ és Kölcsey kritikái következtében gyűlöletesek voltak az idősebb nemzedék — katolikusok és protestánsok — előtt egyaránt. Láttuk, hogy a triász is hamarosan széteszlott. — A megelőző külföldies áramlattal pedig szakítottak abban a pillanatban, amikor Kölcsey felmondta Kazinczynak a tanítványi hűséget. Kölcsey 1817-ben Pesten csodálkozva eszmélt arra, hogy a magyar irodalom egészen más irányt vesz, mint ahogy ő azt eddig Kazinczy nyomán látta, tudatára ébredt a magyar irodalmi élet és irodalmi fejlődés új követelményeinek, visszavonult kiábrándulva csekei birtokára, közel öt évig nem írt semmit, nem levelezett senkivel, még Szemerével sem és amikor aztán az Aurórában újra kilépett az irodalom porondjára, öneszmélkedés alapján eljutott ugyanarra az irodalmi felfogásra, ahonnan az új irodalom kiindult. Szemere hajlékony lelke követte Kölcseyt ebben a fejlődésben, az ő viszonya is elhidegült Kazinczyval szemben, levelezésük megakadt. Az évekig huzódó iliászi pörben Kazinczy és Kölcsey Szemerét kérték fel bírónak és Szemere nyíltan Kölcsey mellé állt. — Fáy András első művét 1807-ben Kazinczynak ajánlja, aztán mind jobban távolodik tőle, 1820-tól Kazinczy haláláig csak egyszer keresi fel levelével, amikor Vitkovics haláláról értesíti.

Ami a dunántúli ág ifjú nemzedékét arra készítette, hogy Kazinczyhoz közeledjék, az irodalmi elveik kezdetbeni azonossága volt, emberileg sohasem értették meg egymást. Ami a tiszaiakat az egykori mestertől eltávolította, az irodalmi felfogásuk különbözősége volt, az egyént továbbra is tisztelték. Amikor Toldyék megtámadják Kazinczyban az író és az embert, Kölcsény veszi védelmébe: „Intsed Bajzát, — írja Bártfaynak — kimérljék a szent öreget. Nincs ember gyöngeség nélkül; de ez, ha ezer annyi gyengéssel birna is, még is nem csak tiszteletünket de hálánkat s a legnagyobb mértékben kívánja“.¹

*

Az új nemzedék különállása és függetlensége hamarosan megvalósult és sok új értékkel gazdagította az irodalmi életet.

Az új irodalom munkásai — kisebb-nagyobb megszakítással — mindnyájan Pesten éltek és működtek. Pestet ők tették az ország irodalmi központjává. Egymással állandó érintkezésben voltak, egymásra kölcsönösen hatottak, egymást kölcsönösen munkára inspirálták. Berzsenyi még évekig írt az asztalfiókja számára, míg Kis János fel nem fedezte költőváltját. S aztán még közel tíz esztendeig tartott, míg könyve megjelenhetett. Pesten szinte a fogantatás percében közkinccsé és közkritika tárgyává vált a költői gondolat. — Korábban az írók akkor írtak, ha költői ihletük ösztönözte őket s aztán néha évekig kerestek kiadót. Most írtak kényszerből, az Auróra, a Tud. Gyűjt. melléklete és

a Muzáron számára, melyeket terminusra meg kellett tölteni. Így készültek Kisfaludy novellái, Vörösmarty nagy eposzai és jellemző, hogy Vörösmarty legtermékenyebb lírai évei az 1828—1833-as évek, amikor a Tud. Gyűjt.-t és annak irodalmi mellékletét, a Koszorút szerkesztette. Irtak megélhetésükért, mert az irodalom már nemcsak üres esti órák időtöltése, hanem kenyér. Kisfaludy Károly és Vörösmarty már csak írók. És Toldy épen úgy ott hagyja az irodalom miatt orvosi pályáját, mint Bajza az ügyvédt. Megváltozik az írók társadalmi helyzete, megváltozik egymáshoz való viszonyuk is. Kialakul az írói rend, mely becsületére féltékenyen vigyáz, mely kizárja a tolakodókat, tehetségteleneket, nem tiszta kezűeket. Az összetartozókat azonban igazi barátság fűzi össze. Az előbbi kor irodalmi barátságai papirosbarátságok voltak. Kazinczy Horváth Ádámot, akivel érzelgős levelet vált, Kis Jánost, akit a legnagyobb magyar költőnek és a legjobb barátjának tart, alig párszor látta életében. Irodalmi levelezésük magán viseli annak bélyegét, hogy tudatosan az utókor számára írnak. Kazinczy egész levelezését még életében nyomda alá kezdi rendezni. — Az ifjú nemzedék tagjainak közös életélményeik vannak, barátságuk egyéni és letörli a művelődési, felekezeti különbözőségeket, melyek az előbbi korban még olyan nagy szerepet játszottak. Bártfay háza gyűjti őket egybe. Ott áll a központban Kisfaludy Károly, kalandos multjával, ragyogó sikereivel, hódító egyéniségével. Tekintély. Toldy azt írja Bajzának, hogy legboldogabbak azok az órái, melyeket társaságában tölthet, boldog, hogy munkáit másolhatja. Így

éreznek a többiek is. Felekezet és származás nem elválasztó tényező többé. Vörösmartyt és Stettner egész életre szóló barátság fűzi össze, akárcsak Toldyt és Bajzát. Sajtó alá rendezik egymás munkáit és a cím alá odaírják: kiadja barátja... Kölcsey erősen ragaszkodik Kisfaludyhoz és Vörösmartyhoz, bár Toldy és Bajza iránt soha nem tud melegebben érezni. Vörösmartyt a legnagyobb magyar költőnek tartja. Vörösmarty később minden befolyását latba veti, hogy Toldy ellen — aki Kölcsey kedvéért önként visszavonul — Kölcseyt válassza meg akadémiai titkárnak. Nemcsak az irodalomban tartanak össze, hanem egyéni életükben is. Mennyire más a levelezésük hangja, mint az előbbi koré! Vörösmarty levelezésében csendül meg először a közvetlen humor hangja, mely később Arany és Petőfi levelezését oly üdítő olvasmánnyá teszi.

Az írók együttélése egy városban, a gondolatok, tervek kicserélésének közvetlen lehetősége megváltoztatja az irodalmi fejlődés ütemét, lázasan hajszolják egymást a könyvek és a folyóiratok. Megváltozik így az íróknak a közönséghez való viszonya is. Az új irodalomnak — említettük már — tudatos programja a közönség nevelése. Kisfaludy Károly azért hizeleg hazafias drámáiban saját vallomása szerint a közönség gyöngéinek, hogy a színházba csalja. Ha már a Dunántúl előnyek ismertük fel, hogy az írók a közönség szeme előtt voltak, mennyivel inkább az volt az Pesten, ahol a Marczibányi-díj kiosztásakor akkora közönség bámulta az írók felvonulását, mint akár a diétai követekét Pozsonyban. Kazinczy még csaknem elkacagja magát, mikor „Aranka azt mondá...

hogy úgy kell írni, hogy minden classisbeli ember megértsen, még a kocsisok!!! is. Fájdalom — teszi hozzá Kazinczy — hogy legtöbben úgy irnak“.¹ Az új nemzedéknek ezzel szemben hangoztatott törekvése a közérthetőség, az olvasók megnyerése. A közönség, mint jelentékeny tényező, részesévé válik az irodalmi életnek. Kölcsey azt írja Szemerének: „Minden szerencse a publicumtól függ. Az írók vezérlik a publicumot; de csak úgy, ha a publicum önkényt enged a féknek. Akaratja ellen hijában sarkantyuzod azt“.² Most már kiadók is akadnak, akik az íróknak műveikért fizetnek. A kiadók mind német származásuak.

Pest-Buda, noha a huszas években polgárságának több mint kileneven százaléka német ajkú, jelentékeny részét szállítja az olvasóközönségnek. Már 1816-ban Kazinczy 367 előfizetője közül 127 Pestről fizet elő.

Pest lassanként az egyetemes magyarság találkozóhelyévé fejlődik. Az új irodalom olvasóközönségének tömege azonban még mindig Dunántúlról kerül ki. Most érezteti hatását az a fejlődéstörténeti tény, hogy a tiszai külföldies áramlat elhanyagolta a közönséget és azt meghagyta maradiságában, a dunántúli ellenben kezdettől fogva figyelemmel volt az olvasókra. Kisfaludy Károly darabjait 1819-től 1828-ig Székesfehérvárott, Pesten, Eudán, Pécsett, Balatonfüreden, Veszprémben és Pozsonyban játsszák és — egy-egy előadást Aradon és Szegeden leszámítva — csak a huszas évek

¹ K. L. IX. 475. Levele Döbrenteihez.

² K. F. M. M. IX. 295.

legvégén és a harmincas években kerül Tiszántúlra és Erdélybe. — Az Auróra Dunántúl talál legtöbb vevőre, még pedig a katolikus papság körében. Zalánnak előfizetői is legnagyobbbrészt dunántúli papok közül kerülnek ki. Guzmics tiz előfizetőt gyűjt, Czuczor tizenegyet, e huszonegy közül husz pap. A gyűjtők között van Vörösmarty három dunántúli papbarátja: Klivényi, Tésler és Egyed. A Zalánnak még csak 88 előfizetője akadt. Horváth Endre Árpádjának nagyobb volt az előfizetői sikere: 382-en rendelték meg. A gyűjtők majdnem kivétel nélkül katolikus papok. A gyűjtés 16 városban folyt, Kalocsát kivéve kizárólag Dunántúl. Ha Horváth esetében ezt a jelenséget az magyarázza, hogy Horváth maga is pap és dunántúli volt, nem tagadhatjuk annak a ténynek jellemző voltát, hogy Kazinczy 46 dunántúli előfizetője közül is 31 katolikus pap. A kálvinista Gyulai is megállapítja korszakos Vörösmarty-életrajzában: „Megható jelenet, hogy mily nevezetes szerepet játszott a magyar katolikus alsó papság nemzeti irodalmunk ujjaszületése korában, sokkal nevezetesebbet, mint a protestáns.”¹ Így nem csodálhatjuk, hogy amikor az Akadémia 1830-ban megalakul, tizenkét költő tagja közül tíz dunántúli és a tagok összességében a papok túlnyomó számban vannak képviselve, ami arra készíti a liberális Toldyt, hogy az első gyűlésen Telekinek és Széchenyinek szemére hányja: „De Méltóságos Urak, tizenegy pap! — Hiszen az Academia klastrom lesz!”²

¹ Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Bp., 1900⁵. 28. l.

² K. L. XXI. 483 .

Mégis, amint az új irodalom munkásai között egybeforrnak dunántúli katolikusok, tiszántúli protestánsok és városiak, úgy sikerül a kor második felében a közönség egységét is biztosítani. Fábián Gábor Aradról értesíti Vörösmartyt, hogy a Zalán futását sokan olvasgatják a Tisza mellett, bár hozzáteszi: „Kivált a mi plébánosunk áhitatos imádója s széltére recitálgatja belőle az előtte kedvesebb részeket”.¹ Kölcsey Toldynak írja, hogy a szatmáriak Zalánt jól ismerik: „Vörösmartynak itt sok becsülői vannak”.² De éppen így elterjed Kölcsey híre Dunántúl, ahol még pár évvel előbb nevét költött névnek hitték és az bizony nagyon rossz hangzású volt. Szemere értesíti Kölcseyt 1827-ben: „Forró becsülőid vannak, a Duna másik partján, ilyenek a sümegi, tétí, zirczi, pannonhalmi literátorok, kiket a nyáron meglátogattam volt”.³ Hasonló jelentést küld 1829-ben Bajza az Alföldről: „Turán voltam, egy kis faluban Hatvan és Eag közt s mily buzgó olvasók vannak itt! A Kisfaludy, Kölcsey és Vörösmarty névnek egész vakultságig imádói”.⁴

Igy alakul ki az írók és olvasók kölesönös viszonyából az új irodalmi élet képe, mely egységesen összekapcsolja a korábban szétfutó nemzeti erőket.

¹ V. E. 255.

² K. F. M. M. X. 342.

³ Sz. P. M. M. III. 233.

⁴ B. J. Ö. M. VI. 280.

VIII.

A romantika tájszemlélete és világnézete.

Mielőtt tovább rajzolni a szintézis útját, nézzük meg, mennyire nyilvánul meg a táji és felekezeti jelleg az új irodalom jellemző képviselőinek a tudatában és hogyan megy végbe a közeledés a tiszai kálvinizmus és a dunántúli katolicizmus között — elvonatkoztatva az irodalmi élet külső hatásától — az írói egyének lelkében.

Bizonyítani is felesleges, hogy az ifjú nemzedék már nem érez olyan erős kapcsolatokat a földhöz, melytől elszakadt, mint előzői. Kisfaludy Károly gyerekfejjel hagyta el az országot. Bolyongott az egész világban és még Oroszországba is könnyű szívvvel kivándorolt volna, ha beutazási engedélyt kap. Apja kitagadta, neki már nem volt jussa ősei földjéhez. Élete delét Pesten tölti, a fejlődésnek induló fővárosban, kenyerét tollával és ecsetével keresi. Dunántúli származása nála már csak tudatalatt ható erő. Egy-két vígjátéki alakjában dunántúli típusokra emlékezünk, a nemesi udvarok élete, melyet rajzol, dunántúli. — Világnézetéről keveset tudunk, és ez a negatívum is bizonyíték. Katona, majd bohém költő, szabadelvű, mint kora. Zsidóleányt akar feleségül venni. Amikor egyik drámá-

ját a papi cenzura erősen megnyirbálja, gunyosan írja Gaálnak: „Der neue Primas ist gar ein vigilanter Herr — wenns so dauert, so schreibe ich ein Gebetbuch“.¹

Vörösmarty jobban belenőtt a dunántúli környezetbe, mint Kisfaludy Károly. Ott töltötte ifjúságát, legközelebbi barátai dunántúliak, nemcsak a három papbarát, akikkel ifjúságán túl nem tartotta fenn az összeköttetést, hanem Fábíán Gábor, Stettner György és végül Deák Ferenc is, akikkel egy életen át benső kapcsolatban maradt. Az emberek is odakötötték, de a táj is. Amint gyermeki fantáziája a velencei tó melletti Meleghegyen termékenyült meg, ahonnan messze elláthatott a dunai vidékre, úgy fejlődő költői képzelete is első ihletét egy dunántúli útján nyerte, melyet a Perczel-fiukkal tett meg 1821 őszén. Siklós vár szemlélete egy drámai trilógia megírására készítette, Szigetvár alatt Zrinyire emlékezett. A bonyhádi tájat festi Széplakban. Első nagyobb utazása is egy dunántúli körút volt, melyre Stettner György is elkísérte és amikor sorban felkereste a dunántúli írókat, Kisfaludy Sándort, Horváth Endrét és résztvett Pápay temetésén. Az ország többi részét már csak a harmincas években ismeri meg. Részletes motívumkutatás tehát könnyen kimutathatná első korszakbeli költészetének dunántúli elemeit. Tájszemléletének dunántúli jellegére jellemző a negativum is. Mikor később az Alföldet járja be, így számol be élményeiről Bajzának: „A vidékről nem irhatok, mert az széle táját kivéve, róna és egyenlő, mint az

¹ K. K. M. M. VI. 324.

unalom. — Láttam a vékony Tiszát mély medrében bágyadozva folyni, láttam a csaknem kiapadt Kőröst széles kövecses árkában suhanni s mindezen ujságok nem lelkesítettek, sem az örök egyenlőséget meg nem szakasztották“. ¹ Messze van még Petőfi, aki az Alföldnek s a Tiszának szépségét felfedezi! ² — Ha Vörösmarty meg akar pihenni, Dunántúlra megy. Ott van igazán otthon, de a cselekvő életet már ő is csak a központban, a fővárosban tudja elképzelni. Említettük, hogy Berzsenyi nyomán mint kezdő költő két versben is megénekelte a vároosi életet s bár ezek a versek csak utánzások, mégis jellemzők lelki diszpozíciójára:

„...engedd nekem azt, Barátom!
Hogy én a roppant város éveit
Zenghessem, ámbár minden verselők
A csendes élet bájait védik
És a mezőnek nevető nyugalmát.

Akárcsak Kisfaludy Károly, Vörösmarty is elszakad a földtől, már nem birtokos nemes, mint az előző kor írói, hanem csak író. És bár Vörösmarty is lelketlennek tartja Kölcseyként a természetet emberek nélkül, őt még titkos szálak fűzik a szülőföldhöz s amikor írói jövedelméből már telik, szállót, földet vesz. — Kazinczy még földjei árán adta ki könyveit. — Vörösmarty városi lesz a fejlődés kényszeréből, lelkének fele Dunántúl marad.

Toldy, Majláth már születésükkel belenőnek a

¹ V. E. 317.

² E kor tájszemléletéről l. még Horváth János: Id. m. 239. l.

városi életbe. Bajza, Stettner birtokos nemesek, de már nem gazdálkodnak, városban élnek, a földhöz alig van kapcsolatuk. Bajza azt írja Orosziból Toldynak: „Még csak ötödik hete, hogy itthon vagyok két évi távollét után, s már meguntam a falusi életet. Nekem örök foglalatosság között, s örök mozgásban kellene élnem, hogy lelkem táplálékot leljen, különben a tehetetlenség örvényébe fogok veszni. Itt nem lelek foglalatosságot. Dolgozni nincs erőm, olvasnom nincs mit, rokon érzésűhöz és gondolkozásúhoz nem szólhatok. Pestre kellene mennem, Pestre.“¹

A táji jelleg már nem elválasztó tényező többé az új nemzedék tudatában. Még kevésbé az a felekezeti különbözés, melyet — ha jelentkezik is — tudatosan igyekszik az ifjú nemzedék elnyomni. Örökölte az előbbi korból a felvilágosodás eszmevilágát, a vallási indifferentizmust és a tolerancia követelményét. Bowring, aki 1830-ban adta ki angol nyelven a magyar költészet anthológiáját, bizonyára Döbrentei tájékoztatása alapján írta: „The odium Theologicum — sometimes breaks very offensively through the writings of Hungarian divines.“ Pedig épen Döbrenteit szeretettel látták vendégül a dunántúli rendházak és Horváth Endre pananonhalmi szállójének legszebb fáját Gábor fájának keresztelte.² A toleranciát ez a kor már

¹ B. J. Ö. M. 259.

² Döbrentei különösen Guzmicsal volt jóban, aki váltig békítgette Kazinczyval. Később azonban, úgylátszik, elidegenedtek egymástól, legalább is Döbrentei Berzsenyi kiadása III. kötetének jegyzetében azt írja: „Guzmics még azon idejében, midőn az apáti aranyreszttel játszás el nem szédítette, melegen méltolá (Kisfaludy Ká-

őszintén és meggyőződésből gyakorolta. Világnézeti problémák az új nemzedéket nem gyötrik. Az a katholizáló folyamat, melyet a német romantikában megfigyelhetünk, nálunk nem ver gyökeret. Ungvárnémeti Tóth László és Rummy K. György katolikus hitre való térésének aligha voltak mélyebb lelki okai, mint akár az előbbi században Besse nyeiének.

Kisfaludy Károly világnézetéről már szoltunk. Bajza és Toldy már ahhoz a liberális nemzedékhez tartoznak — vallásos katolikus neveltetésük ellenére (Bajza is a piaristákhoz járt iskolába) — mely semmiféle tekintélyt nem ismer el. Bajza pap- és egyházellenessége, — mely később írásaiban is kifejezésre jutott — bizonyára hatott Toldyra is, aki húsz éves korában a pantheizmusról készít egy munkát, mely szerinte a legpoetaibb religió.

Legjellemzőbb azonban a korra Vörösmarty lelki fejlődése. Vallásos szülei (emlékezzünk „A szegény asszony könyvére“), vallásos környezete, katolikus papi iskolázása mélyen beléje oltották a katolicizmus szellemét. Ifjúkori költői kísérleteiben benső vallásossága még a maga érintetlenségében jelentkezik. Még 1822-ben is azt írja Egyed Antalnak: „Csüggesztő kedvetlenség ritkán hat szívemre, mert tudok bízni jó Istenben s míg az így marad, nem tartok semmitől.“¹ Nehéz volna részletesen kimutatni, mi ingatta meg Vörösmarty e

rolynak) sikereit hosszabb kritikában, de a mely elsikkadt.“ (I. h. 200. l.) Ezt az elsikkadt kritikát különben megtaláltam az Akadémia levéltárában Kisfaludy Károly iratai között.

¹ V. E. 167.

gyermeki hitét s mint jutott el ő is a vallásos közömbösséghez, mely a papi rend és az egyház iránti ellenszenvvel párosult. Különböző tényezők játszhattak ebben a változásban szerepet. Pesti szabadgondolkozó környezete közvetíthette számára a felvilágosodás gondolatvilágát. Klivényi barátja keltette fel benne talán először az ellenszenvet az egyház, mint rendszer ellen. Klivényi a papi szeminárium-ból, melyben hivatására készül, kétségbeesett levelet küld barátjának: „A kinek magyar a szíve, azaz: egyenes, érzékeny és büszke — az ide nem való... Szent ugyan és idvességes a rend, melyben vagyok, de átkot érdemlenek némely sorsosi, kik a szentség palástja alatt bitangolnak.“¹ Dunántúli papbarátjai ismertették meg Fesslerrel és Byronnal. Fesslerből veszi német nyelvű eposzi töredékének tárgyát, amelyben egy fiatal lányt apácák tartanak elzárva és egy ördögi lelkű pap akar elcsábítani.² Fessler és Byron modorában kel ki itt a

¹ U. o. 284.

² Kiadva általam: Ein deutsches episches Gedicht von Vörösmarty. Ung. Jahrbücher, IX. 25. Itt még nem tudtam, hogy V. német Csákjának tárgyát Fesslerből vette, csak Fessler történetének olvasása közben jöttem rá. Fessler megírja Ziska történetét, akinek nővérét egy pap meggyalázta: „Er habe brennenden Hass wider das verderbliche Menschen- besonders Mönchsgeslecht in seiner Brust getragen, denn seine geliebteste Schwester war von einem Mönche geschändet worden: daher auch seine Wut gegen Klöster und Ordensmänner; daher sein Abscheu vor allen kirchlichen Formen, welche er als verdammliche Hülle der verschmitztsten Gleissnerei und schändlichster Verbrecher überall vernichten zu müssen glaubte.“ (Geschichte der Ungern. IV. 437.) Ugyanez a tárgya Vörösmarty német époszának is, hol többek közt azt olvassuk a csábító papról:

költő a papság ellen és tiszta deizmusának így ad kifejezést:

Gott, gerecht, den alle Welten preisen,
 Warum hast Du mich versperrt ins Kloster,
 Dort verwelkend konnt ich Dir nicht danken,
 Fluchen konnt ich Dir und Deinen Werken.
 Doch nun selig, glücklich über alles
 Eet ich an im Sturme Deine Macht,
 Deine Güte in dem heitern Himmel.

Hogy ez nála nemesak a kölcsönzött tárgy inspirálta ötlet, azt egy korábbi verse igazolja, melynek címe: „A templomba záratásomkor.“ Humoros formában egy talán megtörtént eseményt mond el. A költőt becsukják a templomba, a festett szent képek ijesztően merednek rá és a költő hiába keresi Istent:

Óh el innen, messze el! hol a víz
 Csörgedezve fut le, fák virítnak,
 Szép derülten áll a tiszta ég.

Priesterkleidung deckte seine Hülle,
 Denn ein Priester sollt er sein des Himmels,
 Doch hat ihn die Hölle sich erkoren.

A Ziska-tragédiát Katona József is — Fessleről függetlenül — feldolgozta. Csák és Ziska átkában azonos motívumok csendülnek fel. — Id. kiadásban V. töredékének keltéhez a kézirat alapján az 1828 as évet gondoltam. Elkerülte a figyelmemet Fábián Gábornak 1827. október 28 án V.-hez írt levele, amelyben említést tesz a német époszról: „Odafennlévén Pesten a nyáron, azt hallottam a német gyerekektől (Trettert értsd és Paziazit), hogy Te egy német époszt is csináltál. Ugyan hogy vihetett rá a lelked, hogy Te ezt előttem egész ekkorig eltitkoljad?“ (V. E. 261.) A német Csák tehát legkésőbb 1827 nyarán készült.

Ott imádom én őt szívemelve
 Ott reám Ő nem vet rossz szemet.

1830-ban a Koszorúban jelenteti meg Pázmán című epigrammját a következő szöveggel:

Pázmán, tiszta valóságnak hallója egekben
 Megtért térítő állok az Isten előtt,
 S hirdetek új tudományt, óh halld s vedd szívre
 magyar nép:
 „Testvérek vagytok, bűnös az, a ki gyülöl.“

A későbbi kiadásokban az utolsó sort megváltoztatta:

„Legszentebb vallás a haza s emberiség.“

Mindkét változat jellemző Vörösmartyra, aki a felekezeti ellentéteken korán túl teszi magát, majd később a haza szeretetét és az emberiség szolgálatát hitvallásává emeli. Ha katolicizmuson szellemet értünk, mely évezredes hagyományok, környezet, neveltetés, lelki diszpozíció eredménye, akkor alig van katolikusabb költőnk Vörösmartynál. Elég mithosztermő fantáziájára, annak irracionálizmusára gondolnunk, vagy költeményeire, mint a Hedvig. A katolicizmust azonban, mint pozitív világnézetet, mint felekezeti, faji összetartozandóság öntudatát Vörösmarty már megtagadta. Stettner írja róla Kazinczynak: „Egykor Virág azt mondá neki: „Öcsém Pávisták vagyunk, írjunk pávistásan y-nal, — s azolta ritkábban látogatja Virágot.“¹

¹ K. L. XIX. 392.

Az Auróra munkatársai között csak egy van, aki nyíltan hangoztatja katolikus voltát: Mailáth János. Egy verséről maga írja Kazinczynak, hogy azt a katolicizmus romantikája hatja át. Németnyelvű irodalomtörténeti áttekintésében, mellyel 1825-ben kiadott antológiáját (Magyarische Gedichte) bevezette, a magyar irodalom hanyatlásáért a reformációt okolja, bár tiltakozik eleve ellene, hogy ezért a protestánsok őt elfogultsággal vádolják: „Ich bin katholisch, hoffe aber, dass meine protestantischen Landesbrüder in dem hier ausgesprochenen Urtheil keine einseitige Ansicht suchen, oder aufspüren werden.“ Szerinte az irodalom azóta kezd nálunk fejlődni, mióta a protestánsok nem néznek gyűlölettel a katolikusokra. Mailáth ezen irodalmi katolicizmusának azonban osztrák gyökerei vannak, melyekre még később rá fogunk mutatni.

*

A tiszai kálvinizmusnak azon képviselői, akik az új irodalomhoz csatlakoztak, Fáy, Szemere és mindenekelőtt Kölcsey hasonló társadalmi fejlődésen mentek végig, mint az ifjú nemzedék dunántúli tagjai. Mindhárman birtokos nemesek, de Szemere a Pest melletti Pécelen gazdálkodik és majdnem mindig a fővárosban van. Fáy András 1823-ban otthagyja gombai birtokát és végleg Pestre költözködik. Kölcsey élete fővágyát abban látja — mint erre már utaltunk, — hogy a gazdálkodástól megszabaduljon és Pesten élhessen. 1823-ban újra azt írja Szemerének: „Bár itt hagyhatnám Csekét, bár veled lehetnék...” Később is felsóhajt: „Tudós-kodni akarónak csak város, és csak főváros a

helye.¹ Körülményei, öccsének halála megakadályozták, hogy ez a vágya teljesedjék, de lelkének fele mindig Pesten volt.

Kölcey világnézetének fejlődése — akárcsak Vörösmartyé — jellemző arra a nemzedékre, melyet képvisel, lelki világának egyéni jegyei azonban hivatottá teszik a katolicizmus titkos erőinek megértésére. A kor írói között kétségtelenül ő a legolvasottabb, ő gondolkozik legtöbbet és legmélyebben. A kor szabadelvű felfogásához híven vallásáról nem nyilatkozik: „Religiómról szólni csak akkor leszen idő, midőn vagy többé nem leszek, vagy magam is írói s emberi pályámra a jövődőség számára visszatekintek.”² írja Szemerének önéletrajzi levelében. Kölcseynek *van* religiója. Említettük már, hogy világnézeti gondolkozásra először Kazinczynak Tóth pápai református theológussal való vitája készítette. A tizenhét éves ifjú, akinek lelke sóvárogva vágyódik szépség és melegség után s kit a debreceni kálvinizmusnak ridegsége belső magányosságra ítélt, lelkesen írja Kazinczynak: „Gyermekkoromnak legszebb évét a görög philosophiának virágai között töltöttem el... Én a keresztyének vallását egyedül az Evangeliomokból s Klopstock Messiásából ismerem. Ollyan az egészen, mint az Eleusisi mysteriumok, vagy a Sybillának a barlangja, tele sejdítésekkel, bámulattal, elfogódással. Ha választanom kellene a secták között, bizonyosan én is annak adnék pálmát, mely magát Rómáról nevezi.”³

¹ K. F. M. M. IX. 303. és 360.

² U. o. 396.

³ K. L. XI. 91.

Ezek a gondolatok tovább forrnak benne csekei magányában, bizonyára olvas idevágó könyveket is, Villers-t, Bayle-t, Herdert és talán — bár nem említi — Novalist. Így alakul benne ki filozófiai tanulmányának gondolatvilága, melyben egyéni színeződésben olvadnak össze különböző szellemi hatások. Tanulmánya erősen megcsonkítva Töredékek címen az 1826-iki „Élet és Literaturá“-ban lát napvilágot. Egybeveti a katholicizmust a protestantizmussal. A reformációt történetileg fogja fel és az emberi haladás szempontjából — akárcsak Mailáth — károsnak minősíti. A szellemi világosodás a reformáció egyházi forradalma nélkül is elterjedt volna, minthogy már meg is indult a reformáció előtt és pedig éppen Rómában. A római egyháznak köszönhető a művészetek és tudományok nagyszabású felvirágzása. A római hierarchia védte meg ismételten Európát a pusztulástól. Ezzel szemben a reformáció véres forradalma nem volt egyéb, mint a német fejedelmek vagyonszerző hadjárata. „S a köznép, mely a társasági élet kezdete óta csak eszköz volt a nagyobbak s ökosbak kezeikben, megvakulva, midőn azt hinné, hogy azon képer, a mit neki igazságnak, valónak neveztek, önti véré, fejedelmeiknek hasznokért pazérlotta azt... A cultura hátravetett s a köznép nem nyert egyebet a hierarchiának más alakra lett változásánál.“ A hit nem az észnek, hanem az érzelemnek a dolga. A vallásnak legmélyebb titkait nem lehet ésszel felfogni, azokat hinni kell. A protestantizmus éppen úgy a hitre megy vissza, mint a katholicizmus, különbség köztük alig van. S azért Kölcsey felállítja az egységes egyháznak követelményét.

Jellemző, hogy ezt a tanulmányt a kor úgy fogta fel, mint a katholicizmus védelmét és a felvilágosodás támadását. Guzmics lelkes örömmel köszönti Kölcseyt és bírálatában fejtegetéseit, mint saját egységesítő elveinek diadalát ünnepli. A végén felkiált: „Ezt édes barátom, a mi időnkben hallatni egész heroizmus!”¹ — A liberalisok valóban megtámadják Kölcseyt: Bajza röviden intézi el és Guzmicsnak bírálatát művésztelen prédikációnak nevezi. Szontágh Gusztáv egész tudományos értekezés keretében cáfolja.² Szontágh a kor világnézetét irodalmunkban szokatlan mélységgel fejezi ki. Szerinte Kölcseyt megtévesztették a német misztikusok, akik a vallást esztétikai kútfőből eredeztetik. „A ki a német literatura újabb folyamát vizsgálatos szemekkel tekintette, ismeri a Művek paradicsoma és bölcsője, úgymint Róma és a Római Anyaszentegyház eránt való azon vágyat és odahajlást, melly a legnagyobb újabb Művészeknél mutatkozik s mellynek verőfényét Cselkövinek³ ezen értekezésében is láthatni.” Biztos logikával veszi védelmébe az ész az érzelemmel és a reformációt Kölcsey történeti szemléletével szemben. Szerinte mindkét egyházra szükség van, az egyik a művészetet segíti elő, a másik a filozófiát és így egyenlő erővel munkálkodnak az emberi haladáson.

Szontágh bizonyára téved, amikor azt állítja Kölcseyről, hogy a német romantikusok hatása alatt írta tanulmányát és nem ismeri fel Kölcsey gondolkodásának racionális gyökereit. A Töredékek gondo-

¹ Élet és Literatura. 1826. II. 218.

² U. o. 1827. IV. 95.

³ Kölcsey írói álneve.

latmenete ugyan sok hasonlóságot mutat Novalis „Die Christenheit oder Europa“ című tanulmányával, de láttuk, hogy e gondolatok csírája már régtől fogva megvolt Kölcsey lelkében és Kazinczy tette őket tudatossá. Kölcsey távol volt attól a lelki diszpozíciótól, melyben pl. Kleist volt, aki a drezdai katolikus templom zenéjétől megindítva felkiáltott: „Ein Tropfen Vergessenheit und mit Wollust würde ich katholisch werden.“ Kölcsey tisztán gondolkozás útján jutott el eredményeihez és azok nem hitvallását, hanem tudományos nézetét tartalmazzák. Amikor a papi cenzura erősen töröl cikkében, felháborodva írja Szemerének: „Mikor mellettek szöllok is, azt gyanítják, hogy vakütést mérek ellenek, s ideje, nem ideje, mindig azt kiabálják, a mit a trójai főpap: Timeo Danaos et dona ferentes. Én donumot ferálni nem akartam, de a valónak lámpást gyújtani s a vallási tárgyakat már egyszer a történet s philosophia sinórjához nálunk is mérni — e vala céloom. Bohó czél! Téged a liturgiák világában senki el nem ér.“¹ Tanulmányában pedig azt olvassuk: „Vélték talán, hogy én egy Bellarmininek vagy Pázmánynak szerepét játszani akarván léptem a nézőhelyre? Nem! A controversiák (hála) megszűntek. Új erőt s ösvényt vett a tudomány, a világosodás, a művelődés. Ezen időben senki nem hozhat gyanúba, hogy a sötét százakat készülök védelmezni.“

Kölcsey világnézetének ezen megfogalmazásában találkozunk Vörösmartyval, a Pázmán írójával. Vörösmartyt a racionalizmus vallási indifferentiz-

¹ K. F. M. M. IX. 301.

musra vezette, Kölcseyt a katholicizmus szellemének megértésére.

Ebből a találkozásból születik meg a magyar romantika. Az új nemzedék a magyar élet két különböző partjáról indul el, a magyar lelki kettősség örökségével terheltén. A főváros asszimiláló, kiegyenlítő környezetében elsimulnak a felekezeti ellentétek, melyeknek most is épen oly kevésbé van világnézeti gyökerük, mint a megelőző korban és elmosódik a táji származás röghöz kötő hagyománya, mely az irodalmi élet fellendülését eddig gátolta.

Kölcsey a Töredékekben azt írja: „Ki fogja tagadni, hogy az egyféle Istentisztelet a honszeretetnek erős köteléke volt, a többféle Istentisztelet pedig milliomokat kapott ki a patriotizmusnak határiból? Ugyanazon földnek két különböző oltárnál áldozó lakosa gyűlölte egymást s túl hegyen, folyón és tengeren az idegen föld rokon-hitű lakójához érzett rokon vonzódást, s a Hazafinak lángérzeményeit vagy a Fanaticusnak vad dühe vagy a Kosmopolitának hidegsége fojtotta el.“ — Valóban így volt ez a XVI. és XVII. században, amikor a protestáns magyart, aki ellen itthon véres vallásháborút folytatott a katolikus magyar, Németországban és Hollandiában testvérként fogadták. De az idők megváltoztak. Felekezet és táji származás ezentúl is érvényesül ugyan az irodalomban, de már csak mint tudatalatti erő, színesítő elem. A művelődési különbözőséget pedig — mely ezentúl is, mindmáig fennáll — egy a XVIII. század végétől kezdve mind jobban diadal-maskodó erő foglalja egységbe: a magyarság egyetemes nemzeti érzése.

II.

A NEMZETI ÉRZÉS

I.

A nemzeti érzés kialakulása a XVIII. sz. végén.

A XVIII. század folyamán mind jobban erősödő magyar nemzeti öntudatnak két hatalmas forrása van. Az egyik a magyarság évszázados történeti hagyománya, mely nemzedékről nemzedékre öröklődött, a másik a francia felvilágosodás szellemi áramlata, mely legnagyobbbrészt bécsi közvetítéssel jutott el hozzánk. Bár a nemzeti hagyomány az egész magyarságnak közös kincse volt és bár a felvilágosodásnak szele felekezeti különbség nélkül megértette a kor magyar szellemi vezetőinek legjobbjait, mégis a kettős forrásnak megfelelően a nemzeti érzés fejlődése is megoszlott és még inkább tudatossá tette a magyarság két rétege, a dunántúli katolikus és a tiszai református között fennálló művelődési ellentétet. Mivel mind a hagyományos, mind a külföldies irodalmi áramlat nemzeti célkitűzéssel indul meg és a nemzeti megújulás szolgálatában áll, azért a nemzeti érzés változatainak, tartalmának, kifejezési formájának vizsgálata nélkül a felújulás szellemi életét megérteni nem lehet. A felújulás irodalma ennek az új nemzeti öntudatnak nemcsak kifejezője, hanem terméke is és így vizsgálatunk elvezet bennünket a irodalom legmélyebb ösztönző forrásaihoz.

A nemzeti hagyományokat felújító magyar katolicizmus asszimilációs folyamaton megy át, mely az ellenreformáció korában vette kezdetét, a felújuláskor folytatódik és a romantikában nyeri betetőzését. Ez az asszimiláció nem elszigetelt magyar jelenség, ugyanazon időben hasonló törvényszerűséggel megy végbe a Dunántúllal szomszédos katolikus Ausztriában is. — Míg a református magyarság már a XVI. században emancipálta magát a latin nyelv uralmától és a magyart irodalmi nyelvvé fejlesztette ki, vallását pedig jellegzetes magyar vallássá, addig a magyar katolicizmust egyházának nemzetközi jellege és a latin nyelv uralma korlátozta nemzetiségének kifejtésében. A nemzetiesedés folyamata megindul, mihelyt a katolicizmus szükségét érzi annak, hogy elvesztett pozícióit visszanyerje és a nemzet szélesebb rétegeihez szóljon. Az ellenreformáció két első jelentékeny harcosa jellemzően tiszai református környezetből került ki: Telegdi és Pázmány. Az első jobbágyfiú. A magyar reformáció megmagyarosítóinak főhordozói szintén főleg jobbágysorsból származó prédikátorok, akik külföldi egyetemeken megszerzik a nyugateurópai műveltséget, de azért nem vesztik el a kapcsolatot a néppel. A református prédikátoroknak a néppel való kapcsolatuk — emlékezzünk Kármán idézett szavaira — a XVIII. században erősödik, de elődeik nyugati műveltségét már nem tudják megszerezni és így jelentőségük megszűnik: nem szellemi vezetők többé.¹ — A katolikus alsópapság is

¹ V. ö. Dr. Rácz Lajos: Irodalmunk „nemzetietlen“ korának okai. Orsz. Ref. Tanáregyesület Évkönyve. 1927—28.

főleg a népből toborzódik s míg hivatása által a nemzeti nemzet tagjává válik, származásával együtt magával hozza ősi faji ösztöneit. Ennek a katolikus alsópapságnak köszönhető, hogy a dunántúli katholicizmus a XVIII. század folyamán nemcsak hogy nem idegenedett el, hanem a nemzetietlenség korában a nemzeti hagyományok megőrzőjévé és ápolójává vált. Irodalmi öneszmélkedése egyúttal faji önvédelem is volt. A katolikus császári udvar elidegenítette természetes vezetőit, főurait és főpapjait, a katolikus német települések megbontották faji egységét, a jezsuiták latin iskolái erősítették művelődésének nemzetközi jellegét és feledtetni kezdték a nemzeti hagyományokat. Szinte azt mondhatjuk, hogy a dunántúli katholicizmus az utolsó pillanatban eszmélt magyarvoltára és ez első sorban a katolikus papság két évszázad óta következetesen magyarosodó rétegének köszönhető. Ez a magyarosodás — valószínűleg a papi szemináriumok környezetének hatása alatt — magával ragadja az idegen fajúakat is és így a kultúrasszimilációval párhuzamosan megindul a faji asszimiláció folyamata, melynek szintén megvan a megfelelő jelensége a reformációban a szász Heltai Gáspár és Dávid Ferenc megmagyarosodásában. A katolikus faji asszimilációs folyamat élén a horvátszármazású Zrinyi Miklós áll, aki megajándékozta a magyarságot a nemzeti önfeláldozás magasztos eposzával. A XVIII. században az asszimiláltak között túlnyomóan papokat látunk: a szerb Dugonicsot, a horvát Fabchichot, a német Rájnist és Szaiczot. Közéjük tartozik — bár nem pap — az olasz Gvadányi is. — A papságnak ez a magyarosodása lassankint áthatja az el-

idegenedett köznemességet, melynek nemzeti érzése a német vezetés alatt protestáns fajtestvérei ellen folytatott vallás- és szabadságharcokban elaludt, művelődése pedig kizárólag latin vagy német volt. Ez a dunántúli katolikus köznemesség — melynek jellegzetes képviselője Kisfaludy Sándor — volt hivatva ősbibb kultúrája és tiszta fajisága által arra, hogy a katolikus papságtól megindított asszimilációs folyamatot diadalra segítse.

A magyar katholicizmus nemzeti érzése ennek az asszimilációs folyamatnak az eredménye. A tiszai református magyarság nemzeti érzése a vallásért és szabadságért folytatott harcok megszűntével, az általános művelődési tespedés idején ellanyhult. Magyarvolta természetes állapot volt, minden lendítő erő és ellenállási képesség nélkül. A francia felvilágosodás szellemi áramlatának kellett jönnie, hogy lethargiájából felrázza. Az idegen áramlat gondolatvilága elsősorban a tiszai és erdélyi magyarságnak legfelsőbb rétegét hatotta át, a főnemességet, mely az új gondolatokat mohón magába szívta. Ennek a rétegnek a néphez nem volt semmi kapcsolata, a felvilágosodás folyamata szellemi, nem népi, és akárcsak korábban a renaissance vagy a humanizmus, a királyi udvar idegen környezetéből indul ki. Rendkívüli jelenség, hogy ez az idegen eszmeáramlat, mely a nyugati országokban a nemzeti gondolat ellanyhulását és a nemzetköziség diadalrajutását eredményezte, nálunk a felébredt nemzetiség egyik legerősebb forrásává vált. Ámde ez a jelenség sem izoláltan magyar: megfigyelhetjük mindazoknál a dunai népeknél, melyek a Habsburgok idegen politikai és kulturális uralma alatt álltak.

A felvilágosodás gondolati tartalma elsősorban művelődési. Mennél műveltebb valamely nép, annál boldogabb. A tudatlanság minden nyomornak és minden erkölcstelenségnek a szülőoka. A művelődést azonban minden népnek csak az anyanyelvén lehet terjeszteni, mert csak így hathat át mind szélesebb rétegeket. Ezért minden népnek joga, sőt kötelessége nemzeti nyelvét kifejleszteni és a legnagyobb barbárság — mondta Friedrich Schlegel — az, mely egy népnek a nyelvét elnyomja és azt a magasabb műveltségéből kizárni akarja. Így kerül a nemzeti nyelv ápolása a nemzeti gondolat központjába, innen az irodalom jelentőségének naiv túlbecsülése. Kármán írja: „Az igaz literator hozza le, mint egy második Prometheus, az égből a bölcsesség szép világát, az terjeszt a nemzetekre dicsőséget, és virágozást, és köz boldogságot, az teszi a jobbágyot meggyőződésből való kész engedelmű jobbággyá, az uralkodót a szívek uralkodójává, az embert emberré. Az vezeti végre a népet a józan értelem kötelein a maga kötelességeire, és a szív édes láncain a maga boldogságára.“¹ Ez a gondolkozás indította II. Józsefet arra, hogy nálunk a holt latin és az elhanyagolt és bárdolatlan magyar nyelv helyett a németet vezesse be, melyet az újkori műveltség közvetítésére a legalkalmasabbnak ítélt. Viszont ez a felfogás lelkesítette Bessenyeieket és mindenekelőtt Kazinczyt, hogy egész életüket a magyar nyelv kifejlesztésének szenteljék. Jellemző, hogy a magyar felvilágosodás harcosai hívei voltak II. Józsefnek és pl. Kazinczy nagyon jól össze tudta egyeztetni

¹ „A nemzet csinosodásának“ befejező sorai.

a császártól nyert iskolafelügyelői állását magyar irodalmi törekvéseivel. Mint iskolai felügyelő gondoskodott a német nyelvnek bevezetéséről a nemzeti iskolákba, mint magyar író azon fáradozott, hogy a magyar nyelvet a nyugati nyelvek kultúrális szintjére emelje.¹

II. József reformtörekvései csak az alkotmányát és nemesi előjogait féltő nemesség ellenállását hívták ki. Ennek következtében fellendült a politikai élet, mely elősegítette ugyan a nemzeti érzés fellángolását, de nem eredményezte. A reformországygyűlés lelkesedése csakhamar el is aludt és a politikai élet három évtizeden át teljes tétlenségre szorult. Míg a német tartományokban a napoleoni háborúk hatalmas szítói voltak a nemzeti érzésnek, nálunk az utolsó nemesi felkelés kudarcára vezettek és gazdasági következményeikkel ernyesztőleg hatottak. Az irodalomra hárult a feladat, hogy a nemzeti érzést ébressze és kifejezze.

A nyelvművelődés követelménye — mint a felvilágosodás eredménye — még évtizedeken át hatott és élesztette a nemzeti érzést. Kazinczyék számára nacionalizmus és nyelv azonos fogalmak voltak. Idegennyelvű kormányzat alatt, idegen kultúrkörnyezetben a nemzeti nyelvnek egyszerű használata is hazafias cselekedetnek tetszett, a nyelvnek európai szintre való emelése nemzeti feladat volt. Tiszta művelődési programjával is erősítette a politikai ellenállást, bár azzal közösséget nem vállalt. A mozgalom élén ősi gyökerű magyarok állnak. — Ha-

¹ V. ö. *Szekfü Gyula*: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790—1848. Bp., 1926.

sonló fejlődést eredményezett a felvilágosodás Csehországban, ahol megvoltak az azonos feltételek is: idegen kormányzat, idegen kultúrkörnyezet, elhanyagolt és elnyomott nyelv. A mozgalom élén a szlavisztika megalapítója, a felvidéki származású Dobrovoszky áll.¹ Ausztriában ellenben, ahol a kormány, a nép, és az irodalom nyelve azonosak voltak, a felvilágosodás nemzetközi irányt vett, irodalma politikai tartalommal telt meg és vezetője a zsidószármazású Sonnenfels.

A tiszántúliak és dunántúliak nemzeti érzése tehát teljesen különböző forrásból fakad, habár ez első tekintetre nem is válik nyilvánvalóvá. Az ifjúság egységes nemzeti nevelése még csak egyes mérész álmodozók képzeletében él, de azért a deákos iskolázás itt is, ott is akaratlanul előkészíti az új nemzedéket a nemzeti eszmék befogadására. Kölcsey jegyzi fel ifjúkoráról: „Iskolában római és görög történetekben oktattak bennünket s itt a patriotizmus magva. E mag legelőbb a nyelv iránti szerelemben kezdett fakadni: e kettő ideája válhatatlanul együtt jár.”² A tiszántúli reformátusokat a latin és görög történet nyelvükre emlékezteti, a dunántúli katolikusokat, mint ezt egész deákos költészetünk igazolja, a latin és görög hősök tettei hasonló nagy magyar tettek megéneklésére lelkesíti és hasonló nemzeti szokások meghonosítására buzdítja.

Igy hát még az egyetlen közös forrás is megszlik hatásában. Rövid formulára vezetve vissza

¹ V. ö. Dr. Matthias Murko: Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik, Graz, 1897.

² K. F. M. M. IX. 410.

a kor nemzeti érzésének kettős eredetét és az irodalomhoz való viszonyát, azt mondhatnók: A dunántúli katolikus írók a történeti fejlődés folyamán kialakult nemzeti érzésüknek adnak irodalmi kifejezést, a tiszántúli református írókban a nyelv és irodalom művelése által — melyhez a felvilágosodás eszméi által jutnak — ébred fel a nemzeti érzés.

II.

Az irodalom: nemzeti missziótudata.

A dunántúli irodalmi áramlatnak nemzeti célkitűzése asszimilációs jellegének megfelelően a magyarosítás. Ez a magyarosítási törekvés kiterjed a nemzeti élet egész területére. Az a maroknyi magyarérzésű és magyarnyelvű író, aki e missziót tudatosan vállalja, megdöbbenően eszmél a magyarság számának csekély voltára. Említettük már, hogy II. József idejében a magyarság az ország lakosságának csak 29 százalékát tette ki, de ebből a 2.300,000 magyarból a művelt réteg nagyobb része elidegenedett, a többi pedig nemcsak irodalom-, hanem kultúraalatti életet élt. A magyarosodási folyamat szellemi tartalmára már rámutattunk: a magyar katolicizmus felújítja az irodalmi hagyományokat és magyarrá teszi latinos műveltségét. Dunántúli katolikus környezetből indul ki olyan irányú mozgalom is, mely protestáns mintára az egyház nyelvét is magyarrá kívánja tenni. Fabchich József győri paptanár, a mise és breviárium nyelvét szeretné megmagyarosítani, Horváth János veszprémi kanonok magyarnyelvű egyházi folyóiratot ad ki, Guzmics Izidor nemzeti egyházzól álmodzik, melynek alkotmányát nem Róma, hanem a

magyar országgyűlés állapítaná meg. Ezek a törekvések megtörttek ugyan egy évezredes rendszer és hagyomány gátján, de mint asszimilációs szimptomák mégis jelentősek.

Amint felújítják az irodalmi hagyományokat, úgy szeretnék megint életbe léptetni az ősi magyar szokásokat, a magyar „módit“, magyar öltözetet. Ennek a törekvésnek legjellemzőbb kifejezője Gvadányi Peleskei nótariusus, de az idegen módi, magyar öltözet állandó költői tárgya az ú. n. deákosoknak is. Rájniss nemcsak verseiben támadja az idegen szokásokat és tör lándzsát a hagyományok mellett, hanem életében is igyekszik magyarosító törekvéseit megvalósítani. Nem törődve gúnnyal és egyházi tilalommal, állandóan magyar ruhában jár. — Dugonics egész irodalmi és tudományos működését a magyarosítás szolgálatába állítja. Regényei kifogyhatatlanok a magyar nemzetiség és a régi hagyományok magasztalásában. Még az Istent is megmagyarosítja. Etelkájában találkozunk először a Magyarok Istenével, amin Kazinczy annyira megbotránkozik, mert „egy Istene van minden embernek.“ Dugonics tesz elsőnek kísérletet arra is, hogy a matematika nyelvét magyarra tegye és példáját más tudományzakokban számosan követik.

A régi hagyományok felújításával, az idegen szokások megmagyarosításával együtt jár az a törekvés, hogy a magyarországi idegen nemzetiségeket is magyarra tegyék. Fabich József, akinek tanítványai közé tartozott a dunántúli írók egész sora, azt írja: „A holló hozta svábnak erővel magyar vezetéknevet kell adni, tanuljon meg magyarul, vagy

szakadjon belé.“ Ez talán az első nyoma a névmagyarosítási követelménynek, mely a XVIII. század végén mind hangosabban ismétlődik. — Révai Miklós egy hosszú versben fejti ki nemzetiesítő elveit:

Nemzeti iskola! úgy volt a lármája,
 Átkozott találmány, sok rossznak a fája!
 Általa a magyar lészen mind németté,
 Hazánkat elnyelő kegyetlen nemzetté.

Nem tudom, e vólt-e, nem-e, a kitett cél,
 De bátor a vólt is, megfordult a rossz szél.
 Mi tudjuk, kik láttuk s az Istent áldottuk,
 Bizony esodát teszen, örömmel mondtunk.
 Lám tanul ugyan itt a magyar németül,
 De használ az neki, hogyha otthon nem ül:
 S vagy kereskedést űz, vagy áll mesterségre,
 Kedve gerjed hadi, vagy mi más tisztségre.
 De bezzeg magyarul tanul a német is,
 A tót, a rác, az oláh, s több egyéb nemzet is:
 S mivel több vért, s tüzet magyarban tapasztal,
 Kit ruhájáért is szeret és magasztal,
 Édesged csak hozzád, mert önkéntjén hajlik,
 Hazád erejére mind magyarrá válik.

(A magyar öltözet és nyelv.)

Érdekes megfigyelni itt a magyarfajú Révai és a horvátszármazású Fabchich felfogása közti különbséget. Fabchich radikális magyarosító és az erőszaktól sem riad vissza. Révai elismeri a német nyelv előnyeit és a magyar nép kiválóságának önkéntes hatására bizza az asszimilációt. Ez a felfogásbeli különbség jellemző faji színezetével együtt végigvonul az egész magyar történeti fejlődésen. Már Révai azt írja ugyanezen versében:

A fogadott magyar, már sokszor láthattad,
 Mi buzgó melletted, azt is csodálhattad.
 Úgy jár ez, mivel már érezett rabságot,
 Meg tudja becsülni a szent szabadságot.
 Minthogy pusztá hazád, ilyen polgárokkal,
 Töltsd bé hazád csinált magyarokkal,
 Hogy hamarább juthass óhajtott célodra,
 Egy nemzeten álló hív bátorságodra.

E kor irodalmának legbuzgóbb magyarjai valóban a „fogadott“ magyarok, Fabchich, Rájnis, Dugonics, Gvadányi és Szaicz Leó, az „Igaz magyar“ írója, aki a református, szabadkőműves Kazinczyhoz írt levelét így írja alá: „A magyar nyelvnek bölcsőségében elválhatatlan Társok.“

Az ország elidegenedése ébreszti fel Kisfaludy Sándor nemzeti és írói misszió-tudatát. Erdélyi útjáról írja 1792-ben barátjának, Skublich Imrének:

„Erdélynek, hol Magyarokat véltem lelteni, mindgyárt első helységében egy lelket sem találtam, ki magyarul értett volna. Mind olához lakják. Búmban nem is tudtam alunni. Általában, végig utazván most Magyar Országot, és öszvehasználtásom után több Tóttot, Svábot, Oláhot, Németet találván, mint tiszta Magyar, — s ugyan ezt találván Erdélyben is, eljajdultam: Vége, gondolám, a Magyar Nemzetnek... S ezen szívemet szaggató órámban... eltökéltem magamban: hogy én szegény magyar nemmes Ifjú, de azon régi igaz Magyarok ivadéka, kik a Magyaroknak itt hazát szereztek... szívem véréből, hazafiú érzelmimből, mint a selyembogár gyomrából fonalat fonok, mellynél fogva veszni indult magyar nemzetiségünket magyar nyelv, érzés és

írás által, ha csak idővel is, tovább életben tartsam. Magyarul fogok írni, és csak a szívekhez szóllani.“

Kisfaludynak egész írói pályája tanuskodik válalt hivatásának tudatos voltáról. Élete vége felé, amikor a magyar nyelv államnyelvvé emelkedett, jogos önérzettel írhatta feleségének: „Ennek következtése egy fertály század mulva tizenkét milliomm magyar lesz... Ezen szép és nagy termésből, önérzésből mondhatom, legalább egy kéve az én munkám“. ¹

1790-ben, II. József halála után, amikor a nemzet az országgyűléstől legmerészebb álmainak megvalósítását várta, sok röpirat foglalkozik a magyarosítás problémájával, melyek legnagyobbbrészt nemcsak a francia racionalizmus terminológiájával élnek, hanem a felvilágosodás eszmevilágának köszönhetik keletkezésüket is. Ennek az áramlatnak legjellemzőbb terméke Decsy Sámuel Pannoniai Féniksz-e, melynek gondolatmenetével még a későbbi években is gyakran találkozunk. Mégis ez a magyarosítási tendencia a református magyarság körében az egyetlen 1790-es évre szorítkozik, amikor a nemzeti lelkesedés az egész magyarságot eltöltötte, s ez a tény már magában is igazolja, hogy az gyökeresen más, mint a magyar katholicizmusnak nemzetiesedő és nemzetiesítő folyamata.

Élesen szemlélteti ennek az állításunknak az igazságát Kazinczy Ferenc példája. Kazinczy II. József uralkodása alatt benső lelkesedéssel szolgálta a Révaitól annyira kárhóztatott nemzeti iskolák ügyét. És mégis ő egyike az elsőeknek, aki II. Jó-

¹ K. S. M. M. VII. 386. és 403.

zsef halála után a „Hadi és más nevezetes történetek“ szerkesztőségének egy cikket küld a magyar nyelv általánossá tételéről s ebben majdnem olyan hangot üt meg, amilyent Fabchich használt: „Ha a magyar nyelv hoztattatik-bé... Nemzetünk-ből különös Nemzet válik, örökös fal lessz a Magyar és nem-Magyar közt vonva s az idegen vagy Magyarra lessz köztünk, vagy (éhhel hal el)“. A zárójelbe tett szavakat a bécsi lap református szerkesztősége jellemzően kipontozta. Kazinczy a cikkét aztán az Orpheusban újra kinyomatta teljes szövegében és egy jegyzetet is írt hozzá: „Nagy-Váradon egy Brückner nevű Idegen Hidasinak, másutt pedig Novacasa nevű Olasz Ujházinak nevezettette gyermekeit s Magyarokká lettek. Próbálja csak valaki svábnak nevezni a Rakamazi lakosokat Tokaj mellett, botot kap.“¹ Hogy Kazinczynál ez a felfogás csak pillanatnyi hevületnek eredménye, azt egész írói pályája és emberi egyénisége igazolja. Amikor sok évtizeddel később emlékeit írja a Tud. Gyűjt. számára, már örömét és gyönyörűségét említi, mellyel őt a német nyelv állami nyelvvé tétele II. József alatt eltöltötte.²

A külföldies irodalmi áramlat nemzeti missziója nem a magyarosítás, hanem a művelődés terjesztése. Kisfaludyék a nemmagyarok nagy tömegét látták szemük előtt, Kazinczyék a műveletlenekét. Kazinczyék csak olyan értelemben kívántak magyarosítani, mint II. József németesíteni, hittek ugyanis abban, hogy a magyar nyelv alkalmasabb a nyugati

¹ K. L. II. 45—47. és Váczy János jegyzetei.

² K. L. XX. 455.

művelődés elsajátítására, mint az irodalom- és hagyománynélküli tót vagy oláh. A dunántúli katolikusok csak befelé néznek, az asszimilációs folyamat és a nemzetiesítő hivatásérzet teljesen lefoglalja őket. A tiszai reformátusok szeme nyugatra irányul, látóköriük európai, Magyarországot nem mint különálló egészet tekintik, hanem mint Európa egy részét. Amikor a magyar népet művelté akarják tenni, az európai művelődésnek kívánnak egyuttal szolgálatot tenni. Ennek a nemzetköziségnek éppen úgy a francia racionalizmus a forrása, mint a nemzeti érzésnek; a tiszai, református írók a kettőt jól össze tudják egyeztetni. Kazinczy báró Retzer oszt-rák írónak megírja, hogyan alakult ki fogságában írói programja: „Ich sah, dass unsere Sprache u. unsere Literatur, wenn sie glücklich fortschreiten soll, eben den Weg zu gehen hat, den die der übrigen Nationen vor uns gegangen sind, ... dass jede Sprache ihr Eigenthümliches hat, aber da die Literatur der Alten und der Neuen die Literatur jedes gebildeten Menschen ist, u. diese Gemeinschaft uns aus dem engen Raum des Patriotismus in die höhern Regionen des liter. Cosmoplitismus hin zieht: wir dieses Einheimische mit dem Fremden zu vereinigen, diesem color patrius durch diese ausländische, ideale Physionomie einen höhern Reiz zu ertheilen haben.“¹ — Kazinczyék kozmopolitizmusa tisztán irodalmi jellegű. Más helyen is hangsúlyozza Rummy tolmácsolásában: „dass in der Gelehrten-Republik kein engherziger übertriebener Patriotismus, sondern vielmehr Kosmopolitismus herrschen

¹ U. o. XIV. 76.

muss.“ Ebből a nemzetköziségből indul Kölcsey is ki: „Volt idő (iskolai pályám vége s juratusságom), midőn cosmopolitismus fogott körül, s ez időben a magyar hazán nem függék melegen. Okának gondolom a francia lágymeleg poésist, s azon lélekölő hidegséget, melyet a francia újabb philosophok mindenre, a mi szent, fuvallottak, — a Systeme de la nature s több.“¹ Kölcsey világosan és tudatosan rámutat ennek az irodalmi nemzetköziségnek forrására, mely íróinknál azonban már csak azért sem adott helyet politikai nemzetköziségnek, mert politikával nem foglalkoztak. Amikor Berzeviczy Gergely nemzetgazdasági szempontból az ország különállása és a magyar nyelv ellen írt, mint a Páneurópa-eszme korai harcosa, Kazinczy védte meg ezzel a nemzetköziséggel szemben a nemzetiség jogosultságát, még pedig az osztrák birodalom leghazafiasabb folyóiratában, Hormayr báró Archiv-jában. Kazinczyék az emberiség szempontjából tartották fontosnak a magyar nyelv művelését és hittek benne, „hogy minthogy Európának dolgait philosophusi szellem (Geist) igazgatja, a Magyar nép csak azért nem enyész-el, mert vele együtt egy sehol másutt nem találtatható, originális és szép nyelv veszne el“.² Európai gondolkozásuk adja meg nemzeti missziótudatuknak a tartalmát.

A dunántúliaknál az irodalom hazafias tett, a tiszaiaknál szolgálat az emberiség számára. Így élt a misszió az írók tudatában. Költői gyakorlatukban azonban — anélkül, hogy ennek tudatában lettek

¹ K. F. M. M. IX. 411.

² K. L. VIII. 35.

volna — épen az ellentétes célokat szolgálták. Kazinczy fordítási irodalma — melyre egész tehetségét áldozta — a legnemzetibb tett volt,¹ mert sehol hazáján kívül nem érvényesülhetett vele. A külföld az idegen nemzetek irodalmában a jellemzően nemzetit keresi. Hormayr mondja Döbrenteinek: „A magyart Európa irodalmi sorában igen kicsi serkenetnek nézi s ha majd unttában a maga halmai között kegyetekre tekintendene, de ott is csak megszokott övéinek lehabzásait leli, rátok se néz többé. Őrizzétek keleti sajátságokat, figyelmünket annak ujságja fogja ingerleni“.² Így válik Kisfaludy Sándor eredeti költészetével a magyar költők közt először ismertté a külföldön és Schlegel az ő műveiből tanul magyarul.

¹ *Babits Mihály* írja Dante-fordításának előszavában: „Akármilyen paradoxnak hangozzék is: a műfordításkönyv a legmenthetetlenebbül magyar könyv; az író, akit nemzete kitagadott, evvel nem mehet külföldi piacra.“ (Dante: A Purgatórium. Bp., 1920.)

² Berzsenyi Munkái. IV. 127.

III.

A kétféle nemzeti érzés tartalma.¹

A „csinált“ magyar — írja Révai — buzgó, mert örül új szabadságának. A dunántúli katholicizmus is így örül új magyar öntudatának. Nemzeti érzése túlnyomóan optimisztikus. Dugonicstól Kisfaludy Sándorig a hagyományos irodalomnak magyar alakjai mind kiváló jellemek, bátrak, lovagiasak, tüzes, önfeláldozó hazafiak. A hitvány jellemeket, az intrikusokat, melyek elbeszélő és drámai művekben nem hiányozhatnak, rendesen idegenek képviselik, mint a tót Róka Dugonicsnál. A magyar világ a legjobb világ, a magyar föld a legváltozatosabb és szépségében versenyez Svájjal, mint a Balaton is a Genfi tóval. Így olvassuk Berzsenyi Matthissonnak ajánlott versében:

Jer: nézd a Balatont, mikor a nap reggeli lángja
Tükrözetén reszket, s mikor a hold fénye alatt ég,
Nézd a kék hegyeket, mint állnak sorba körülte,
Melyeken a nektár csorog és az öröm dala harsog.
Itt meredek sziklák tetein sok régi erős vár

¹ V. ö. tanulmányomat: Irodalmunk kétféle nemzeti érzése. Magyar Szemle, 1929. 33.

Omladozó falain lebeg a mult hajdani képe,
S elnyeli a döbbsent elmét a fényes előkor...
És valamint boldog Helvetia népe örömmel
Szántja szabad földjét: itt is szabad a magyar és víg
A gazdag palotát itt lakja királyi szabadság
S a gunyhók lakosit szent törvény jobb keze védi.

Ezt a verset oly korból, mikor a magyarság a legféltetlenebb elnyomás jármát nyögte, amikor a nemeseknek szavuk nem volt és a jobbagyság a napoleoni háborúk terhe alatt roskadozott, bátran nevezhetnők a nemzeti illúziók korszakos megnyilvánulásának.

Ámde nemcsak az ország a legszebb és legszabadabb ország. A magyar viseletnek sincs párja széles e világon, az idegen nemzetiségek már csak a ruha kedvéért is szívesen lesznek magyarokká, a magyar nyelv pedig a legcsudálatosabb nyelv, mely versenyez az olasz lágysággal, a német mélységgel és a francia könnyedséggel, „melly egyformán alkalmas a szélvésszel ordítani; a fergeggyel dörögni, csattogni; a sassal fellengezni; a gerliczével nyögni; a fülemilével zengedezni“.¹ A magyar írónak nincsen párja. „A Magyar íróknak — írja Kisfaludy Sándor — kik többnyire jobb ágybul született, jobb nevelésű férjfiak, mintsem sok más nemzetbeliek, kiknek az írás kenyerék, nemesebb és díszesebb helyzetben is illik egymás iránt lenniük.“²

Ezzel az önáltató optimizmussal szemben a ti-

¹ A Regék előszavából.

² K. L. XVII. 549.

szaiak nemzeti érzése túlnyomóan pesszimiztikus. Ennek a pesszimizmusnak forrását Herder nyilatkozatában szokás megjelölni, mely a magyar népnek közeli elenyészését jósolta meg. Kétségtelen, hogy ez a jóslat a magyarságot megdöbbsentette és öneszmélkedésre készítette, a magyar pesszimizmus azonban évszázados adottság, melyet Herder, a külföldi író nagy tekintélyével csak nyomatékosított.¹ Maga Herder ítéletét magyar forrásból Oláh Miklósnak 1763-ban megjelent történeti művéből merítette és pár év múlva, egyik későbbi munkájában, amikor már módjában volt megismerkedni a magyarok kultúrális törekvéseivel, gyökeresen megváltoztatta. A magyar nemzeti pesszimizmus Mohácsnál veszi kezdetét és végig vonul az egész magyar irodalmon. A töröktől, némettől egyaránt pusztított magyarság, melyet megosztottak a vallási harcok is, korán összehasonlította sorsát a zsidó népével, melyet Isten bűneiért szétszórt. Pesszimizmusa sajátos magyar műfajt is megteremtett: a jeremiádot. A XVIII. században az emésztő harcok elcsitultak, de — amint a vallási elvet felváltotta a nemzeti és a művelődési — a pesszimizmusnak új forrásként jelentkezett a művelődési elmaradottságunk feletti fájdalom. Ez a pesszimizmus még Kazinczynál is feltűnik, akinek egyéni lelkivilága általában optimisztikus. Még élete végén is, amikor már a teljes anyagi romlás szakadéka előtt áll, amikor az irodalomban a leghevesebb, legfájóbb támadások érik, azt írja Pannonhalmi útjában, utolsó művében:

¹ V. ö. *Pukánszky Béla*: Herder inte' me a magyarsághoz. E. Ph. K., 1923.

„Legjobb világ-e ez... nem tudom, nem sok embernek jutott az a sors, hogy úgy ismerje bajait, mint én ismerhetem, de hogy ez a világ igen jó világ, azt is kevés tudja úgy, mint én. Szerencsétlen ha ki ezt nem tudja hinni“. Ő hisz abban, hogy Európát filozófusi szellem hatja át és a magyar nyelv nem enyészhetik el. Mégis elfogja a keserűség őt is, ha nemzete művelődési állapotát tekinti: „Eizony a mi nemzetünk gyönyörű tulajdonságú és vitéz nemzet. De nagyon hátra vagyunk a lelki culturában, s az a legfatálisabb dolog, hogy a tanulást, látást, okoskodást veszedelmes ujitásra való hajlóságnak nézzük, s azt tartjuk jó hazafinak, aki vakon marad.“¹ Gyakran elfogja a vágy minden patriotizmusa ellenére boldogabb országok után, melyek egy Goethet és Schillert teremthettek, mert nálunk a goethei és schilleri tehetségek nem fejlődhetnek ki, hallgatásra vannak ítélve: „Aki itt verseket ír, el van temetve“. Élete utolsó napjaiban kétségbeesve kiált fel: „Ugyan, édes barátom mikor fogják elhinni közöttünk némelyek, hogy jobb élni Weimar körül, mint Algier táján, hogy a lélek műveltsége hasznos, nem káros“.² Ugyanilyen fájó érzés fogja el Kölcseyt is, ha körülnéz. Már 1813-ban azt írja Szemere Pálnak: „Ha lelkemnek, minekelőtte Hadeszből felvezettetvén ide plántáltatott, választás lett volna engedve, bizonyosan nem választottam volna a hont, melyben születtem“.³

Kazinczy pesszimizmusáról nyilvánvaló, hogy

¹ K. L. VII. 75.

² K. L. XXI. 648.

³ K. F. M. M. IX. 224.

azt nem Herder inspirálta. Többi protestáns írónál is kimerül ez a hatás a pesszimizmus nyelvi kifejezésében. Magának az érületnek mélyebb okaira már rámutattunk. Csokonai írja Kohárynak 1797-ben, tehát alig pár évvel Herder könyvének megjelenése után: „Én tartok tőle, hogy ha ügyefogyott nyelvünket (mely Ázsiából kibujdosván, atya, anya, vér és rokonság nélkül, és mintegy Melchisedeknek rendi szerint lakik itten Európába), annyira vesztébe hagyjuk, nem vetek neki száz esztendőt, hogy ennek a sokféle nemzetnek zavarékjában olyan sorsra fog jutni, mint azelőtt nem sokkal a kunoknak ősi nyelvek.“¹ A Melchisedekre való utalás a zsidó-magyar rokonság hitének emlékét idézi fel és megteremti a kapcsolatot a korábbi századok pesszimizisztikus felfogásával. Hogy ez Csokonainál is mennyire művelődési vonatkozású volt, bizonyítja panasz, hogy költészete nem talál hazájában megértésre. „Ha írok is, a minthogy én a nélkül nem tarthatom fen létemet, írok a boldogabb maradéknak, írok a XX. vagy XXI. századnak, írok annak a kornak, amelyben a magyar vagy igazán magyar lesz, vagy igazán semmi sem.“²

Kármán ezt a művelődési pesszimizmust európai távlatba állítja be. Szerinte az író vágya, hogy az egész világot áthassa. A magyar írónak csak a két haza lehet piaca és mely keskeny mező ez a telhetetlen becsület szomjúságának. A magyar író alig tehet nagyobb hírnévre szert, mint az, aki nevét az ablaküvegre karcolja. „Vagy lesz-e Pannoniából

¹ Csokonai V. Mihály Ő. M. II. 2. 638.

² U. o. II. 2. 674.

valaha Albion? Támadnak-e Newton, Locke, Shakespeare és Miltonok itt is mi közöttünk — akik ... Félre vakmerő álmom, amely ámitó képeiddel csalogatsz.“ Ezt az álmodozást ő átengedi későbbi koroknak, ő pedig ébren szomorkodik.¹

Kis Jánost is a nyugati kulturával való összehasonlítás teszi pesszimistává. Szeretné, ha a magyar nép nem veszne ki, mert mint a felvilágosodás híve, meg van győződve róla, hogy „akármelly nemzet is az itt alatt elérhető legszebb boldogságban tsak úgy részesülhet, ha anyai nyelve segtségével formáltatik.“ S mégsem titkolhatja el, hogy ő is elenyészést kényszerül jósolni nemzetünknek és nyelvünknek, „mert az a filosofusi lélek is, melly Európa dolgaát igazgatja, tsak a maga hasznát nézi.“² Fiának Kis Lajosnak első verses kísérlete ugyanezt a borongó hangot üti meg:³

Megvetve van már a ruha, már tűnik
A nyelv, s nem is lessz a Duna partjain
Egy két ezer év mulva többé
Már magyar. Óh igazat ne szóljak!
(1813)

Ez a kezdetleges vers már előrevetíti Kölcsey Zrinyijének rémlátomását.

Herdert a katolikusok is ismerték, jóslatát idézik is, de csak azért, hogy a nemzetet felrázzák. Így olvassuk Kultsárnál: „Lehetne-e tsudálni ha az a

¹ I. h.

² K. L. VIII. 83.

³ Megjelent Igaz Sámuel Zsebkönyvében (1822).

nemzet, melly maga tulajdonában olly hideg, olly érzéketlen, nem sokára a Nemzetek sorából is kivesszne?“ s ehhez a kérdéshez mindjárt hozzáfűzi, hogy el kell immár kezdeni nemzeti kulturánk kifejtését.¹ A protestánsoknál az irodalmi pesszimizmus egy belső százados érzés megnyilvánulása, a katolikusok — ha hallatnak is pesszimisztikus hangokat — maguk sem hisznek benne, csak ijesztetni akarnak. Amikor Csehy elmondja Dugonicsnak, mit jósolt Herder a magyar nemzetnek, Dugonics megvetőleg feleli: „Ne hidj neki, hazudik a Szamár Német.“²

Az asszimilációs folyamat pszichológiájához hozzátartozik, hogy nemcsak pesszimizmust nem tűr meg, hanem a helyes önismeretet is kizárja, amennyiben az a magyarságot kedvezőtlen színben tünteti fel. A dunántúliak magyarosítani akarnak s ezért a magyarságot szükségszerűen mint kívánatos célt kell feltüntetniök. A tiszántúliak a művelődés és a haladás hívei és ezért rá kell mutatniok arra, mennyire hátra vagyunk a kultúrában.

A dunántúliak megbotrátkoznak azon, hogy Kazinczy német folyóiratokban reális őszinteséggel ír a magyar költői művek hibáiról. Ők ezt hazaárulásnak minősítik, mert a külföld előtt csak erényeinkkel szabad mutatkoznunk. Kazinczy európai horizontról nézi a magyar művelődést, ők csak Magyarországot látják. „De ti — írja Kazinczy Horváth Ádámnak — sokan azon akadtok-fel, hogy Magyar meztelenséget mutaték-ki a Németnek s te is

¹ Hazai és Külföldi Tudósítások, 1820. 4. szám.

² K. L. VIII. 449.

ezzel vádolod most Kölcseit. A Német tudja, hogy mi csak most kezdünk s koránt sem úgy segítve mint ők, a Német tudja, hogy meztelenségeket ők is mutatnak, még pedig most is, s mi ok van így nekünk a pirulásra? Az a kérdés végre is: Való-e a mit én és Kölcsei mondánk?¹ — A nemzeti önismeretnek ez a követelése protestáns íróinknál meglehetősen általános. Régibb gyökerű magyarságuk, mely biztonságot ad nekik, reális érzékük és európai távlatuk egyaránt hivatottá teszi őket, hogy a dunántúliak fellángoló sovinizmusával szemben a józanság szavát hallassák. Amikor Schwartner és Horvát István vitába keverednek afelett, hogy Nagy Lajos és Mátyás tudtak-e magyarul, az egész dunántúli magyarság ebben a vitában a nemzeti becsület harcát, Horvátban a nemzeti becsület hőségét látta. De Kölcsey azt írja Kazinczynak, hogy ő az egész disputát csak nevetni tudja. Szemere is hasonlóan nyilatkozik: „Az a kérdés, hogy lesz-e abból haszon, ha a nemzet elől a tükröt elkapjuk? S nem tanácsosabb, nem fogantatosabb volna-e mindnyájunknak magyarokul azt kiáltoznunk íróinkhoz, belföldihez és külföldihez egyaránt: szólj rólam, a milyen vagyok?”²

Hasonló nyilatkozatháborút vált ki Kölcsey recenziója Berzsenyiről, melyben Kölcsey többek közt azt írja, hogy a magyarok a dalköltésben a rácok mögött állnak. Ez az állítás a dunántúliak közt óriási felháborodást kelt és Horvát István nyíltan felszólítja Kölcseyt, hogy ezt a nemzetgyalázó mondatot törölje ki. Kazinczy pedig ezt írja Kis Jánosnak:

¹ U. o. XV. 521.

² Sz. P. M. III. 205.

„Ez az én tisztelt barátom Horvát hongrois enragé, még a nem valót is reánk szeretné aggatni, mihellyt általa fénylünk. Én azt hiszem magam felől, hogy én is a dühösségig magyar vagyok, de nem vagyok az a hazugságig. Poetai Eerkemben áll egy ének Azzan Agáról. Azt Morlach nyelvből fordítá Göthe s Vitkovics könyv nélkül perorálgatja. Kivévén az egy Zrinyit, nézzük-meg a XVIII. század közepéig van e Magyarban öszveséggel... annyi poetai becs, mint ebben az egy dalban. Bizony nines.“¹ Kazinczy a sovinizmus számára egy új szót is talál: hazafizmus, és nem tud eléggé gúnyolódni felette.

A helyes nemzeti önismeret ennek az átmeneti kornak még csak követelménye és nagyjában kimerül elvi hangoztatásában. Nemzetnevelő fontosságát majd csak a következő kor fogja elismertetni. De már most kialakul a dunaiak és a tiszaiak, katolikusok és protestánsok közt az a paradox viszony, hogy azok emezeket nemzetközieknek, ezek amazokat jogtalanul magyarkodóknak tartják.

A tiszaiak ősi magyarsága joggal veheti magának azt a szabadságot, hogy az általános emberinek a szószólója legyen, az asszimiláltak friss nemzetiségét gyökerében elfojtaná a nemzetköziség. Így a dunántúli irodalom lényege a tárgyi nemzetiség lesz, mely mögött a forma esztétikai követelményei háttérbe szorulnak. Viszont Kazinczy csak a formát nézi. Pázmándi Horváth Endre egyik levelében olvassuk: „A mit Kisfaludy mint Poetai alkotó vett, azt könyvében a hazafiui léleknek lángolása s az ő nyelvének ereje enyhítik. Mert én az érzéseket

¹ K. L. XV. 175.

feszülve tartó írásokban a hazafiságot talpkőnek veszem“. ¹ Kisfaludy maga is panaszkodik Dessewffynek, hogy Kazinczy az ő regéit „a mint csak illik egy goromba mester emberhez, leszóllotta, mint Regéket, nem sejtven vagy ha sejtette, mint hiába való megvetvén benne a szerelem érzeményei közé keveredett Patriotizmust.“ ² Kisfaludy büszkén hirdeti, hogy ő nem tudós, sem nem literator, hanem csak hazafi. Hunyadijának előszavában is kiemeli: „Drámámat nem úgy irtam mint Poeta, hanem mint Hazafi.“ — Erre Kazinczy megjegyzi: „Drámát úgy kell, így nem szabad, azaz nem-poeta Hazafinak nem szabad.“ — Az ellentét közöttük szinte áthidalhatatlannak tetszik. Ezt érzik ők maguk is, és ezért ez a különbözőség legizgatóbb problémájuk, Kisfaludy-nak talán egyetlen irodalmi problémája. Egy leveleiben összeveti a nemzeti érzés szempontjából a német írókat a magyarokkal. A németek szerint kozmopoliták, a haza náluk csak elvont eszme, a tudós, a költő tudománykedvelésből, kenyérkeresetből vagy hivatalból dolgozik, nálunk ellenben „a Literatorság csupán csak hazafiság.“ — Kazinczy ezt a levelet közli Kis Jánossal és jellemző széljegyzetekkel kíséri német nyelven: „Das ist das Unglück der Sprache, dass ungelehrte Ungern über die Spr. schalten wollen.“ ³

Kazinczynak ideáljai ezek a kozmopolita németek és ő is fölébe helyezi a nemzetinek az általános emberit. Azért nézi szomorúsággal már Dugonics

¹ U. o. XV. 102.

² K. S. M. M. VIII. 327.

³ K. L. XIV. 385.

Etelkáját is, ezért nem tudja Kisfaludy regéit élvezni s ezért fordul el majd később az Aurorától. Az ő lelki diszpozíciója egész köréé is, ez nem hatás, hanem lelki adottság. Már korábban idéztük Kis János nyilatkozatát a Tud. Gyűjt.-ről, melynek hazafiságát szomorúsággal és bosszankodással nézte. De még Berzsenyi is, aki költészetének nemzeti jellegét tekintve inkább a dunántúli irányhoz tartozik, de műveltségét és irodalmi elveit illetően Kazinczyhoz, megbotránkozik azokon a kísérleteken, melyek egy magyar mithologia megteremtését célozzák: „Nincs és nem lehet több valódi költéri mythologia, mint az egy görög, melly egyszersmind magyar is, mert a legfőbb költéri avagy emberi szép minden nemzetet egyaránt illet.”¹

A nemzetközi—nemzeti antitéziséét megtaláljuk az írók állásfoglalásában a nemzetiségekkel szemben is. A dunántúli magyarság elkeseredetten szemléli, hogy az országban annyi elidegenedett magyar és idegenajkú nemzetiség van, akik még a magyarság csábító kiválósága ellenére sem akarnak nyelvben és lélekben magyarrá válni. Míg a magyarosodókat lelkes örömmel fogadják — mindnyájukban a magyar faji erő diadalát ünneplik — az idegenekre gyűlölettel néznek. Döbrentei írja Wittenbergből Kazinczynak 1806-ban: „Prágában az olasz theatromot megnéztem. Van itt Tseh is. Ezt a várost úgy képezelem Tseh Országban, mint a mi hazánkban Pestet. De majd boldogabbnak mondanám. Prágában többen beszélnek tsehül mint németül. Pesten pedig

¹ Berzsenyi Munkái III. 229. Szeder Fábán Uraniájának ismertetésében.

jobb részint németül lármáznak. És Prágában Tseh teatrom! Hol, hol van Pesten a magyar? Bizony elöntenek bennünket az Idegenek, ha nem iparkodunk. — Az idevaló Németet nagyon becsülöm, de a hazám földjét meg nem érdemlöt, midön ott duzskásokodik s a magyar művelődést nyomja, nem szeret-hetem“. ¹ Döbrentei ekkor még nem járta végig Kazinczy iskoláját és nemzeti érzésében dunántúli környezetének hatása alatt áll. A dunántúli érületnek ismét csak Kisfaludy Sándor adja leghatásosabb kifejezését:

„Megboszszonkodtam a Tübingai kérdésekre én is, és kész volnék poroszló lenni a magyar nyelv mellett, és mind azokat kikorbácsolni Hazámból, kik a magyar levegővel és kenyérrel örömet élnek és magyarul tudni mégsem akarnak. S ha igaz amint hallám, hogy ezen kérdések azoknak eszközléséből tétettek kiktől a Nemzet kötelesség gyanánt várhattya javát hát — nem csudálnám, ha minden magyar szív Hyénává válna ellenséges tapodóji eránt... Keserü Siralom az, hogy olly nehéz, és boldogtalan dolog Magyarnek lenni Magyarországbán! — a külföldi ezt el nem tudgya hinni, és magam-is kész volnék kételkedni néha eszemmel, ha a szív nem fájna bennem“. ²

A református írókat az ország sokfajúsága kevésbbé bántotta. Több gyanakodással nézték az asszimiláltakat, mint az idegenajkúakat. Kazinczy nyíltan meg is írja Földi Jánosnak: „Én a Német-Németet a Magyarosodó Németnél inkább szere-

¹ K. L. IV. 143.

² U. o. IV. 85.

tem.“¹ Pályája emlékezetében feljegyezte, hogy ők megbotránkoztak azon, hogy Ráth Mátyás németlétére magyar újságot mert indítani. Amikor pedig később Högyész Máté személyében kigúnyolja a maradi kálvinizmust, azt írja, hogy Högyész Máté a szerb származású Vitkovicsot nem ismeri el magyar írónak:

Téged a kettős hegy bérceitől
Högyészi Högyész Máté tiltva tart.
Haszontalan! te nem levél közöttünk.

Említettük már, hogy Högyész Máté szavai nemcsak Kazinczy ifjúkori elveit fedik, hanem általában a tiszai református magyarság felfogását tükrözik.

Azokra az idegenekre, akik saját kultúrájuk emelésén vagy a magyar kultúra külföldi ismertetésén fáradoztak, rokonszenvvel néztek, mert munkatársakat láttak bennük. Kazinczy szívesen támogatja a hazai német folyóiratokat, Rumy Károly Györggyel bizalmas barátságot tart fenn, Musiczky Lucián szerb költőnek pedig azt írja: „Az én patriotismusom nem ellenkezik a kosmopolitismussal, s midőn a magyar nyelvnek virágzását óhajtom, midőn azt, amennyire tőlem telik, elősegélni igyekszem, nem könyörgök azért az egeknek, hogy más nyelveknek károkkal virágozzék az én nyelvem... Az igazság minden nemzettel, minden felekezettel közös, s a jók és bölcsek fellelik egymást különböző feleken is. Jaj annak a nyomorultnak, kinek szemei

¹ U. o. II. 34.

felakadnak a ruhán és a hangzaton.“¹ Ez a nyilatkozat egyaránt jellemzi a felvilágosult írók és a kálvinista fajmagyart. Kétségtelen, hogy sokkal inkább meg is felel Kazinczy egyéniségének, mint korábban idézett tervezete a nemzetiségek megmagyarosításáról. Míg a dunántúli írók kevélykednek abban, hogy idegen nyelveket nem tanulnak, mint Horváth Ádám és Horvát István, a tiszántúli írók számára nemcsak a német nyelv ismerete természetes követelmény, hanem gondot fordítanak a többi nemzetiség nyelvére is. Kazinczy gyermekei mind megtanulnak németül és tótul és amikor Iphigenia leányát Erdélybe küldi, azt írja neki: „Szeretném ha oláhul és németül is megtanulnál.“ Legközelebbi levelében pedig újra kérdezi: „Tudsz-e már oláhul? Mindent kell tanulni, a mit lehet.“² Kis János is azért küldi fiát Pozsonyba, hogy ott tótul tanuljon. A művelődési elv mindenkor győzedelmeskedik a nemzeti felett.

A nemzeti érzés e kétféleségében fejeződik ki legélesebben a magyarság lelki kettőssége. Mint a villanyosságnál a pozitív vagy a negatív áram külön-külön értéktelen, együttesen azonban turbinákat hajtó alkotó erő, úgy a magyar nemzeti érzés is akkor juttatott el maradandó alkotásokhoz, amikor nemzeti pesszimizmus és optimizmus, kínzó önismeret és biztató öntudat, európai távlat és a hazai rög forró szeretete a magyar lélekben egyesültek.

¹ U. o. IX. 276.

² U. o. XXI. 147 és 209

IV.

Történeti szemlélet.

Amikor Kazinczy 1789-ben kiadta Bácsmegyei-jét, Szirmay Antal megrovó levelet intézett hozzá: „Kérem Uram Öcsémet: hogy ne románokat, de valóságokat írjon... Ne nézzen más nemzetekre. Azok már minden valóságból kikoptak, azért irnak Románokat... De szegény Nemzetünknek még tulajdon nyelvén Historiája sincsen.“¹

A felvilágosodásnak csakugyan jellemző tünete, hogy a történeti multat lenézte, hagyományokkal nem törődött. Magyar képviselői regényeket, drámákat írnak, korukat éneklik meg, idegenből fordítanak, teljesen a jelenben élnek és tudatosan a jövőnek dolgoznak. Ebben a jelenségben a felvilágosodás szellemi irányán kívül kétségtelenül szerepet játszott a magyar kálvinizmus lelki diszpozíciója, mely szerint sokkal inkább magáénak tudta a magyar történetet, mintsem hogy elmélkedett volna felette. Láttuk, hogy a magyar irodalmi hagyományok felújítói legnagyobbbrészt katolikus környezetből kerültek ki. Hasonlóképp a XVIII. század történetírói közül, aki magyar származású, az katolikus, aki pe-

¹ U. o. II. 7.

dig protestáns, az idegen származású. Közismert tény, hogy az idegen utazó rendszerint jobban ismeri annak a városnak az érdekességeit, melyet futólag meglátogat, mint a tősgyökeres bennlakó, aki a város életét éli. A magyar katholicizmusnak és az idegen nemzetiségeknek történeti érdeklődése, mely a XVIII. században hatalmasan fellendült, egyik első nyilvánvaló jelensége annak az asszimilációs folyamatnak, melynek néhány jellemző jegyére az irodalmi életben már rámutattunk.

A XVIII. században jelennek meg két magyar jezsuitának, Praynak és Katonának nagy történeti művei. Egy német író, Schwandtner adja ki 1746-ban Anonymus és Turóczi krónikáit. Anonymus a század végéig még hat kiadást ér el, két magyar fordítása is megjelenik, a fordítók dunántúli katolikus papok. A pozsonyi Eél Mátyás köré egész történetírói gárda csoportosul, melynek tagjai nagyobbrészt felvidéki német környezetből kerültek ki. Legismertebbek Schwartner Márton, Kovachich Márton György, Miller Jakab Ferdinánd, az első egyetemi tanár Pesten, a második az egyetemi könyvtár igazgatója, a harmadik a Nemzeti Múzeum igazgató-öre. Mindhárman németes műveltségűek, németül és latinul írnak, magyarul csak hiányosan tudnak. Történetírásukkal nem a magyar nemzetet kívánják szolgálni, hanem a külföld tudásvágyát kielégíteni. Engel János Keresztély és Fessler Ignác már nem latinul írnak, mint az előbbiek, hanem németül. Az utóbbinak történeti munkája nagy hatást gyakorol a magyar irodalomra is. Egy osztrák történetírónak, Gebhardinak magyar történelme magyar nyelven is megjelenik. A fordítást Hegyi József piarista kezdi

meg és Kulcsár István folytatja. — A magyar-nyelvű történetírást Székér Joákim, ferencrendi szerzetes indítja meg 1791-ben. Műve nem keltett nagy hatást, annál népszerűbb volt a katolikus pap, Virág Benedek ötkötetes történeti műve, a „Magyar Századok.“ (1808—1816.) A katolikus magyar, meg az idegen származású történetírók hosszú sora mellett mindössze két református történetírót találunk: a két Budai testvért.

Ennek a jelenségnek megtaláljuk a párhuzamát kezdő irodalomtörténetírásunkban is. Az egy református Bod Péter mellett az irodalomtörténetírás első művelői az idegen származású lutheránus Czvittinger, Rotarides, Wallaszky és a katolikus Horányi és Pápay Sámuel. Nyilvánvaló tehát, hogy itt nem esetlegességgel, hanem a fejlődés törvényszerűségével állunk szemben.

A történeti tudományok kifejlődésének nagy lendületet ad a Nemzeti Múzeum, melyet a dunántúli Széchenyi Ferenc alapít meg és mely mintájául szolgál a prágai cseh múzeumnak és a gráci Johanneumnak. A Magyar Nemzeti Múzeum első igazgatója a német Miller, segédje Horvát István.

A történettudományok fellendülésével nem áll arányban e korban a magyar történeti ismereteknek a terjedése. Katona és Pray sok kötetes művei hozzáférhetetlenek voltak, az idegen tudósok művei nem gyakorolhattak vonzó erőt, sőt — mint Schwarzer esetében láttuk — ellenszenvet váltottak ki. A magyar nyelvű történetírás csak a XVIII. század végén indul meg, az iskolákban pedig magyar történetet nem tanítanak. A köztudatban elevenebben csak Árpád alakja él, akiről a kor írói Anonymus-

ban olvashattak. Már Ráday Gedeon készül Árpádról époszt írni. Csokonai élete főcéljának tartja, hogy nemzetét az Arpádiással megajándékozza. — Árpád mellett a két Hunyadinak alakja hat erősebben, akiket a külföld tudósai is elismernek, bár Schwartner azt állítja Mátyásról, hogy nem tudott magyarul. Pálóczi Horváth Ádám Hunniász címen Hunyadiról ír hősi époszt. — Végül még elég frissen élnek a XVIII. század emlékében a török harcok, melyeknek pusztító nyomait még közvetlenül szemlélhetik. A török harcok legtöbbet megénekelt hőse Zrinyi Miklós.

Vajmi kevés anyag ez a hagyományos áramlat írói számára, akik a dicső történeti múlt szemléletével kívánják koruk nemzeti érzését felébreszteni. Innen van, hogy történeti regényeik, drámáik, époszaik számára idegenből kölcsönöznek anyagot, melyet magyaros formába öltöztetnek, a cselekményt elmult magyar századokba helyezik, anélkül, hogy korfestésre még csak kísérletet is tennének. Az olvasóközönség azonban még kevésbé ismeri a magyar múltat, mint az írók, műveik lelkes fogadásra találnak, mivel megfelelnek a kor ízlésének. A közönségnek ez az ízlésiránya meglehetősen általános és nem igen ismer művelődési határokat. Innen van, hogy már a felvilágosodás íróinál is találkozunk magyarító kísérletekkel. Báróczi Kasszandra-fordításában a hőst ősmagyar vitéznek teszi meg. Kazinczy is kénytelen Bácsmegyeijét magyar környezetbe helyezni, amikor pedig Veit Weber Vak Lantosát fordítja, régi oklevelekből keres elő magyar neveket a hősök számára és irodalmivá teszi a Csongor és Csaba neveket, melyeknek később Vörösmartty köl-

csönöz halhatatlanságot. Kazinczynál ez a magyartitás eleinte hozzá tartozik a fordításhoz, később — amikor már függetleníti magát a közönség ízlésétől, — fordításaiban nemcsak hogy megtartja az idegen neveket, hanem idegen nyelvi alakjában tartja meg őket, s ezáltal még jobban elkülöníti magát nemcsak a dunántúliaktól, hanem a közönség alsóbb és szélesebb rétegeinek az ízlésétől is.

A történeti fikció kialakításában nagy szerepet játszott a kívülről jövő érdeklődés a magyar mult iránt, mely Németországban, főleg pedig Ausztriában a magyartárgyú regények és drámák egész tömegét termelte ki. Ezek a nagyobbára ponyvaművek elkerültek Magyarországra is és nem kisebb írók fáradoztak magyar átültetésükön, mint pl. Versegly Ferenc. Dugonicstól ezeken a lovagregényeken át vezet a fejlődés útja Kisfaludy Sándor regéihez. Már Kazinczy megállapítja a belső összefüggést egyik bécsi ismertetésében: „Der bey weitem grösste Theil des ungarischen Publicums empfing diese Romanzen (t. i. Kisfaludy regéit) mit einem Beyfall, der denjenigen, mit welchem er seine Liebeslieder empfangen hatte, zu verdunkeln schien. Rec. kann sich dies nicht anders, als aus dem verderbten Geschmack an Ritter- und Feengeschichten, womit Deutschlandsmessen auch über Ungarn ihre Sündflut ergossen haben, erklären, wozu noch der Umstand kommt, dass auf den Ungarn das Andenken seiner Vorfahren, welche ihm hier in ihrem Costüme und ihren verschwundenen Sitten vorbegeführt werden, mächtig wirkt.“¹

¹ U. o. VII. 247. V. ö. *Ludwig György*: Die Übersetzungen deutscher Romane und Erzählungen in der ungarischen Literatur.

Kisfaludy regéi igazolják legjobban a történeti folytonosság tudatának hiányát. Lakásának „romántos” környéke indította a regék írására, ahol a várromokat szinte naponta szemlélhette. Ezeknek a várromoknak történetéről, melyek némán merednek az ég felé, sem ő, sem a körülte lakó nép nem tud semmit. A népnek nincsenek öröklött népmondái, mert hiszen a török harcok, majd pedig az új települések századokon át folyton cserélték a lakosokat, nem volt kitől örökölni, az író pedig nem ismerte a történetet. Nemcsak Kisfaludy fűz a magyar várromokhoz fiktív mondákat, hanem még jóval később Petőfi, Tompa és Arany is.

Ennek a kornak történeti szemlélete nem áll másban, mint egy bizonyos borongó, sejtelmes vágyódásban a múlt iránt, melyet a jelennél jobbnak hisz. A legkisebb történeti adat alkalom költői lelkesedésre. A történeti múlt fennmaradt emlékei, különösen a várromok, tárgyaltan elmélázásra készítenek. A várromokhoz való vonzódás irodalmi megnyilvánulását végigkísérhetjük a hagyományos áramlatban Dugonicstól és Baróti Szabótól egészen a romantikáig. Baróti írja Virág Benedekhez címzett versében:

Mennyiszer siratta már
Székesfejérvár döledékit! — Bennem is
Illyen, szakasztott illyen indulat lakik.
Könyvezve nézem én is a másolt haza

(1772—1836.) Ung. Jahrbücher VIII. 52—86. Ezek a német lovagregények készítik elő a német romantikát is. V. ö. Dr. Marianne Thalmann: Der Trivialroman des 18. Jahrhunderts und der romantische Roman. Berlin, 1923.

Vad pusztasággá vált előbbi várait.
Ezeknek ág-bog lepte és mohval beszövétt,
Hajdan pedig szép világos ablakin
Most róka néz ki. Fényes eldődink minő
Homály, setétség nyomja méltóságtokat!

A Tisza táján nincsenek várromok, nincsenek történeti emlékek. A felvidéki várak körül idegen-ajkú nép lakik. Az erdélyi történeti regény még csak évtizedek múlva születik meg, a székely balladát pedig még fel kell fedezni.

A dunántúliak — akik küldetésüket a nemzetie-sítésben látták — a multa úgy tekintettek, mint a magyar dicsőség fénykorára. A tiszaiak számára — akik a művelődést kívánták terjeszteni — az el-múlt századok a barbárság és sötétség korát jelen-tették. A felvilágosodás történeti felfogását egy du-nántúli katolikus költő fejezi ki leghűbben, aki megosztott lélekkel sem az egyik, sem a másik áram-lathoz nem tartozott: Ányos Pál:

Mégis, ha tekéntyük régi századinkat
Midőn szekerinken vittük házainkat,
S lóhusból készítvén vad vatsoráinkat,
Szünetlen rablással éltük napjainkat:
Irtózunk! — s ölellyük Apollo hugait,
Hogy elhagyván Hémus s Athenás falait,
Ide lakni jöttek Dunának parttyait,
Pallérozván népünk szilaj szokásait.

Íróink közül kevesen folytattak oly beható tör-téneti tanulmányokat, mint Kazinczy Ferenc, aki meggyéjének levéltárát rendezte nagy buzgalommal.

Egész sor történeti életrajzot jelentetett meg, de a történeti múlttal szemben való állásfoglalása mégis hűvös és tartózkodó. „Kín a haza történeteit olvasni — írja 1823-ban Dessewffy József grófnak. — Hol itt valamely nagy karakter? És melly undokságok!“¹ A magyar reformáció szabadságharcait rideg tárgyilagossággal nézi, akárcsak később Kölcsey Ferenc: „Nem a vallásért folyt a vér, hanem a meum et tuum miatt.“² Árpádot pedig — a dunántúliak mithoszi hőseit — „becsületes embernek“ nevezi, akit kár a sírjában háborgatni.³

A nemzeti érzés pesszimista és optimista változatainak megfelelően a dunai katolicizmus történeti szemlélete idealisztikus, a tiszai kálvinizmusé realista.

Egy vonásuk azonban közös. Itt is, ott is él a magyar sors tragikus voltának tudata. A tiszaiaknál ez pesszimista nemzeti érzésükből önként következik, a dunaiaknál annak a ténynek a felismeréséből fakad, hogy a magyar kiválóság, a magyar hősiesség a történeti fejlődés folyamán, de különösen a Hunyadiak óta nem nyeri el jutalmát s a magyar mindig pusztul és bukik. Mivel a dunaiak a nemzeti hibákat, melyek már Magyarai István⁴ szerint

¹ K. L. XVIII. 272.

² U. o.

³ „Árpád felől nem szólhatok... de látván, hogy ezt a becsületes embert, minekutána annyi századok oltá csendesen nyugvók sírjában, mint kínozza minden, vizsgálatnak eredek, hogy ő melly vétkeivel érdemlette ezt az irtóztató elkínzást.“ (U. o. XXI. 503.)

⁴ *Magyarai István*: Az országokban való sok romlásoknak okairól. Sárvár, 1602. (R. M. Kvtár, 27.)

is a magyar romlás okai, nem látják, vagy látni nem akarják, természetfeletti erőt tesznek fel, mely a magyarokat rontja.

A magyar sors tragikumára először Csokonai utal: „Amaz ellenkező fátum (egyébnek nevezni nem tudom), mely a Caspium utolsó partjaitól mindétig nyomba kísérte magyar népünket, még máig sem szünt meg annak fogyatékja ellen tusakodni.“¹ Ennek a tragikus tudatnak valószínűleg biblikus eredete van, akárcsak a reformátusok nemzeti pesszimizmusának. — Kisfaludy Sándor Regéi előszavában megemlíti, hogy regéi általában szomorúak: „Azért-e, hogy a Magyar nemzeti természetéből szomorú? azért-e, hogy helyheztetése régen olyan már, hogy — Hunniának sok súlyos csapásai óta, mellyek közül csak a Mohácsi veszedelmet emlitem, — a Nemzetnek minden örömét, javát, szerencsáját, di-csőségét örök bunak gyászos ködgye fedi?“ — A magyar végzet, magyar átok ettől kezdve mindig kényelmes magyarázata minden nemzeti katasztrófának.

¹ I. h.

V.

Allam, haza, nép, nemzetiség, nemzet.

Amilyen homályosak voltak a kor történeti ismeretei, éppen olyan tisztázatlanok voltak a hazáról, nemzetről való fogalmai. Ezen annál kevésbbé csodálkozhatunk, mivel a magyarság a történeti fejlődés folyamán paradox helyzetbe került. Visszamaradt a nyugati fejlődéstől, mert nem volt nyugati értelemben vett polgársága, mely az újkori fejlődés hordozója lehetett volna. A maroknyi magyar nemesség továbbra is kitartott feudális államfelfogása mellett, ennek maradi bástyáit azonban egyaránt döngették a haladás eszméi és a központi uralom reakciós, abszolutisztikus törekvései. Az új települések, melyek a Dunamedence nagykonceptiójú elnémetesítését célozták Kelet-Poroszország mintájára,¹ a magyarság arányszámát lényegesen lenyomták és a nemesség nem gondolhatott arra, hogy erejét a magyar jobbágyság felszabadításával növelje, mert az teljes romlására vezetett volna, aminthogy később arra is vezetett. Így a magyar nemesség, mely saját magában is művelődésileg megosztott

¹ V. ö. *Josef Nadler*: Die Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften. Regensburg, 1928. IV. 861—878. Die Karpathendeutschen.

volt, szemben találta magát a XVIII. század végén királyával és nemzetiségeivel. A három történeti tényező, mely Szent István korában együttesen teremtetten meg a magyar nemzetállamot, véglegesen szétszakadt.

A magyarság számára a haza nem volt földrajzi, hanem jogi fogalom. Földrajzot épen oly kevéssé tanítottak a magyar iskolákban, mint történelmet. Az átlagos nemes megyéjén kívül — Kármán tanubizonysága szerint — alig ismert más tájat. Kisfaludy csak katonai útjai alatt ismerte meg az országot és Erdélyben rémült meglepetéssel látta, hogy ott nemcsak magyarok, hanem oláhok is laknak. Kazinczy számára is felfedező út volt erdélyi útja, melynek eredményeiről az egész országot szeretne volna tájékoztatni. Erdély külön ország volt, ismeretlen messzeség. A Felvidék szintén nagyon kevéssé volt ismeretes. Az ottani nemesség a XVIII. században rohamosan tótosodott, a városok színémetek voltak. Eddigi tárgyalásaink kapcsán is feltűnhetett már, hogy a Felvidék — német íróit nem tekintve — majdnem semmi szerepet nem játszott a felújulás irodalmában. Régi magyar mágnessé családok sarjai, mint Prónay László, magukat tótos születésű embereknek vallják és alig mernek magyarul írni...

Ha a kor írói az országról énekeltek, mindig csak szülőföldjükre vagy közvetlen környezetükre gondoltak. A hazafias irodalom ismert szövegei a négy folyónak az Adriától a Kárpátokig terjedő országáról csak később váltak általánossá. Berzsenyi egyike az első költőknek, aki egész Magyarországról énekel:

Itt hol szőke vizét a Duna rengeti,
Árpád gazdag arany hantjain, óh hazám!
Ceresnek koszorús homloka illatoz,
S a bővség ragyogó kürtje mosolyg reád...
(Magyarország)

A haza földrajzi meghatározója a dunántúli költőnél csak a Duna. De mivel a dunántúli költők jobban ragaszkodtak szülőföldjükhöz, mint a tiszaiak, élenkebben él képzetükben a haza területi fogalma is, habár földrajzi ismereteik homályosak. Emlékezzünk csak Kisfaludy írói hitvallására. Ez az Árpád szerzette földrész változhatatlanul összeforrt lelkükben az alkotmányos nemzettel, melynek alappillérei a százados törvények és az ősi nyelv. Ha megdől az alkotmány, elpusztul a haza és beolvad az osztrák tartományokba, ha kivész a nyelv, megszűnik a nemzet. A magyar alkotmány hordozója azonban a magyar nemesség. Innen Kisfaludy Sándor feudális konzervativizmusa, mely nem osztálygőg eredménye, hanem ösztönös nemzeti önvédelem. Mindenkit keblére ölel, légyen bár jobbágyfiú, mint Eacsányi, vagy idegenszármazású, mint Ruszek, hacsak a magyar nyelvet műveli és az alkotmány bástyáit nem bontogatja.

A tiszántúli írók éppen így az alkotmányban látják a hazát. A felvilágosodás eszméi szabadelvűekké tették őket, de ez a szabadelvűség nem haladja túl a nemesi gondolkozás korlátjait. Kazinczy élete végéig nagy tekintélytisztelő volt. Kölcsey, aki a későbbi országgyűléseken a liberális szárnyon harcol, azt írja életrajzában, hogy nemzetségének régisége aristokratái büszkeséget és honszeretetet táp-

lál az el nem korcsosult ivadékokban. „A költőben aristokratiai büszkeség talán nincs, de nemzeti büszkeség (mely szabadság és constitutiokból folyó önérzésből jön) igen sok, s ez a hon és nemzet iránti szeretettel egybe igen természetesen olvad. Magyarország sokat szenvedett, de minden szenvedései után is bir nemcsak egyetemi szép alkotmányt, de szép municipális alkotványt is... A municipális alkotmány az, ami a magyar nemzetet fentartja.“¹ De míg a dunántúli konzervatívok az alkotmány legkisebb változtatásától is féltik a nemzetet, a tiszai liberálisok korszerűvé szeretnék fejleszteni és így majd később ismét szembe kerülnek egymással a politikában, aminthogy szemben állnak kezdettől fogva az irodalomban. Szekfü Gyula erre vonatkozólag írja: „Politikai történetírásunknak külön tanulmányt igénylő problémája, mennyiben érvényesült történetünkben az egymástól lényegesen különböző két temperamentum, a dunántúli és tiszai, melyek százados vérkeveredés folytán... két különböző fajiságnak is tekinthetők.“²

Mivel a tiszaiak hazafogalmának középpontjában a nyelv áll, a haza területi fogalma idegen számukra. Költészetükben a szülőföld motivumai is ritkán szerepelnek. Kölcsey pedig azt írja: „Emberrek teszik a valóságos hazát, nem az élet nélkül való halmok és térségek, melyek ezerféle népnek egyforma érzéketlenséggel adhatnak lakást.“³

A magyarság helyzetének tragikus paradoxona,

¹ K. F. M. M. IX. 385.

² Szekfü Gyula: Három nemzedék. Bp., 1927.² 163. l. Jegyzet.

³ Kölcsey: Magyar játékszín. M. M. III. 167.

hogy sem az alkotmány változatlan fenntartása, sem korszerű továbbfejlesztése, sem a területi hazához való ragaszkodás, sem a nyelvi elvnek hangoztatása nem óvhatta meg a katasztrófától. A konzervatívok szembekerültek a kormányzat abszolutisztikus, beolvasztó törekvéseivel, a haladók a bécsi udvar reakciójával. Az alkotmány változatlan megőrzése izolálta az országot a nyugati fejlődéstől és gazdaságilag tönkretette. Az alkotmány fejlesztése megingatta a magyar nemességet, mint nemzetfenntartó elemet, és a magyarságra zúdította a nagyobbszámú nemzetiségeket. A területi elvhez való ragaszkodás a nemzetiségekkel való megegyezésre kényszerített, a magyar nyelv terjesztési vágya pedig ezt eleve lehetlenné tette. A magyarság, akármerre fordult, hogy nemzeti problémáit megoldja, a reménytelenség rideg köfalába ütközött. A felújulás költői nem látják még meg illuzióik ködében ennek a helyzetnek kétségbeejtő voltát, mely csak később kezd tudatosodni és Széchenyinél meg Vörösmartynál a nemzeti pesszimizmus egyik főforrásává válik.

Ha a magyarság a XVIII. század végén maga lett volna ura sorsának, ha a kilencvenes évek nagyszabású reformtörekvései megvalósulhattak volna, akkor talán kialakult volna a feudális államnemzetből az egységes kultúrnemzet is. Az idegen nemzeti ségek és az idegen kormányzat ellenkező törekvései megakasztották ezt a fejlődést és feltartóztatlan törvényszerűséggel belehajszolták a magyarságot a negyvenkilences katasztrófába.

A magyarság elszakadása nemzetiségeitől legjobban a hazáról való felfogás különbözőségében nyilvánul meg. A XVIII. század végéig nemzetiségi

kérdés nem volt. A magyar nemesség volt az állam, ennek a nemességnek tagja lehetett — ha arra érdemeket szerzett — német, oláh, szerb, tót is — és latin volt az összekötő nyelv. Erdélyben egyenlő joggal vett részt a kormányzásban a magyar, a székely és a szász nemzet. A magyar nemzeti ébredéssel azonban együttjárt a szerbeké, a tótoké és az oláhoké is, a magyar mozgalmak erősítették az övékét, de mivel ezen népeknek fajtestvérei az ország határán kívül éltek, az ő mozgalmuk kezdettől fogva kikezdte a magyar államot. Egy éleslátású erdélyi politikus, Cserey Miklós, már 1813-ban világosan látja a veszélyt: „Ha ez a két haza megszűnnék Magyar Haza lenni, önként által lehet látni, hogy az egyik Tóttá, a másik Oláhvá változnék s olyan népekkel főjna össze, a kikkel egyesülve függetlenné változnék és rettenetessé”.¹—A szláv és oláh mozgalmak egyelőre még nem hatnak a magyar irodalmi életre, mert csak a XIX. század harmincas éveiben öltenek nagyobb arányokat és mert kultúrájuk kezdetleges volta és nyelvük ismeretlensége miatt hiányzott a magyarsággal az összekötő kapocs.

Egészen más volt azonban a helyzet a magyarországi németekkel. A frissen betelepült, nagyobbára katolikus németek még nem vettek részt a nemzeti életben, de a magyar városok polgársága hosszú századok óta egybeforrt a magyar állammal, melynek kultúráját a nyugati művelődési áramlatok közvetítésével jelentékenyen gazdagította. Ezeknek a városi németeknek nem volt népi öntudatuk, magukat első sorban a magyar állam tagjainak érez-

¹ K. L. XI. 4.

ték és külföldön büszkén nevezték magukat „hungarus“-nak. A nyelv az ő számukra esetlegesség volt, de nem lényeg, a „hungarus“ nem népnév, hanem egy közös állam lakosainak gyűjtőfogalma. Ezt a felfogást tükrözik első irodalomtörténeti kísérleteink Czvittingertől Wallaszkyig, melyek mindenkit magyar írónak minősítenek, bármely nyelven írt is, ha csak Magyarországról származott. Ez a felfogás az alapja az egykorú történeti műveknek is és hasonlóan formulázza meg a haza fogalmát a felvilágosodás elméleti irodalma. Sonnenfels pl. a haza fogalmának legfőbb jegyeiül a közös országot, a közös törvényeket és az ország lakosait tünteti fel. A nyelv nála csak mellékes szerepet játszik.¹

A felújulás korában fellendülő hazai német irodalom tudatosan nemzeti programmal indul meg. Folyóiratai szívesen hangoztatják a Vaterland szót, mely iránt nem kevesebb rajongással viseltetnek, mint akár a dunántúli írók. Magukénak tudják a magyar történelmet, első megindítói a magyar néprajzi kutatásnak és az ország földrajzi ismertetésének. Különálló magyar nemzetiségről, melynek az országhoz több jogai volnának, mint nekik, nem vesznek tudomást, egyenrangúnak érzik magukat, nemcsak a magyarokkal, hanem a többi nemzetiséggel is. A pesti német színház felépítésekor sok küzdelembe került megakadályozni, hogy a színház ne „Ungarisches Nationaltheater“ felíratot kapjon. A hazai németiség ezen tendenciáiban tévedés volna akár magyarellenességet, akár németesítő törekvést

¹ *Sonnenfels*: Über die Liebe des Vaterlandes. Wien, 1771.
Idézve Szekfünél: A magyar államnyelv.

látni. Állásfoglalásának természetes oka, hogy nem ismerte fel azt a fejlődést, melyen a magyarság szükségszerűen megindult. Amikor Schedius, aki még 1894-ben Kármánnal együtt az Urániát szerkesztette, 1802-ben megindítja német folyóiratát „Zeitschrift von und für Ungern“ címen, bevezető szavaiban szükségesnek tartja igazolni, miért választotta folyóirata számára a német nyelvet: „Dass ich zu einer Zeitschrift von und für Ungern die deutsche Sprache gewählt habe, geschah aus denselben Gründen, wodurch vermuthlich auch meine Vorgänger dazu bestimmt wurden... Niemand wird hoffentlich so kleinlich denken, es für eine Verachtung der andern zu halten. Man bedenke nur, dass... diese Sprache für die genaue Bezeichnung der unserm Zeitalter angemessenen Begriffe, Vorstellungen, Empfindungen, schon mehr bearbeitet und gebildet ist, als jede andere, bey uns anwendbare...“ Schedius tehát korántsem az ellen védekezik, hogy nem magyarul adja ki folyóiratát, hanem mindig az országban használt nyelvekről beszél. Indokolásának megfogalmazását a felvilágosodás szótárából kölcsönzi.

Még tágabban fogja fel hazai németjeinknél is a haza fogalmát báró Hormayr, aki Bécsben megjelenő Archivjában az egész Habsburg-birodalom polgárait egységesíteni akarja egy hazában.

A magyarság kifejlődő nemzeti érzése éppen úgy tiltakozott Hormayr dinasztikus hazafisága, mint hazai németjeink nemzeti felfogása ellen. Gyanakodással nézték, hogy a németek maguknak tulajdonítják a magyar nemzeti kultúra művelésének jogát és lenézik a magyar nyelvet, mint ez

Schedius előszavából is kitetszik. Ezen még a liberális Kazinczy is felháborodik s amikor Johannes v. Müller egy magyarokat dicsőítő levelet ír, közzé akarja tétetni: „Jó az efféle tudatni, hogy lássa a mi nemzetünk, hogy bennünket csak az Austriai és a köztünk lakó német tart barbarusnak.“¹ A dunaiak azt várják a németektől, hogy magyarosodjanak meg, a tiszaiak meg jobban szerették volna, ha tiszta német kultúrát csinálnak.

Maguk a németek csak lassan eszméltek arra az ellenérzésre, mely a magyarságot velük szemben el töltötte. Városokban laktak, melyek tisztán németek voltak, a magyarok nagyrészt csak hivatalos ügyeik elintézésére, megyegyűlésre, diétára tértek be vidéki birtokaikról, kezükben volt a színház, a sajtó és a könyvkereskedés, támogatta őket a bécsi kormányhatalom. Eleinte jóakarattal tekintették a magyar irodalom fellendülését, a magyar írókat éppen úgy magukéiknak tartották, akár a németeket vagy szerbeket, lelkesedéssel számoltak be a német sajtóban pl. Himfyről és tudatosan vállalták szerepüket, hogy a német szellemi mozgalmak eredményeit Magyarországra közvetítsék. Schedius okai között, amiért folyóirata számára a német nyelvet választotta, azt is felsorolja: „dass endlich nur dadurch die Verbindung mit Deutschland, welche für unsere Kultur und Literatur die vortheilhafteste ist, erhalten werden kann.“

A magyarság belső ellentéteinek kiegyenlítése megindult, amikor a magyar irodalom képviselői az ország fővárosában találkoztak. Ugyanakkor megy

¹ K. L. VIII. 66.

végbe az összeütközés a hazai némentséggel, mely szemben találja magát az újonnan kifejlődött magyar nemzeti érzéssel és az öncélú magyar irodalommal, mely a „német jármot“ magáról lerázni akarja. Még 1818-ban Kisfaludy azt írja a Tud. Gyűjt.-ben: „Vannak igen érdemes hazánkfijai, kik noha magyarok, de németül írtak, és ezáltal a Hazánknak becsületet, a német Literaturának pedig hírt, nevet és kintseket szereztek. Fessler, Engel, Glatz, Schedius, Schwartner, Rösler, Genersich, Halitzky és egyebek, mind olly Férjfiak, kiket a Magyar nemzet büszke önérzéssel tekinthet. És noha jeles tehetségeikkel tisztelt szomszédainknak több hasznót és dicsőséget szereztek, mint édes Hazájoknak, de azt is háláló köszönettel vesszük tőlük, hogy a magyart német írásaik által jobban megismertették a világgal, mintsem, ha hazájok nyelvén írtak volna.“¹ Ebben a jellemző nyilatkozatban a felfogásnak a megoszlását láthatjuk. Kisfaludy a német írókat magyaroknak tartja, minthogy azok saját magukat is az Ungar névvel nevezik, az általuk termelt irodalmat azonban, noha magyartárgyú, idegennek, és a haza fogalma nála is össze van forrva a nyelvnek a képzetével. Ez a felfogás még csak mérsékelt eltávolodás a hazai németek nemzeti állásfoglalásától. Alig erősödik meg a magyar irodalmi élet Pesten, máris bekövetkezik a teljes szakadás. A Tud. Gyűjt. 1821-iki évfolyama kritikát hoz Fejér György tollából egy pesti német almanachról. Fájdalommal panaszkolja fel, hogy mióta a latin nyelv, melynek gyakorlása mindig egybe volt kötve, akárcsak a ma-

¹ *Füredi Vida*: A recenzióról. Tud. Gyűjt. 1818. VI. 22.

gyar, a hazafisággal, megszűnt általános nyelv lenni, a magyar rovására elterjedt a német s most már „német beszéddel, németül írt könyvekkel akarjuk Nemzetiségünket magasztaltattni, hol ott illy megvetésével szülötte nyelvünknek egy oldalról a világ előtt satyrát jádzunk, másfelől pedig Hazánk iránt legnagyobb háládatlanságot elkövetünk.“¹

A magyarság tudatában így végleg egybeesik a „hungarus“ és a „magyar“ fogalma, a fajé és a nemzeté s már csak azt hajlandó magyarnak elismerni, aki nyelvében is magyar. A városi némettség széles rétegeiben aláveti magát ennek a követelménynek. A népi összetartozás érzésénél erősebbnek bizonyult a történeti és állami közösség tudata, a német bécsi udvar germanizáló törekvéseinél, melyet a hatalom minden eszköze támogatott, a magyarság asszimiláló faji ereje, azé a magyarságé, melynek politikailag keze-lába guzsba volt kötve. Egy budai német postamester — aki maga még nem tud magyarul — tízéves fiát gondos előrelátással elküldi Kecskemétre magyar szóra, 1815-ben, a bécsi kongresszus idejében. Ebből a német fiúból lesz a magyar nemzeti irodalomtörténetírás megalapítója és a magyar romantika kritikusa. Nemesak azért jellemző ez az eset, mert következményekkel terhes volt, hanem mert egyik szimptomája annak a nemzeti folyamatnak, melyet politikamentesen az irodalom indított meg és mely győzelméhez közeledett.

¹ Tud. Gyűjt. 1821. IV. 85. Az almanach, mely ellen Fejér György (Y... jelzéssel) kikel, Zerffynék és Habermannak „Vaterländischer Almanach für Ungarn“ c. kiadványa.

VI.

A romantikus nemzeti érzés.

A romantikus generáció nemzeti érzése azoknak a nemzeti erőknél az eredménye, melyeknek változatait eddig vizsgálgtuk.

A dunántúli katolicizmus kultúrasszimilációja Kisfaludy Sándorban betetőződött. Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály Kisfaludy Sándornak, Virág Benedeknek és Berzsenyi Dánielnek munkáiból merítették hazafias érzelmeiket. A korán idegenbe szakadt Kisfaludy Károly előtt költészetben és hazafias érzésben egyaránt bátyja állott irányító példaként. Bécsi tartózkodása alatt nemzeti érzése nem hogy lankadt volna, hanem az osztrák romantikusok környezetében új táplálékot nyert. Gaálhoz intézett egyik levelében (1820. febr. 17-én) kifejti költői működésének nemzeti gyökereit: „...meine Tendenz und ganzes Wesen umschliesst nur das Vaterland. Alles, was ich sah und hörte, suchte ich in das Ungarische einzukleiden, und früher als die Kunst, studierte ich den Charakter meiner Nation, darum schrieb ich auch für Ungarn, nicht für die Welt... Nie wollte ich um Dichterruhm ringen, nur dem Vaterlande die kräftigere Vorwelt zeigen, und so

hat mich der Patriotismus zum Dichter gemacht.“¹ Nem nehéz ebben az indokolásban az idősebb Kisfaludy kedvelt gondolatmenetére ismernünk, egy lényeges különbséggel azonban: Sándor azt állította magáról, hogy ő nem költő, hanem csak hazafi, Károly pedig azt mondja, hogy őt hazafisága tette költővé. Így váltja fel a fejlődésben a verselgető hazafit a hazafias költő.

Vörösmarty ifjúkori kísérletei világosan rámutatnak a költő nemzeti érzésének forrására. Baróti Szabó, Virág és Berzsenyi nyomán verseket ír az új módi ellen, egy barátját inti, hogy magyarul verseljen, több ódában Czinkét magasztalja, a Kazinczyéktól annyira lenézett Czinkét, mert igaz magyar érzést oltott tanítványaiba, másutt ismét az elidegenedett magyarokat ostromozza. Ez az erős hazafias érzés a dunántúli művelődési környezet eredménye.

Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály a dunántúli költőktől már kialakult nemzeti hagyományt vesznek át. Az idegenajkúak asszimilációja azonban az újabb nemzedékben is tovább folyik, de most már nem esetleges, hanem egyöntetűen kiterjed a városi német polgárságra és az elidegenedett katolikus főnemességre. Amikor Schedel Ferenc megkezdí írói működését, magyar nyelvtudása még nagyon hiányos s mégis alig pár év múlva ő lesz az új nemzedék nagytekintélyű kritikusa, legifjabb tagja a megalakuló Akadémiának, mely Szemerét még nem fogadja be. Az előző kor magyarosodó tendenciáinak megfelelően az idegenszármazású írók most már magyar neveket vesznek fel, hogy a ma-

¹ K. K. M. M. VI. 288.

gyarságba való beleolvadásukat külsőleg is dokumentálják. Rájnis, Dugonics, Gvadányi megelégedtek nevük magyaros írásával. Az új magyar nevek eleinte csak költői álnevek, később azonban családi nevekként használják. Bierbrauerből Serfőző lesz, de mivel ennek hangzása Kazinczy kényes ízlését bántja, lesz belőle Helmeczi. Schedel sokáig habozik, míg végre megállapodik a Toldy névben. Bajza örömmel üdvözli elhatározását, csak azt kifogásolja, hogy a Toldy-név nagyon „kálvinistas“. Ez különben talán az első eset a magyar történeti nevek felvételére. Stettner — régóta asszimilált dunántúli nemesi család sarja — először a furcsa hangzású Fenyéry nevet használja, később Zádorra magyarosítja nevét. Az új költői nevek általában magukon viselik a nyelvújítás kényeskedésének nyomát. Helmeczi, Fenyéry, Zerffy mellett feltűnik Szenvey, viselőjének családi neve Kvicsola, de anyja német névén lépett fel először a költészetben. Tretterből — az Auróra-kör egyik németjéből — aki a magyar nyelvet nem bírta, csak később lesz Járý.

A magyar romantika két arisztokratája: Mailáth és Mednyánszky fellépésük kezdetén annak a dinasztikus hazafiságnak magyar képviselői, melyet Hormayr tett irodalmivá. Teljesen német műveltségűek voltak, magyarul alig tudtak, de az osztrák és magyar fejlődés azonossága következtében csakhamar bekapcsolódtak a magyar irodalomba. Mailáth már 1822-ben azt írja Kazinczynak: „Ich habe meine Gedichte selbst übersetzt ins ungrische, wie ich denn überhaupt zur magyarischen Schriftstellerei übergehen will... ich finde aber, dass ich der magyarischen Sprache bei weitem nicht so Herr bin

wie der deutschen.“¹ A közölt fordítások tele vannak egészen elemi nyelvtani hibákkal. Mailáth nem tér ugyan teljesen át a magyar irodalomra, de ettől kezdve egy évtizeden át hathatósan részt vesz a magyar irodalmi életben. Mednyánszky főleg csak Hormayrral együtt szerkesztett osztrák almanach-jával hat és így vele könyvünk következő fejezetében foglalkozunk részletesen. — A kor visszamagyarosodó mágnásainak legnagyobbika Széchenyi István, aki szintén csak késő ifjúkorában tanul meg magyarul és még 1814-ben leveleiben azt írja: „Wir Österreicher...“ 1825-ben lép fel először nyilvánosan az Akadémia megalapításának nemes gesztusával, reformátori tevékenysége csak a harmincas években indul meg, de már korán ott áll, mint ható erő, az irodalmi mozgalmak hátterében. — Ehhez a mágnási körhöz tartozik Gaál György is, Eszterházy herceg bécsi könyvtárosa, nem származása, hanem környezete és írói fejlődése által, Az Aurorában csak egy magyarnyelvű munkája jelenik meg s ő is inkább kívülről hat, mint Mednyánszky. Mindezeket a visszamagyarosodókat egybekapcsolja Kisfaludy Károllyal való barátságuk. Ugyanabból a környezetből jönnek, végigmennek a bécsi iskolán és hasonló további fejlődésük. Kisfaludy Károlynak is előbb vissza kell magyarosodnia, hogy magyar író váljék belőle: „Mi a nyelvet illeti — írja Kazinczynak 1820. március 15-én — meg vallom: most kezdem tanulni. 8 esztendeig huzamost a Külföldön lévén, Magyar könyveket csak alig láthaték, most kezdek választást tenni s a nyelvnek rövidebb és nyájasabb for-

¹ K. L. XVIII. 220.

dulatit meg ismerni“.¹ Ez nem csak szerénykedés. Kisfaludy Károly első művei még valóban fejletlen nyelvézékről tanuskodnak.

Végül az új nemzedékben is folytatódik az irodalomalatti nép belekapcsolódása az irodalomba a katolikus alsóbb papság révén, melynek e korban legjellemzőbb képviselői a jobbagysorsból származó Czuczor Gergely, Guzmics Izidor és Szeder Fábián.

Ez a romantikus nemzedék magával hozza az új korba és a fővárosi környezetbe előzőinek nemzeti hagyományait, de ugyanakkor élményévé válik Kazinczyék európaisága. A forrás kettőssége kimutatható nemzeti missziótudatuk és nemzeti érzésük tartalmában.

Kölcsények, a romantikus nemzedék református tagjai, a magyar élet másik partjáról jönnek. Látjuk, hogy Kölcsey ifjúkorában a nemzetköziségből indul ki, innen jut el a nemzeti öntudathoz és a nemzeti hivatás vállalásához. Éppen ezért számára a nemzeti érzés állandó problémává válik, elméletileg senki sem foglalkozott vele annyit, mint ő és Szemere. Nagy tanulmányát a Nemzeti hagyományokról Szemere egy novellája inspirálta, mely az Auróra első kötetében (1822) jelent meg. Kölcsey nemzeti érzésének forrásául saját lelki diszpozícióját és a klasszikus költők példáját jelöli meg. Azt írja: „Nekem mindig Bedürfnis volt szeretni s forrón szeretni, így a cosmopolitai hidegség nálam csak futó paroxismus lehetett.“² Ha azonban lelki fejlődését nyomon kísérjük, megállapíthatjuk, hogy nemzeti

¹ U. u. XVII. 112.

² Idézett önéletrajzi levelében.

érzése Pesten ébredt fel, a Tud. Gyűjt. szerkesztőségének hazafias körében. Ekkor még visszatetszett neki a dunántúliak önáltató hazafisága, nevette Horvátot, de csekei remeteségében kifejlődött lelki világa egybeolvasztotta az új hatást eredeti hajlamai-
val. Így nála is, akárcsak Szemerénél megállapíthatjuk a nemzeti érzés forrásának kettősségét. Szemere nemsokára azt írja: „A hazai vagy nemzeti érzést én a költői érzés próbamértékének tartom. Ez a legigazibb.”¹ Ugyanígy fogalmazta meg a nemzeti érzés irodalmi jelentőségét korábban Kisfaludy Sándor és Horváth Endre.

A pesti irodalmi környezetben kialakul tehát a nemzeti érzés egysége, mint a magyar romantikus irodalom legmélyebb értelme és ihletője.

A régi nemzedék ezzel az új nemzeti érzéssel szemben éppen olyan idegenül állt, mint az irodalmi élet új formáival szemben. Nem ismerte fel benne részét. Kazinczy az Auróra „nekidühült nemzetiségéről” panaszkodik és szeretné, ha a „rein menschlich” is szólana amellet. Kisfaludy Sándor öccséről azt tartja, hogy nem tud jól magyarul, hogy rontja a magyar nyelvet. Az sem tetszhetett neki, hogy az irodalom most már nálunk sem tiszta hazafiság, hanem kenyérkereset és hivatal, akárcsak a németeknél.

Az irodalmi élet illetően fejlődésével függ össze az irodalom nemzeti missziótudatának gyökeres megváltozása is. Kisfaludy Sándor még joggal hihette, hogy az irodalom művelése magyarrá teszi az országot, Kazinczy bízhatott benne, hogy a nyelv fejleszt-

¹ Sz. P. M. III. 250.

tése az európai nemzetek sorába emeli a magyarságot. Ámde 1820-tól kezdve az irodalom már nem egyedüli tényezője többé a nemzeti életnek. Lassan diadalmaskodni kezd az addig mostohasorsban sínylő magyar színészet. Pesten és vidéken nagy sikerrel játsszák Kisfaludy Károly hazafias darabjait, még a pesti német színház is felveszi műsorába Ilkát, Stibort, a Tatárokat, már 1820-ban. A színháznak nemzetiesítő hatása sokkal nagyobb, mint a könyveké, mert tömegérzést kelt. Kisfaludy Károly 1820-ban azt írja Gaálnak: „Durch den kleinen Applaus, den meine Stücke erhielten, aufgemuntert, schreiben nun auch alle ungarische Literaten Theaterstücke... und so haben wir die Hoffnung, dass wir auch nach so langem Schlummer erwachen und in die Reihe der cultivierten Nationen treten.“¹ Az irodalmi hatás területe eltolódik; Pest rohamos magyarosodásában a színháznak már nagyobb szerepe van, mint az irodalomnak. — A XIX. század elejétől kezdve az iskolák is mind jobban megtelnek nemzeti szellemmel. Különösen áll ez a piaristák pesti gimnáziumára, ahol Vörösmarty, Toldy, Bajza tanultak. Az egyetemen már van magyar tanszék és a sokat gúnyolt Czinkének bizonyára megvan az az érdeme, hogy ébresztgette hallgatóinak nemzeti érzését. 1823-ban pedig bevonul az egyetemre Horvát István. Az egész ifjú nemzedék, Eötvös Józseffel és Szalay Lászlóval az élén, hálásan bizonyítja, hogy neki köszönheti forró hazaszeretetét. S végül áll már a Magyar Nemzeti Múzeum, mint a nemzeti hagyományok őrzője, mint egy nagy mult intő jele, és

¹ K. K. M. M. VI. 290.

létesülöben van a Magyar Tudományos Akadémia, mint a jelen szellemi életének összefogója. Pozsonyban pedig hosszú évek után újra összeül a magyar országgyűlés és magára központosítja az egész nemzet figyelmét.

Az irodalom hivatása szűkebb területre szorul, de egyúttal elmélyül. Kisfaludy Károly az Aurórát még magyarosító célzattal indítja meg, de ő az elidegenedett magyar nőket akarja a magyarság számára visszanyerni, akikkel az eddigi irodalom nem sokat törődött. Most mind tudatosabbá lesz az anyák szerepe a nemzeti nevelésben. Kisfaludy azért adja ki almanachját, hogy „ne kéntessenek jobb lelkű Asszonyaink idegen nyelvhöz ragaszkodni.” A dunai áramlat motivumai különben is vissza-visszatérnek még az új költészetben. Kisfaludy Károly kigúnyolja vígjátékaiban, Fáy meséiben az idegeneket majmoló magyarokat. Drámáiban a dicső multat állítja elénk. Vörösmarty Mihály a régmult dicsőség époszait zengi. De mindezek a jelenségek már csak egy nagy hullámcsapás végső gyűrűi. Az új nemzedék abban látja költői hivatását, hogy a nemzeti lelket fejezze ki művészi formában és ezáltal a nemzetet az európai nemzetek sorába emelje. Így találkoznak az új irodalomban a tiszai és dunai áramlat nemzeti tendenciái. Kisfaludy Sándorék sajátos nemzeti irodalom művelésére törekedtek, de a formával nem törődtek és csak befelé néztek. Kazinczyék európai irodalmat kívántak művelni, de csak fordításokat adtak.

Nemzetiség és európaiság szintézise, ez az új irodalom jelszava. Ezt pedig csak eredeti művekkel lehet elérni, melyek a művészi tökély magas fokán

állnak. Kölcsey már 1817-ben inti Kazinczyt, ne adja ki újra fordításait, mert a közönség most csak „originálokat“ szeret. Kisfaludy Károly azt írja Gaál-nak: „Meine Tendenz war, den Wunsch, ein vaterländisches Theater zu besitzen, rege zu machen, dies konnte nur durch Originalwerke geschehen“. ¹ Ezeknek az eredeti műveknek azonban európai szinten kell állniok. Toldy megbotránkozik azon, hogy Mailáth Berzsenyit a legnagyobb magyar költőnek nevezi, mert egészen magyar. „A nemzetiség a legfentebb tulajdona a költőnek — kérdi — s nem lehet e a nemzeti nagyobb mindeneknél? Ha Shakespeare magyarul írta volna drámáját, vallyon Berzsenyi nála is nagyobb genius fogott volna lenni?“ Egyenesen kimondja: „A nemzetiség egyik, de nem egyetlen alkotó része a karakternek. Az okos állat nem csak nemzet tagja, de vallásfelekezeti sorsosa is, legfőképpen pedig ember.“ ² S ezt az asszimilált Toldy mondja, a nemzeti irodalomtörténetírás megalapítója. De Kisfaludy Károly is csak azért ad túlzó hazafias színt drámáinak, hogy ezáltal a közönséget a színházba csalja és hogy ha a közönséget egyszer megnyerte, a magasabb rendű irodalomnak szolgálhasson: „Ich habe es getan — így mentegeti Gaál előtt drámái hazafiaskodását — um das Publikum ins Theater zu ziehen. Sie kennen ja diese Nation, sie will sich überall gelobt sehen, aber das soll das Ausland nicht erfahren.“ ³ A missziótudat változását azonban semmi sem igazolja jobban, mint Döbrentének egy egykorú nyilatkozata: „A Publicum nem

¹ U. o.

² Tud. Gyűjt. 1826. X.

³ K. K. M. M. VI. 305—306.

hazaszeretetből olvas (és valójában megkínzott hazafiság volna rossz magyar könyvet csak azért olvasni, mivel magyar) hanem azért, hogy tanuljon, vagy magát mulassa.“¹

Ez kétségtelenül több, mint ízlés-változás: az irodalomnak az értelme lett más és bár a jövőben sem hiányoznak írók, kik költői műveiknek silányságát hazafiasságukkal szeretik leplezni, a húszas évektől kezdve a teljesértékű irodalom a nemzetiség és az európaiság egybekapcsolására törekszik.

Amint a magyar romantika irodalma nem hazafias irodalom, úgy a romantika költői sem hazafiak a szó köznapi értelmében. Nemzeti érzésük rendkívül összetett, ellentétes, egyszerű formulákra le nem vezethető. Kisfaludyék optimista, ideális hazafiasságán és Kazinczyék racionális nemzetfelfogásán kívül hatott rá a magyarság súlyos politikai helyzete, melyen az országgyűlés megnyitása sem változtatott sokat. Az előbbi század kilencvenes éveinek nagyszabású reformtörekvései rég el voltak feledve, a politikai nemzet Pozsonyban százados visszamaradottság szomorú képét mutatta.² Pest-Buda német környezetének lehangoló hatását sem hagyhatjuk figyelmen kívül. 1829-es statisztika szerint Pestnek 62.471 lakosa között csak mindössze 1200 volt magyar. A magyarság állapota mind inkább gondolkodásra késztetett, az illúziók köde szétoszlóban volt. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyar romantikusok nemzeti érzésének alaprétege pesszimisiz-

¹ Élet és Literatura. I. 255.

² Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823—48. Bp., 1887. 142. l.: „Az ország szellemileg már olyan mélyen süllyedt, hogy nem is látszott érezni hátramaradottságát.“

tikus, annak ellenére, hogy költészetük mint hazafias nemzeti irodalom él az irodalmi köztudatban. Ez a hazafiság azonban náluk egyrészt csak öröklött irodalmi hagyomány, melyet lassan levetkeznek, részben meghajlás a közönség ösztöne előtt, de nem szívügyük. Mint korábban Kazinczy és Kölcsey Ferenc, úgy most Kisfaludy Károly is nehezen viseli a magyar sors keresztjét. Mialatt az első magyar vígjátékokat írja, melyek derűt és vidámságot sugároznak szét, úgy érzi magát, mint Comus papja, „ki szokott enyelgéssel lejt a deszkán, míg belseje titkos bútól vérzik.”¹ El-elfogja a szabadulás vágya: „Bei allem meinen Patriotismus kommt mir doch oft die Klage aus der Brust: Wär ich nur hier nicht geboren! Man findet hier so selten Menschen, die sich aus dem rohen Magyarismus emporgearbeitet hätten, und mein Verhängnis hat mich mitten unter solche gestellt. Ich denke mir oft, wie herrlich lässt sich dichten im Kreise aufgeklärter mitfühlender Menschen, in Gesellschaft gebildeter Freunde, die nicht alles fanatisch verehren und blindlings verwerfen.”² Ez a pesszimizmus éppen úgy művelődési jellegű, mint Kazinczyé volt és a felvilágosodás tartós hatására mutat. A költő európai műveltségi szintje és környezetének elmaradottsága közti megdöbbentő ellentét szüli a magyar költősors tragikumának tudatát, mely már Kármánál is jelentkezett. Kisfaludy Károly írja: „Hier ist die Welt arm an Geld und Geist, und flach wie die Puszten sind auch die Gemüther, eingehüllt in den Dunst ihrer

¹ K. K. M. M. VI. 431. Levelé Kölcseyhez a diéta szétosztásával kapcsolatban.

² U. o. VI. 298.

Niedrigkeit. Die grosse Frage sollte wohl die Menschheit an jeden Dichter tun: Wo und Wann er geboren?“¹ Ismét, mintha csak Kazinczy panaszát hallanók, hogy a magyar föld nem szülhet Goetheket és Schillereket, vagy Kármán jajját, hogy a magyar klíma ellenséges a tudományoknak.

Kisfaludy Károly pesszimizmusa nem egyéni, hanem a koráé. Vörösmarty ekkor írja „A magyar költő“-t:

„Jó gyermekem! a haza szebb idejét
— Elmúlt az örökre — ne zengjed,
Az ifju nem érez, a lányka nem ért,
És nincs koszoruja szerelmeidért:
Némuljon utána keserved.
Vagy zengj, de magadnak, örömtelenül,
Hol vad sas az éjjeli bérceken ül,
S a bus dali bért
Tüzd árva fejedre, az árva babért.“
És így koszorútlan az ifju megyen,
Nem tudva, hol napja, hol éje legyen,
S míg honja bolyongani hagyja, kihál
Eús éneke, tört szive lángjaival.

Toldy ugyanakkor panaszskodik Bajzának: „Ha a magyar szemét nem akarja felnyitni s a világosságot magától eltiltja, örök éj borítsa, úgy, hogy eggykor hijjába nyissa-ki, t. i. ha világosság már nem lesz: félek, hogy ez ne történjék“.²

¹ U. o. VI. 365. Hasonló nyilatkozatot tesz Grillparzer is az osztrák írókra vonatkozóan: „Ein österreichischer Dichter sollte höher gehalten werden, als jeder andere. Wer unter solchen Umständen den Mut nicht verliert, ist wahrlich eine Art Held.“

² A. K.

Ez a sötét pesszimizmus beleviszi a költők tudatába a lethargiát, a lemondást: halálraitélt nemzet vagyunk, minden erőlködés céljáttévesztett; a magyar népen már csak Isten szánalma segíthet; bölcs az, mindent ki megvet, sorssal, virtussal, nagysággal tudományt, hírt s életet, mert e földön minden hiábavaló. A magyar nép romlik, lassan örlő féreg emészti belől (Kölcey). Vörösmarty írja 1822-ben

Hajh elközelget majd az enyészet így!

Eltörli a nép bajnoki tetteit:

Megdőlnek a fajult vitézek

Sírhajai hős eleik nevének.

Ez a pesszimizmus nem pillanatnyi kétségbeesés kirobbanása. Átment a romantikus költők vérébe, s annyira tudatossá vált, hogy a melancholiát tartották a magyar lélek legfőbb jegyének. „Die Melancholie ist Nationalfurniss — írja Kisfaludy Károly — in allen Handlungen bei jedem Wechsel des Lebens ist der Ungar diesen unterworfen.“¹ Szemere szerint a magyar főkaraktere a szomorgás, ezért alkalmatlan a költészetre.² Döbrentei és Kölcey a magyar végzetről leveleznek: „Miért adta nekem a Természet Nemzetem állapotját oly mélyen érzenem — kérdi Döbrentei — hogy oly sok fájdalomaim legyenek?“ mire Kölcey azt feleli: „Ezt kérjük mindnyájan. Én leggyöngébb vagyok mindnyájatok közt: megvallom, leghamarabb esem kétségbe, leghamarabb kezdek lankadni.“³

¹ K. K. M. M. VI. 292—293.

² Hivatal. Auróra 1822.

³ Idézve Élet és Literatura, II. 104.

S valóban Kölcsey a legpesszimistább magyar költő, aki a nemzeti kétségbeesésnek megrázó költői kifejezését adja. Korunk végén, 1830-ban felhangzik Zrinyi dala:

Más faj állott a kihunyt helyére,
Gyöngé fővel, romlott, szívtelen,
A dicső nép, mely tanult izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni,
Névben él csak, többé nincs jelen.

Még később Kölcsey megírja Zrinyi második énekét, a végső pusztulás víziójával, Vörösmarty a Szózatot a nemzethalál rémületes jóslatával, Bajza pedig felsóhajt:

Multadban nincs öröm,
Jövődben nincs remény,
Hanyatló szép hazám!
Miattad vérzem én.

Kisfaludy Sándorék még csak ijesztgették a nemzetet a romlás képeivel, ők maguk el voltak telve hívő optimizmussal. Kazinczyék látták a nemzet szomorú helyzetét, de bíztak abban a filozófiai szellemben, mely a világ sorsát igazgatja. A romantikus nemzedék számára nincsen remény, nincsen remény. De ez a vérré vált nemzeti kétségbeesés nálunk nem szül oblomovi nihilizmust. A halál tudatával harcra kel az élet ösztöne. Dac lesz úrrá a lelkeken, a lethargiát fel-felváltja a cselekvés láza. Tenni, tenni, tenni — ezt kiáltja a romantikus nemzedék — mert különben végünk van. Két fronton

harcolnak egyszerre: saját lelkük reménytelen haláltudata és a nagy magyar közöny ellen. Próféták, kiknek szava elhangzik a pusztában, mégis kiáltanak, hogy ne hallják a belső kétely marcangoló sikolyát. Kisfaludy Károly napokig fekszik tétlenül, nem olvas semmit, saját Auróráját sem, minden évben bejelenti, nem folytatja tovább, nem érdemes és minden évben újra kezdi, egészen a haláláig. Kölcsey a hiúságok hiúságának leverő dalát énekli és közben lázasan sürgeti Szemerét, indítsa meg már az Élet és Literaturát: „...Nem látod-e, mikép erővel nyomtatásban akarom látni neveinket? Az auctori düh veszedelmes düh, ha az megkapja az embert, nincs más mód mely segítsen a présnyikorgáson kívül.“¹ — Fáy meséiben a tettét tartja minden nemzeti baj orvosságának. Vörösmarty halálos vízióinak gyötrelmében is felkiált: „Gyűlöletnél jobb a tett, kezdjünk egy újabb életet!“ És mindnyájuk felett ott áll lázas alkotásaival és öngyötrő lelkével: Széchenyi István.

Mindnyájan gyűlölik azt a hazafiságot, mely optimisztikus ködbe burkolja a magyarság előtt saját hibáit, mely tétlenül édeleg a mult képzelt nagyságán, gyűlölik a frázis-hazafiságot, mely kimerül nagy szólamokban. Toldy megvetőleg ír azokról a magyarokról, akik úgy hordják hazaszeretetüket ajkukon, mint borbolt a cégért. Vörösmarty azt írja:

Mit keres a szent szó szenttelen ajkitokon?
Szűtőkben legyen a haza, és ha kimondani szükség
Tetteitek zengjék nagy, diadalmi nevét.

(A hazafiak).

¹ K. F. M. M. IX. 274.

Ezért ellenszenves neki már Kisfaludy Sándor újabb műveinek magyarkodása: „...az igen messze vitt hazafiság szinte nem jól esik a legbuzgóbb magyarnak is. Tudod, szent érzés az, de nem kell vásárra vinnünk s úton útfélen üvöltenünk, hanem csak ott, hol hathatósabb rugói vagy nevezetesebb következései vannak.“¹

A romantikus nemzedéknek szívében van a haza, mint emésztő fájdalom, mint lobogó tűz, mely elégeti, felperzseli őket. Vörösmarty, Széchenyi, Bajza...: életük tragédiájának ez a csírája, nem Világos.

„Fény és homály az — mondja Kölcsey — melyek nemzeti érzésünkben fájdalmas vegyülettel ölelkeznek.“ Fojtogató pesszimizmus és sürgető alkotási vágy, ezek az elemei a romantikus nemzeti érzésnek, sajátos vegyület, egyénien magyar.

*

Ezt a nemzeti érzést tükrözteti a magyar romantikus irodalom, mely a múltba csak azért tekint vissza, hogy tetteket zengjen és a faji öntudatot élessze. A történeti múlt most már nem csak fikció. A költők alapos történeti tanulmányokat folytatnak. Olvassák Virág Benedek Magyar századait, Fessler történetét, Budai Lexikonát, Hormayr Taschenbuchját. Kovacsóczy írja 1826-ban Kazinczynak: „A Magyar Historiát szünetlen forgatom, Béla nevetlen Irnokjától fogva Fesslerig. S minden ki-dolgozható tárgyat feljegyzek“.² Éppen így olvassák

¹ V. E. 213.

² K. L. XIX. 502.

Fesslert Vörösmarty és Kisfaludy Károly. Sajátos jelenség, hogy a magyar költő idegennyelvű munkákból tanulja ősei tetteit és a bécsi romantika látja el — Gaál, Mailáth, Mednyánszky közvetítésével — a magyar irodalmat nemzeti anyaggal. Joggal állapítja meg Kölcey, hogy a magyar saját történeti hagyományait hidegen nézi. Az új nemzedék ezt a mulasztást kívánja helyrehozni és a multat egybe-
kapcsolni a jelennek.

A történeti érdeklődés központjában még mindig a honfoglalás kora áll. Horvát István nyilvánosan felszólítja Horváth Endrét, hogy írja meg a párducos Árpád hősi eposzát, Horváth Endre költői válaszában anyagot kér tőle. Horvát István neki is áll az anyag gyűjtésének, már az Auróra első kötetében közöl Árpádról egy rövid rajzot, majd 1825-ben kiadja a Rajzolatokat, hirhedt őstörténeti munkáját. Horváth József Elek, dunántúli katolikus pap az 1819-iki Tud. Gyűjt.-ben a „nemzeti csinosodásról“ elmélkedik és közben felsóhajt: „Bárcsak akadna egy hazafi, aki egy Árpádiással ajándékozná meg a nemzetet.“ — Döbrentei és Kisfaludy Károly 1823-ban „Árpádia“ címen akarnak heti folyóiratot indítani. Már az engedélyt is megkapták rá.¹ Szép János — egy elfeledett költő — 1821-ben megjelenteti hexameteres öskölteményét Zoltán fejedelem konstantinápolyi táborozásáról,² melyhez Csokonaitól kölcsönzi a mottót:

¹ Kisfaludy Károly azzal az ürüggyel lépett vissza, hogy falura megy lakni. Döbrentei szerint azonban hiúsága volt megsértve, mert Döbrentei neve a címlapon megelőzte volna az övét. Az igazi ok kétségtelenül személyi volt.

² A Magyaroknak constantinápolyi táborozások Zoltán feje-

Árpádot s Hunyadit forgasd az eszedbe
Légy magyar, és mint ők, a Mars embere. — Győzől.

A Hébe első kötete hozza Aranyosrákosi Székely Sándor kis eposzát a székelyek eredetéről, melyben először jelenik meg magyarszínezetű, bár idegenből kölcsönzött mithologia. — Czuczor az Augsburgi ütközzettel kezdi el pályáját 1824-ben, 1825-ben pedig megjelenik Zalán futása, a várva-várt nemzeti hőseposz, mely magyar mithológiát teremt. Czuczor még Botondot éneкли meg, a fejedelmi kalandozások hősét, Horváth Endre pedig elkészül Árpádjával, melyet sokan megvesznek, de már csak igen kevesen olvasnak. Ezzel a hexameteres hősi eposz kora lezárul, hogy pár évtized múlva új formában új életre keljen.

Ismeretessé válnak az Árpádházi királyok mondái, különösen Salamon és László lesznek kedvelt hősi alakok. Bánk bán tragédiáját hárman is feldolgozzák. A két Hunyadi nemzeti alakja drámaírássra lelkesítette már korábban Kisfaludy Sándort és Virág Benedeket, most pedig Czuczor a Hunyadiakról készíti élete főművét. Mohács, „nemzeti nagylétünk nagy temetője“, tárgya Kölcsey egyik legszebb beszédjének és Kisfaludy Károly legismertebb elégiájának. A török harcok általában bő anyagot szolgáltatnak a költői ihletnek. Vörösmarty megírja Eger című eposzát, alig pár hét alatt, igaz, hogy nem annyira belső ihletből, mint inkább Kisfaludy Károly sürgetésére. Toldy 1824-ben meg akarja írni Buda

delem alatt. Egy versezetben leirattatott Szép János által. Pesten, Trattner János Tamás betűivel, 1821. — Kezdetleges vers, mely tudákosan keveri össze a görög mithológiát a magyar hőskorral.

visszavételét négy könyvben, „egészen lyányi nyelvben: az-az finom ízletű, nemes, de könnyen érthető romantikával“.¹ Dobozi, Szondy, Dugovics és mindenekelőtt Zrinyi Miklós a török kor megénekelt hősei, Zrinyi Miklós, a költő pedig a magyar irodalom legnagyobb alakja, a magyar romantika őse. Az ő nevével adja ki Zalánját Vörösmarty, az ő alakját állítja elének Kölcsey a Nemzeti hagyományokban.

Az új nemzedék költői a történeti tárgyú irodalom területén folytatják a dunántúli áramlat hagyományait, mégis műveik nemcsak a művészi forma és költői nyelv tekintetében különböznek az előző kor kezdetleges kísérleteitől, hanem a multtal szemben való állásfoglalásukban is. A dunántúli magyarosodók és magyarosítók ősokeket kerestek, örültek a dicső magyar multnak, melyet sajátjukká tettek. Innen ideálistizikus történetszemléletük. Az új nemzedék, mely a jelenben nemzeti önismeretre törekszik, a magyar multat is reálisan tekinti. A múlt felelevenítése nem menekülés a jelenből, hanem szolgálat a jövőnek. Kölcsey szerint a nemzeti hagyomány megbecsülhetetlen kincs, nem csak azért, mivel a historiai tudománynak nyomokat mutat, „hanem sokkal inkább azért, mert a nemzeti lelkesedésnek s annál fogva a honszeretetnek vezérszavaként“. A nemzeti lelkesedés sarkal nagy tettekre. „Az ezer hajó, melyek Trója alatt tíz évig heverték — írja Kölcsey — nyomorult sajkák valának, az ithakai sziklák fejedelme parányi kalandor, s minő elláthatatlan mégis a hatás, mit e magokban kicsiny

¹ A. K. Bajzához írt, 1824. február 14-én kelt levele.

képek a hagyományban megdicsőítve okoztanak! Hasonló regécskék váltak a római temérdek nagyság alapjává.¹ Az új nemzedék tehát épen olyan szándékosan, racionális elgondolással művelte a történeti költészetet, mint a hogyan Kisfaludy Károly színdarabjainak hazafias színezetet adott. A hazafiasság a közönség megnyerését célozta, a történeti hagyományok felelevenítése a magyarság nemzeti öntudatának kifejlesztését. „Minden kő, régi tettek helyén emelve, minden bokor, régi jámbor felett plántálva, minden dal, régi hősről énekelve, minden történetvizsgálat, régi századoknak szentelve: megannyi lépcső a jelenkorban magasabbra emelkedhetni... Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg.”² Kölcsey itt meglepő világossággal fejt ki korának történeti szemléletét. Így megértjük, miért veszi körül eleinte az új nemzedék szeretettel és megértéssel Horvát Istvánt, aki az asszimilációs kor sovinizmusával eleveníti fel a magyar ősidőket és miért fordul később ellene, amikor a történeti költészet már beteljesítette hivatását, és költőinket elfoglalták a jelen nagy gondjai.

Ez a fordulat még a huszas évek folyamán beállt. Kisfaludy Károly történeti drámák helyett csakhamar vígjátékokat kezd írni, melyek a magyar társadalmi életet rajzolják. Ir egy történelmi novellát, de többi novellája, akárcsak Fáy meséi és novellái, a jelenben játszódnak. Vörösmarty Zalán után

¹ Kölcsey: Mohács. M. M. II. 151. ff.

² U. o.

³ K. F. M. M. IX. 283.

megírja még Cserhalmot, majd kényszerből Egert, de többi eposzában a történeti múlt már csak költői külsőség. A Tündérvölgy épen úgy fantasztikus mesetárgyat dolgoz fel, mint a Délsziget. Széplak költői verseny eredménye és Pfeffel egy meséjén alapszik, a Rom filozófikus költemény, Magyarvár töredékben marad. A Két szomszédvár a költői képzelet műve, mely tragikus realitással idézi elénk elmúlt korok hangulatát. (Kölcey megretten tőle és iszonyú műnek nevezi.) Kisfaludy, Vörösmarty, Czuczor népdalokat kezd írni. Szemere is észreveszi ezt a különbséget a régi és az új nemzeti költészet között: „Ányos is... mint Kisfaludy Sándor és Berzsenyi, leginkább a múlt képeit adogatá vissza. Én a hazát, s nem csak a multat, hanem a jelent is, legtöbbször látom visszatükröztetni a te munkáidban.“¹

Az új változást és az új költői célkitűzést ismét csak Kölcey fejezi ki a kor végén, 1831-ben, Huszt című versében:

És mond: Honfi! mit ér epedő kebel e romok ormán?
 Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
 Messze jövővel vess össze jelenkort:
 Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül.

A történeti költészetet felváltja a politikai költészet, mely az irodalmi fejlődés új korszakát nyitja meg.

*

Amint a nemzeti érzés különböző erők eredője, amint a romantikus történetszemlélet a fejlődés egyiségébe kapcsolja a multat, a jelent és a jövőt: az

¹ I. h.

Szép vagy ó hon, bérc, völgy változnak gazdag
öledben.

Emlékezzünk rá, hogy Kölcsey ugyanígy határozta meg a haza fogalmát.

¹ Kivonatossan közölve: Vörösmarty Összes Munkái. Rendezte Gyulai Pál. Bp., 1884. II. 468.

A magyar romantika irodalma legfőbb képviselőiben a magyar nemesi irodalom betetőzője. Nemesi jellegét azonban már lassankint kikezdi a jobbágysorsból származó költők, akik papi hivatásuk által a nemesi rendbe emelkedtek, és az idegenajkú városi polgárok, akik megmagyarosodtak. Czuczor már nemcsak irodalmi divatból ír népdalokat, hanem származásának ösztönző erejéből. Guzmics meglátogatja szüleit 1823-ban s aztán azt írja Kazinczynak: „Itt hallgat minden, leütött fejjel, földbe szegzett szemekkel jár-kél az ember. Különös isteni áldásul kell vennünk a tavali igen rossz termésre következett bő ideit majd mindenben. Így is Isten tudja mi lesz a szegény földnéppel!... Alig arat, szür, már készen vannak az elmaradt magokét foglalók: vármegye, uraság, pap, mester, zsidó stb. Melly szomorú barátom, a való emberiség képe...”¹ Jóval később Vörösmarty azt írja a jobbágy hazájáról:

Neve: szolgálj és ne láss bért.

Neve: adj pénzt és ne tudd mért.

Neve: halj meg más javáért.

Neve szégyen, neve átok:

Ezzé lett magyar hazátok.

Guzmics nyilatkozata és Vörösmarty verse között több mint két évtized fekszik, ezalatt a két évtized alatt a magyar nemzeti gondolat jelentős változáson ment át. A fejlődés első csiráit már megtaláljuk a romantikus korban, amikor nagyobb mér-

¹ K. L. XVIII. 443.

tékben megindul a katolikus papság rétegén át a nép részvétele az irodalomban és a nemzeti életben.

Ugyancsak a romantikus években indul meg a nyugati katolikus mágnások beolvadása a nemzet egységébe. Míg az erdélyi mágnások már századok óta élénk részt vesznek a nemzeti életben, a nyugatiak teljesen Bécs hatása alatt állnak, aulikusak, idegenszelleműek, a magyar kultúráért nem áldoznak. Az Eszterházy hercegek nagyszerű könyvtárában megtalálhatók a világirodalom remekei, első Shakespeare-kiadások, spanyolok, franciák, németek, olaszok — csak magyar könyvet keresünk hiában. Az eszterházai és kismartoni kastélyban német és francia színdarabokat játszanak, az olasz operát Haydn vezényli, de a hontalanul vándorló magyar színészet a legkisebb támogatást is hiába reméli. Mailáth egyike az első mágnásoknak, aki magyarnak tudja magát és aki Lassberg német tudósnak büszkén írja, amikor ez őt honfitársának véli: „Die beste Landmannschaft ist das Herz, sagst Du mit Recht und so sind wir Landsleute, sonst aber auf keine Weise, ich bin der deutschen Nation durchaus fremd, das Geschlecht, dem ich angehöre, ist Uralt Magyarisch, war nie deutsch“.¹ Mailáth azonban egyelőre még kivételes jelenség, kortársai is annak érzik: „(Mailáth) ist sehr ein guter Mann — írja Kisfaludy Károly Gaálnak — an dem könnten sich wohl manche unserer elenden Mag-naten spiegeln, die nichts kennen als... und Pferde — keine Patrioten und schlechte Affen sind, Schlep-

¹ Mailáthnak báró Lassberg, német germanistához írt levelei. A berlini egyetem Magyar Intézetének birtokában, (kiadva általam Ungar. Jahrb. X. 3—4.).

pen anderer kultivierter Nationen.“¹ — Mailáth mellett azonban feltűnik emelkedett erkölcsi és emberi magaslaton Mednyánszky, majd Széchenyi és az új évtized elején az ősz Kazinczy utolsó könyvének címlapján megjelenik Br. Eötvös József neve.

Igy indul meg a huszas években a magyarság három osztályának egybeolvadása az irodalmon át. A nemzet-fogalom azonban szélesebb körű és magába foglalja az állam összes polgárait.² A romantikus költők Fessler történetének előszavában olvashatták: „Im ganzen und im Allgemeinen ward das Ungrische Volk unter der Herrschaft des Arpadischen Geschlechtes geboren und erzogen ... unter der Herrschaft der Regierung der Könige aus dem Habsburgischen Hause schritt es allmählich von Volkschaft zur Nationalität, in des Wortes höherer Bedeutung fort, und es hat dieses höhere Ziel glücklich erreicht, wenn mit den Ungern alle Eingeborenen des Landes, Deutsche, Slaven, Croaten, Serbljer, Wlachen... nur ein Ungrisches Volk ausmachen.“³

¹ K. K. M. M. VI. 339—340.

² V. ö. *Fr. Meinecke*: Weltbürgertum und Nationalstaat. 1922. — M. megkülönböztet Kulturnation-t és Staatsnation-t. „Kulturnation, die vorzugsweise auf irgendeinem gemeinsam erlebten Kulturbesitz beruht, Gemeinsprache, Literatur, Religion. — Staatsnation: die auf der vereinigenden Kraft einer gemeinsamen Geschichte und Verfassung beruht.“ — Lásd még: *A. Kapp*: Der deutsche Gedanke, seine Entwicklung im politischen und geistigen Leben seit dem 18. Jahrhundert. 1920. — és mindenekelőtt *Julius Szekfű*: Der Staat Ungarn. 1917.

³ *Fessler*: Id. m. Előszó. — Fesslerre vonatkozólag l. *Koszó János*: Fessler Aurél Ignác. A felvilágosodástól a romantikáig. Bp., 1923. — F.-nek a magyar költőkre való hatását összefoglalóan tárgyalja *Papp Zoltán*: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Eötvös-Füzetek X.

Fessler előtt itt természetesen az államnemzet fogalma lebegett és távolról sem gondolt arra, hogy a magyar népből akkor lesz nemzet, ha a nemzetiségeket beolvasztja. A romantikus nemzedék számára azonban nemzet és nyelv elválaszthatatlan fogalmak voltak és a Fessler által megjelölt nemzeti célt ilyen értelmezésben tette magáévá.

Nemesi felfogásából következik, hogy a jobbagysorsú nemzetiségekkel nem törődött. Pedig a magyarországi tótok már 1823-ban kiadják népdalgyűjteményüket, Kollár Pesten írja a szlávok hősi eposzát, Safaryk Ujvidéken készíti elő a szerb megújulást, Palacky Pozsonyban dolgozik cseh-tót történelmen. Az új román irodalomnak a pesti egyetemi nyomda munkatársai vetik meg az alapját. Ez csak egy-két feltűnőbb jelenség, a mélyben forr a népi lélek és kitörésre vár. Magyar költőink mind ebből nem vesznek észre semmit, csak Horvát István hadakozik Kollárral, aki épen olyan délibábos szófejtő, mint ő maga. A romantikus nemzedék számára csak a városi németiség jelenti az idegenséget, a vele szemben való állásfoglalása egészen különleges és bővebb tárgyalásra szorul.

Romantikus költőink túlnyomóan németműveltségűek. Kisfaludy Károly németül levelez legjobb barátjával, Gaál Györggyel és maga fordítja drámáit németre. Kölcsey is annyira bírja a német nyelvet, hogy egy költeményét Schwärmer címen saját maga ülteti át. Bajza Pozsonyban nagy kitarással tanul németül és eredetiben olvassa a német költőket és esztétikusokat. Vörösmarty német tudása olyan mélyreható, hogy egy német eposzi töredéket ír. Mailáth, Gaál, Mednyánszky, Toldy,

Stettner németül írt munkáikkal válnak először ismertté. Az Auróra-kör bizalmas köréhez két német is tartozik, Tretter és Pazziazi, akik magyarból fordítanak németre és a kör munkáit ismertetik a német közönséggel. — Mégis annyira beléjük idegződött a nemzet és a nyelv egységének tudata, hogy a nemzeti irodalmat csak magyar nyelvűnek tudják elképzelni. Ezt a felfogást tükrözteti már Mailáth 1825-ben megjelent antológiája, melynek magyar irodalomtörténeti bevezetésében Janus Pannoniusról azt olvassuk: „Wären doch die Ergüsse dieses wahrhaft poetischen Mannes in heimischer Sprache auf uns gekommen, sie würden weit schätzenswerther seyn, als seine übrigens gelungenen lateinischen Gedichte.“¹ Aki idegen nyelven ír, az kirekeszti saját magát a nemzet köréből, de nem lesz más nemzet tagja sem, mert nemzet és állam szintén elválaszthatatlan fogalmak. Így írja Vörösmarty epigrammját a „Hires magyar-német költő“-ről:

Merre van a te hazád, vendégszózatnak írója?

Kedves-e áldozatod és kik az isteneid?

Bujdosol és nem fogsz, boldogtalan, érni hazába:

A kit imádsz bálvány, füstbe megy áldozatod.

Amikor Zerffy felszólítja 1820-ban Kisfaludy Károlyt, hogy legyen munkatársa az általa Pesten kiadott Vaterländischer Almanachnak, a költő többek közt a következő megjegyzéseket fűzi ehhez a felszólításhoz: „... Was würde der edle Deutsche

¹ Johann Mailáth: Magyarische Gedichte. Stuttgart, 1825. Bevezetés XXIII.

sagen, wenn ein hergelaufener Franzose gehaltlose gallische Frasen, als Früchte des regen Strebens der edlen Germanen darbiethen würde... Sind wir Ungarn? ist Ungarn unser Vaterland? wie kann also die Literatur anders als ungarisch bestehen?¹ Ennek a nemzetfelfogásnak forrását már megjelöltük a felvilágosodásban, melynek ezirányú eszméit a német romantika is magáéivá tette. A különleges magyar viszonyok közt ezeknek az eszméknek szuggesztív ereje meggyorsítja a német városok magyarosodási folyamatát, anélkül, hogy a romantikus nemzedéknek kimondottan magyarosító törekvései volnának. Most már németül írni csak akkor nemzeti feladat, ha az író a magyar szellem alkotásait ismerteti meg a külfölddel. Toldy Handbuchját újjongó örömmel fogadják, de amikor Toldy egy német versét megküldi Bajzának, ez felháborodva kérdi tőle: „Szeretném kérdeni tőled, miért írtad a darabot németül?... mit mondanál annak a ki a Rákosi kőbányába Pestről vinne egy szekér követ.”²

Pár év múlva Toldy támadja meg Pyrker László egri érseket, hogy német íróvá lett, és Kazinczyt, hogy Pyrker német eposzát magyarra fordította.³ Toldy mögött áll az egész Auróra-kör.

Bár Kazinczy már eddig is sokalta az új nemzedék magyar érzelmeit, az ő és a romantikusok nemzeti érzése közt fennálló különbség igazában csak most válik tudatossá. Kazinczy azt írja Rumynak: „Hätte er (Pyrker) einen párduezos, buzogá-

¹ K. K. M. M. VI. 449—451.

² B. J. Ö. M. VI. 244.

³ V. ö. *Bleyer Jakab*: Kazinczy pöre az Auróra-körrel. E. Ph. K. 1896. 655, 788.

nyos Árpád besungen und in ebenso schlechten ungrischen Hexametern besungen als seine deutschen bewunderungswürdig sind, dann würde der pseudonyme G. ihm Weyhrauch bis zum Ersticken gespendet haben. Seh ich diese besessenen, mich wandelt die Lust an, mich zu schämen, dass ich ein Magyare bin und magyarisch schreibe.“¹ Kazinczynak ezt a nyilatkozatát némi szövegváltoztatással Rumi közlésezi az egyik pesti német folyóiratban a saját neve alatt.² — Dessewffy azt írja erre a cikke vonatkozóan Kazinczynak, nem sejtve a cikk eredetét: „Rumi szeretné, ha valaki szeretné, ha egy gazdag magyar érsek honni nyelvén írta volna inkább Eposzát, de hát mi bántás van ebben a kívánságban? hiszen csak óhajítás. 200 ezer forint jövedelem a magyar hazából megérdemlené, hogy magyar hat lábúakban írjunk németek helyett, mert a legpörölyözöttebb magyar hexameter is kellemesebb a leggyár-

¹ K. L. XXI. 508.

² Rumi támadása a Spiegel für Kunst 33. számában jelent meg. Közölve a Kritikai Lapok II. 91—94. Kazinczy levelével való összehasonlítás kedvéért közöljük ennek a támadásnak egy részletét: „Hätte der geniale Pyrker anstatt die Perlen der biblischen Vorzeit zu dichten, und statt Karl V. und Rudolph von Habsburg zu besingen, den párducos buzogányos Árpád oder Taksony, oder gar die hunnische Geissel Gottes, Etel besungen, vielleicht in ebenso schlechten magyarischen Hexametern, als seine deutschen Hexameter bewunderungswürdig sind, dann würde ihm der pseudonyme „G“ gewiss Weihrauch bis zum Ersticken gespendet und seine magyarischen Epopoeeen einer deutschen Übersetzung würdig erklärt haben.“ — Bleyer is idézi ezeket a sorokat annak igazolására, „hogy milyen hangon mertek akkor a németek az ország fővárosában írni, és milyen érveket mertek állításaik bizonyítására felhozni.“ Látjuk azonban, hogy Rumi cikkéből Kazinczy felháborodott lelke szól.

tottabb és leggyarlítottabb németnél.“¹ A romantikusok ezt anyilatkozatot nem írták volna alá, amint-hogy nem volt igazságos Kazinczy—Rumy kikelése sem. Az új írói nemzedék művészi érzéke sokkal fejlettebb volt, mintsem hogy bármely irodalmi művet csak azért tartott volna jónak, mert magyar. Emlékezzünk csak Toldy nyilatkozatára Berzsenyiről. Valószínűleg Pyrkert sem bántották volna, ha rossz német költő és ha, mint magyar püspök, — nem a magyar nemzet tagja lett volna. Nem az elvakult sovinizmus szállt ellene síkra, hanem az ujonnan értelmezett európai gondolkozás. Mert mit szól Európa a magyar irodalomhoz, a magyar nemzet-hez, ha legkiválóbb szellemei megvetik a honi nyelvet?! A jövő érdekében kellett megmondani, hogy magyar írónak németül írni hazafiútlan tett, — írja Bajza Kazinczynak, és „melly nyereség, ha csak egyetlenegy jeles talentumot menthettünk is meg hasonló tévedésektől a hazának!“² Kevesen vagyunk, pusztulunk, a nemzetet meg kell menteni Európának, még az apagyilkosnak is meg kell bocsátani, Minden magyar ember érték. Ezért kéri Kisfaludy Károly Gaált, hogy Guszti fiát ne nevelje németnek: „...entreissen Sie ihn nicht Ihrem Vaterlande. Sie sind ihn uns schuldig.“³

Különös látvány, hogy Toldy védi meg a nemzeti irodalom elvét, a nemzeti gondolatot Kazinczyval szemben, az alig megmagyarosodott Schedel—Toldy az ősmagyar Kazinczyval szemben. Toldy mellett ott áll Vörösmarty. „Vörösmartinál voltam — írja ke-

¹ K. L. XXI. 552.

² U. o. XXI. 486.

³ K. K. M. M. VI. 388.

serűen Kazinczy. — Nem csak nem bánja, sőt most is javalja, hogy a németül Író megkorbácsoltatott. Mondottam, a mit szükségesnek láttam, de abban hagyám. — Szörnyű dolog midőn Költőnek nincs szíve...“² — Alig múlik el két évtized, és a legnagyobb magyar lírikus, aki szintén idegen asszimilálódott, Vörösmarty homlokáról tépi le a babért, mert Vörösmarty a német katonai nyelv megtartása mellett szavaz...

¹ K. L. XXI. 469.

III.

EURÓPA

III EUROPA

I.

Bécs közvetítő szerepe.¹

Eddig a magyar szellemi fejlődés belső törvényeit nyomoztuk és — noha itt-ott a külföldi kapcsolatokra való utalást nem kerülhattük el — elsősorban a magyar romantika sajátosan magyar faji és művelődési gyökereire mutattunk rá. Természetes azonban, hogy a magyar politikai és földrajzi határok nem voltak egyuttal szellemi határok is. A

¹ Bécs közvetítő szerepének jelentőségére a magyar irodalomban először *Bleyer Jakab* hívta fel a figyelmet „Gottsched házában c. könyvében. L. még *Nagl—Zeidler*: Id. m., *J. Nadler*: Id. m., *Karl Dieterich*: Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen verglichead dargestellt. Tübingen, 1911. (Csak másodkézből merít, mivel sem szláv nyelveken sem magyarul nem tud, mégis meglepően termékeny szempontjai vannak.) A magyar nyelvű irodalomból még kiemeljük: *Császár Elemér*: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Bp., 1913. — *Pukánszky Béla*: A magyarországi német irodalom története. Bp., 1926. — Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről. Szerk.: *Gragger Róbert*. Bp., 1912. — A magyar-német szellemi kapcsolatok irodalma különben rendkívül gazdag, egy egész magyar tudományos nemzedék tartotta hivatásának nyomozásukat, nagyjában azonban csak részlethatások kimutatását nyújtotta. Itt csak azokat a tanulmányokat idézzük, melyek lényeges adatokat szolgáltatottak

magyarság Szent István óta részese a nyugati kultúrának, az európai szellemi áramlatok végigviharoztak rajta mindenkor és csak az ország keleti és déli határain törtek meg. A magyarság nem reagált minden szellemi hatásra egyformán, itt is érvényesülnek a belső rokonság törvényei: a magyar szellem csak vele rokon áramlatok számára nyílt meg. Nem elégedhetünk meg tehát külföldi hatások egyszerű, külsőleges feltüntetésével, hanem mindenkor figyelemmel kell lennünk a magyar lelkiség sajátos strukturájára is.¹

Európai szemszögből tekintve a Habsburg-birodalom népeinek szellemi fejlődését, meglepő, milyen azonosságot mutat az ugyanazon politikai, kulturális, földrajzi, klimatikus viszonyok között élő magyar, osztrák-német és nyugati szláv népek szellemi élete a XVIII. század második felében. Mária Teréziának sikerült Bécsből kulturális fővárost teremtenie és innen sugárzik szét, mint hatalmas fókuszról, a dunai népekre az európai művelődés. Itt gyűlnek össze a magyar, cseh, tót, szerb, görög nép legjobbjai, hogy megindítsák sajátos nemzeti művelődésük kifejesztését. Természetes, hogy szellemi életük kezdetben hasonló formákat ölt, de ez csak külsőség. Mihelyt kezdik lerázni a külföldi irányítás jármát, fejlődésük is eltérő irányt vesz. Mindnyájan egyenlően részesei a felvilágosodás gondolatvilágának, de teljesen különböző romantikus költészetük.

¹ Ezt a szempontot az eddigi kutatás nem igen méltatta figyelemre, racionalisztikusan járt el és így túlzásokba tévedt. A részletes analízis sokszor egyszerűen elsikkasztotta az írói egyéniséget, úgyhogy nem maradt belőle egyéb, mint csupa idegen hatás.

A magyarság a dunai népek között különleges helyzetet foglal el. A németen kívül nincs még egy európai nemzet, melynél a felekezeti megoszlás olyan mélyenjáró művelődési, faji különbözőséget jelentene, mint a magyarnál. A magyar léleknek ez a kettőssége szabja meg a nyugati áramlatok hatás-területét és Bécs megosztott közvetítő jelentőségét.

A katolikus Dunántúl a mohácsi vész óta egységes művelődési területet alkot a katolikus német Ausztriával. A katolikus magyarság számára Bécs a nyugati kultúra gyűjtőmedencéje, katolikus ifjaink külföldi egyetemeket csak elvétele látogatnak, a jezsuiták Grácban, Leobenben és Rómában tanulnak. A XVIII. század közepéig Ausztria az olasz barokk hatása alatt áll. Bécs maga olaszműveltségű város, itt él és működik Metastasio. — Zrinyi Tassot és Marinot veszi mintául. Grácban egyidőben látogatják az egyetemet Faludi Ferenc és Amadé László, mindkettőjük művein megérzik az olasz barokk hatása. Amadét követi Kreskay Imre, aki jól tud olaszul, Rómában négy évet tölt és Metastasióból fordítgat. Ausztriát Olaszországgal nemcsak a politikai hatalom tartotta össze, hanem a katolicizmusnak az ereje is. Az osztrák német irodalom művelői a XVIII. század végéig túlnyomóan katolikus papok, akik latinos-olaszos műveltségűek voltak, egyaránt verseltek németül és latinul. Mivel ezek a papok nagyrészt a népből származtak, „egyesítették a népi hagyományokat a barokk kultúrával.”¹ Ez a fejlődés teljesen azonos a dunántúli magyarság szellemi fejlődésével, ahol Zrinyi, Faludi, Amadé tartós olasz hagyományt teremtenek

¹ Nagl—Zeidler: Id. m. II. 2. 87.

A tiszai és erdélyi református magyarság számára Bécs a XVI. századtól kezdve a gyűlölt ellenséges főváros, a magyarságot érő minden rossznak a kútfeje. Ez a magyarság a XVI. század végétől kezdve közvetlen diplomáciai és kulturális kapcsolatokat teremtett Franciaországgal, Angliával, Hollandiával és Svájcjal. Amikor Mária Terézia politikai számításból az udvarába csalogatta a magyar református főnemességet és nemességet, Bécsben a franciáskodás divatja fénykorát élte s ez lényegesen megkönnyítette a református magyarság számára, hogy beleilleszkedjék Bécs szellemi életébe. Habár egyesek, mint pl. Bessenyei György, csak Bécsben ismerték meg a francia irodalmat, az nem jelenti azt, hogy a magyar megújulás Bécsből indult ki. A francia felvilágosodásnak hagyományos gyökerei voltak Tiszántúl és Erdélyben, a bécsi találkozás csak erősítette ezt a folyamatot, de nem eredményezte.

A francia felvilágosodás szelleme különben Pécs katolikus környezetében soha nem tudott olyan mély gyökeret verni, mint az olasz barokk. Udvari divat volt, mely nem hatotta át a nép szélesebb rétegeit. Legkimagaslóbb szellemi harcosa a zsidószármazású báró Sonnenfels, aki megindítja a felvilágosodás folyóiratát, az *Annalen*-t.¹ Ez a folyóirat ugyan évtizedekig fenntartja magát, de szerkesztői nagyrészt idegen környezetből kerülnek ki, mint pl. a szepességi protestáns Glatz Jakab.

A Wiener Musenalmanach már 1782-ben jelzi,

¹ *Annalen der Kunst und Literatur des österreichischen Kaiserthums*.

hogy a francia befolyás Bécsben háttérbe szorul az angol mellett. A francia forradalom, melynek eszméi a dinasztíát és a főnemességet egyaránt veszélyeztetik, gyökeresen véget vet a franciáskodás arisztokratikus divatjának. Bessenyei társasága széthull, a Martinovics-féle összeesküvés vérbefojtása elhallgattatja a felvilágosodás magyar híveit. A francia könyv tiltott árú lesz, a napoleoni háborúk pedig szellemi határzárt teremtenek Franciaország és Ausztria között. Az angol hatás mélyebb gyökereket ver, mint a francia, bár ez is egyelőre arisztokratikus kedvtelés. Bárány Retzer, az angol gondolat lelkes terjesztője, hatkötetes angol antológiát ad ki. Bécsben angol könyvkiadó vállalat is létesül.

Az angol kapcsolatoknak a református magyarság körében majdnem olyan régi hagyományai vannak, mint a franciának.¹ Erdély közvetlen diplomáciai összeköttetéseitől eltekintve, már a XVII. század eleje óta csoportosan keresték fel a holland egyetemeken tanuló magyar ifjak az angol egyetemeiket. A XVIII. század főúri erdélyi utazói, élükön a három Telekivel, nem mulasztották el Angliát is bejárni. Lutheranus ifjúságunk a göttingai egyetemet látogatta, melyet III. György angol király alapított 1737-ben, s melyen angol szellem uralkodott. Berzeviczy Gergely pl. innen indult Angliába. A bécsi angol divat ezt a magyar vonzalmat jelentékenyen erősítette, irodalmilag táplálta, általánossá tette. Dunántúl gróf Széchenyi Ferenc terjesztette

¹ V. ö. *Fest Sándor*: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Bp., 1917.

az angol hatást, aki 1787-ben járt Angliában és aki az angol szellem iránti rajongást később örökségül hagyta fiára.

A külföldies irodalmi áramlat vezére, Kazinczy Ferenc, Bécs szellemi életével akkor ismerkedett meg, amikor a francia hatás ott még virágkorát élte. Személyes érintkezésben volt Sonnenfelsszel, akit Kármán is mint nagy irodalmi tekintélyt idézget. Bessenyeieék példája lelkesítette az irodalom művelésére, de fejlődése még fogságba jutása előtt más irányt vesz. A reakciós Béccsel már alig érez közösséget. Azokkal a református magyar írókkal, akik Bécsben a testőrírók hagyományait folytatják, érintkezésben marad, de ezek maguk is idegen szigetet alkotnak Bécs irodalmi életében. Az *Annalen*-t továbbra is lelkesen olvassa, dolgozik is bele, de a XIX. század elején már ez a folyóirat is csak a múlt emlékeiből él. Fogsága után többször ellátogat még Bécsbe, de a bécsi írókkal már nem keresi a kapcsolatot. „Nekem ott nem kell egyéb — írja Guzmicsnak — mint a Belvédére, a Festők és Faragók *Academiája*, a Festők szobáji és a kertek. Este a *Játékszin*.“¹

A bécsi irodalmi élet mélyén tovább folytatódott a hagyományos barokk-költészet, akárcsak nálunk Dunántúl. Művelői nagyobbreszt jezsuiták voltak, akik a magyar jezsuitákkal életközösségben éltek. Legfőbb mesterük Michael Denis, a *Theresianum* tanára, gróf Széchenyi Ferenc nevelője. Kazinczytól tudjuk, hogy Baróti Szabó Dávidot egy Rauch Ignác nevű osztrák jezsuita társa szólította fel ma-

¹ K. L. XVIII. 438.

gyar hexameterek írására, Rájnis Leobenben próbálkozott először magyar versírással, Révai pedig Denisnek volt a barátja. Hatásról nem igen lehet itt szó, inkább egyidejű, azonos fejlődésről. Az osztrák barokknak ugyanazok voltak a költői motivumai, mint a magyarnak. Dicsőítették a múlt erkölceit, támadták az új szokásokat. Ugyanazok voltak költői formáik: episztola, alkalmi költemény, óda, eposz, elégia. Gvadányi Falusi nótáriusa Josef Richter bécsi író művének megmagyarosítása, mely Eipeldauer Briefe címen jelent meg.¹ Dugonics forrásai és mintái ismeretlenek, de valószínűleg szintén Bécsben kereshetők. Ugyancsak az Eipeldau leveleket utánozta Gaál György, aki Pesten Dugonicsnak volt a tanítványa „A tudós Palócz... leveleiben.”

Az osztrák barokk-költészet az ú. n. bárdköltészetben él tovább. A fejlődés egyenesvonalúságát legjobban Denis költői pályája szemlélteti, aki a latinos barokkból indul ki és fiatal korában szívesebben ír latin, mint német verseket, majd Klopstock és Ossian hatása alatt megteremtője lesz ennek a sajátosan osztrák költői iránynak. Klopstock az első protestáns német költő, akit a katolikus Bécs befogad és magáénak vall. Messias-át az apácák imakönyvként olvasták. Mégis nem annyira nagy eposzával hatott, mint inkább hazafias odáival, fiktív multköltészetével és maga alkotta ősgermán mithológiájával. Hatása természetszerűen folyt egybe Ossianéval. Denis, vagy költői nevén

¹ V. ö. Gragger Róbert: Irodalomtörténeti forrástanulmányok. Irod. tört. Közl. 1913.

Sined, már 1768-ban kiadja Ossian hexameteres fordítását, egy jezsuita társa, Neumann, költői nevén Neander, Miltont fordítja le — latinra. A bárdköltészetnek organuma a Wiener Musenalmanach, köréje csoportosulnak az osztrák költők, nagyobbára katolikus papok. — Klopstock és Ossian mellett ennek a körnek népszerű írója Wieland. Különösen tündéries eposza, az Oberon talál sok utánzóra, akik közül a legnevezetesebb Alxinger „Bliomberis“ című hőskori eposzával. Alxinger mint latin költő is híres volt. — Ösgermán mithologia, tündériesség, csodás elemek, tárgytalan múltsóvárgás az osztrák költészet ihlető elemei a XVIII. század végén, melyek egy különleges osztrák műfajt is megteremtének, a tündéries bohózatot.

A dunántúli hagyományos irodalmi áramlat szervesen bekapcsolódik ebbe az osztrák fejlődésbe, amit nem annyira Bécs hatása, mint inkább az azonos kultúrkörnyezet, azonos múlt magyaráz. Bárdköltészet nálunk ugyan nem keletkezik, mert ahhoz hiányoznak az előfeltételek, de Ossiant Denis nyomán fordítgatja Bacsányi, Miltont Neander után adja Baróti Szabó Dávid. Denisnek Elegia in laudem Societatis Jesu c. versét majdnem egyidőben fordítják magyarra Rájnys és Döme Károly. — Denist Kazinczy is ismerte, általa lett figyelmessé Klopstockra és Ossianra, lefordította a Messiast és Ossian dalait. Denis verseiből is fordított. Ámde megfigyelhetjük, hogy Kazinczy Klopstockban első sorban a merész nyelvújítót tisztelte, Ossianban érdekes stílváltozatot látott. Bacsányiék, Klopstock és Ossian szellemét szerették volna magyarrá tenni, Kazinczy a nyelvüket.

Kisfaludy Sándor a német irodalommal Pozsonyban ismerkedik meg, ahol először kerül kezébe Schillernek egyik műve. Valószínűleg Pozsonyban olvassa a göttingai Hainbund költőit is. 1794—96-ból fennmaradt könyveinek jegyzéke a következő német költőket tünteti fel: Schiller, Bürger, Gessner, Wieland, Ewald Kleist, Hölty, Uz, Hagedorn, Gleim. Wieland hat művével szerepel. Ezeknek a könyveknek kiválogatása pozsonyi eredetükre utal. Kisfaludy 1793-ban Bécsbe kerül a testőrséghez. Jellemző, hogy noha irodalmi érdeklődése továbbra is rendkívül élénk, Báróczival és a Bécsben élő református magyar írókkal saját vallomása szerint nem veszi fel az irodalmi kapcsolatot. Az osztrák költők közül személyesen ismeri Alxingert és Retzert. Dennissel, az agg bárdal nem jut személyes kapcsolatba, de nagy bámulója költészetének és magába szívja annak szellemét. Bécsi irodalmi környezete hívja fel figyelmét az angol, de főleg az olasz költészetre. Már 1793-ban Tassot fordítgatja és Viganonétól tanul olaszul. — Nem véletlen, hogy Draguignanban Tassoval és Petrarccal foglalkozik és hogy Kesergő Szerelmei Petrarca szellemében fogantak. — Páréves bécsi tartózkodása döntő befolyással volt egész későbbi irodalmi működésére. Boldog Szerelmei VI. énekében felsorolja kedves költőit, a görögök közül Homert, Anacreont, Sapphot, a rómaiak közül Virgilt, Horatiust, Ovidiust, Cicerot, az angolok közül Shakespeare-t, Pope-ot, Ossiant, a németek közül Schillert, Wielandot, Gessnert, Pfeffelt, a franciák közül Voltaire-t, Rousseau-t, Corneille-t, Racine-t, az olaszok közül Petrarcat és Tassot. Amikor a Regék előszavában három nagy költői geniuszt kí-

ván idézni, azt írja: „*Osszián* mindig nagy Poéta marad az ő gyalulatlan Czelta nyelvében, *Denis* fenynyen járó hexametereiben, és *Bacsányink* fellengző, magas hangú Prózájában“. Regéinek szellemére kétségtelenül Ossian és Denis hatottak leginkább, noha az ösztönzést Veit Weber regéiből vette, míg felsorolt kedves költői inkább Bécsben megszerzett műveltségének és irodalmi érdeklődésének jellemző irányát mutatják. A klasszikus költők szeretetét már otthoni környezetéből hozta magával, Kazinczy Gessneréből tanult magyarul írni, Bécsben ismerkedett meg az angolokkal, Ossiannal és az olaszokkal, akik a dunántúli magyar lélekkel rokonok voltak. Goethe hiába keressük olvasmányai között.

A nagy német klasszikusok, Goethe és Schiller az osztrák fővárosban nem tudtak érvényesülni. Műveiket betiltotta a cenzura, drámáikat nem lehetett a bécsi színpadokon bemutatni, csak titokban olvassgatták őket. A katolikus Habsburg-főváros hogyan is türhette volna az Egmontot, Wilhelm Tellt vagy Don Carlost?! S míg Kotzebue, aki 1797—1799-ig Bécsben tartózkodott, mint Hoftheater dramaturgja, páratlan népszerűsége tett szert, Goethe és Schiller csak akkor vonulhattak be Bécsbe, amikor a Stadion-éra alatt (1805—1810) enyhült a cenzura. Goethe magyar tanítványa, Akáts—Grüner Ferenc mutatta be Goetzöt 1809-ben, Wilhelm Tellt 1810-ben, mindkettőt erősen átdolgozva.¹ Ekkor azonban az osztrák irodalom már a romantikának hódolt. „A fejlődés chronológiai menetének bizonyos eltolódása

¹ L. Th. Thienemann: Goethes ungarischer Schüler. Ung. Rundschau. III.

állt be: egy ugrás Klopstocktól a romantikához. A bárdköltészet multrajongása és a romantika történeti költészete egymásba olvadt... Így keletkezett a sajátos német-osztrák irodalom, mely műköltészetében romantikus klasszicizmusnak, népies költészetében barokk romantikának volna nevezhető.“¹ Ugyanezt az ugrásszerű fejlődést észlelhetjük a magyar irodalom dunántúli áramlatában, mely minden fokon lépést tart az osztrák fejlődéssel. Az osztrák-magyar irodalmi kapcsolatok a romantikában érik el fejlődésük tetőpontját. Hormayr és Mednyánszky közös kiadványa mintegy szimboluma ennek a szellemi találkozásnak.

¹ Nagl—Zeidler: Id. m. II. 2.

II.

A magyarországi német polgárság.

A hazai lutheranus német polgárság számára századokon át éppen olyan idegen volt Bécs, mint a református magyarság számára. Közvetlen kapcsolatait a német szellemi élettel híven ápolta, amíg Mária Terézia a német egyetemek látogatását meg nem szorította. Ekkor kezdett belekapcsolódni a bécsi szellemi életbe, amit számára is megkönnyített a felvilágosodás áramlata, mely nem ismert különbséget katolikus és protestáns között. Ez a közeledés egyelőre csak külsőleges volt. A hazai német városok kulturális élete a XVIII. század végén hatalmasan fellendült, folyóiratok indultak meg, irodalmi társaságok alakultak, felvirágzott a német színészet. Az osztrák barokk és bárdköltészetel azonban hazai protestáns németiségünk nem érzett közösséget, irodalma a felvilágosodás terméke volt. Amint Bécsben hanyatlóban volt a francia hatás és beállott a reakció, azonképen távolodott el ismét Bécs irányításától. Mivel II. József kevesebb akadályt gördített a külföldi főiskolák látogatása elé, ismét sűrűn keresték fel német ifjaink a német egyetemeket, főleg a göttingait és a jenait, ahonnan magukkal hozták a német klasszikusok ismeretét. A

pesti színház már a század végén játszotta Goethe és Schiller darabjait, melyek Bécsben el voltak tiltva. A hazai német folyóiratok is terjesztették a német klasszikusok ismeretét. Mivel színészet, könyvkereskedelem és könyvkiadás majdnem kizárólag német kézben volt, Magyarország ebben az időben kulturális tekintetben valóban nagy német provinciának tetszhetett.

Sajátságos jelenség, hogy a dunántúli német városok — s ebben a korban még Székesfehérvár, Győr és Komárom is német műveltségűek voltak — alig hatottak a dunántúli magyar hagyományos irodalmi áramlatra. Ennek képviselői nagyjából kátholikus papok lévén, németül alig tudtak, vidéken laktak, de még ha városokban működtek is, mint Virág Benedek, Faróti Szabó Dávid vagy Dugonics, részben nemzeti, részben felekezeti elfogultságból a lutheranus németséggel keveset érintkeztek.

A kálvinisták közül a maradiakra szintén nem hatott városaink német kultúrája, egyrészt mert németül nem is tudtak, másrészt mert pl. Debrecen színmagyar környezetében nem is volt alkalmuk kapcsolatba kerülniök vele. Édes Gergely írja Kazinczynak: „Ha a németet hallóm, víz csurog rólam... A német nyelv olyan állathoz hasonlít, melynek több a csontja, mint a húsa.” Azok a protestáns íróink azonban, akik a francia felvilágosodás hatása alatt kezdték el írói működésüket, a lutheranus német polgárság kulturális törekvéseiben rokonmozgalmat láttak és így mind erősebben a német szellem befolyása alá kerültek. Majdnem mindegyiküknél adatszerűen kimutatható, hogy a váro-

sok német környezetében ismerkedett meg először a német irodalommal. Kazinczy egy kassai német könyvkötőnél akadt Gessner, Gleim és Jacobi műveire, akiket azonnal utánózni, illetőleg fordítani igyekezett. Csokonai Pozsonyban kezdett németül tanulni, Eschenburg antológiája volt német ismereteinek főforrása. Ott olvasta az osztrák költőket is, Blumauert, Alxingert, Schikanedert. — Kis János már alapos német ismeretekkel indul Göttingába, ahol megismerkedett a Hainbund költőivel, míg Jenában Schiller tanítványa volt. Kármán Bécsben és Pesten olvassa a német szentimentális költőket. — Berzsenyi Sopronban szereti meg Matthissont s annak szellemében írja első verseit. Döbrentei is ebből a soproni környezetből meríti a német írók iránti vonzalmát, mely azonban nála nem tartós. Szemérét, Köleseyt és a fiataloknak egész sorát már Kazinczy lelkesíti fel a német irodalom tanulmányozására. Így jut el hozzánk a szentimentalizmus német áramlata, mely azonban csakhamar helyet ad a német klasszicizmus hatásának. A göttingai és jeni diákok magukkal hozzák Herder, Goethe, Schiller műveit s ettől kezdve ezek a német költők a magyar külföldies irodalmi áramlat irányítói.

Kazinczy maga személyes összeköttetést tart fenn a hazai német írókkal. Kovachich folyóiratába cikkeket küld, Schediusszal baráti levelezésben áll és a szepességi Rummy Károly György a legbizalmasabb barátja. Hozzá írt leveleiben nyílik meg legjobban a szíve.

A szepességi németségnek ebben a korban egészen különleges szerepe van. A felvidéki kis bányavárosokból kerül ki a XVIII. század végén a ma-

gyar történetírók egész sora. Kazinczy Késmárkon tanul meg németül. A szepesi városok magas művelődési szintjüket nagy részben annak is köszönhetik, hogy észak felé, Krakkón, Breslaun át, közvetlen kapcsolatban állnak a német szellemi élettel és legjobban kikerülhetik a bécsi cenzurát. Másrészt a szepesi németek nem zárkóztak el a magyar szellemi élettől sem, mint pl. az erdélyi szászok, hanem tudatosan vállalták a közvetítés szerepét. Íróik a legnagyobb érdeklődéssel fordultak a magyar történeti mult, de a magyar élet jelene felé is. Földrajzilag pedig a Szepesség egységet alkotott a tiszai kultúrterülettel.

Csakis a német városok kultúrális hatásával magyarázható, hogy a német szellem gyökeret tudott verni a református magyarság irodalmában, noha a magyar lélek Dessewffy József szerint „inkább szövetkezne az Angoly hathatósággal és a Frantzia tüzzel. A német tudósok — mondja Dessewffy — többnyire árnyékahajhászó (umbratilis) emberek.“¹

A német hatás nálunk a városi német szellemi élet függvénye. Mihelyt a német szellemi élet önállósága megszűnik, ellanyhul a német befolyás ereje is. Már pedig a német városoknak közvetlen német kapcsolatai rövid virágzás után hamarosan megszűnnek. A napoleoni háborúk megnehezítik a német egyetemek látogatását. A wittenbergi egyetem menekül, Göttingába bevonul Napoleon, Jena körül harcok folynak. A német diákok félredobják a könyveket és Burschenschaftokat meg tornaegy-

¹ K. L. XV. 439

leteket alakítanak. Döbrentei szerencsétlenségére éppen ebben az időben látogatja a wittenbergi egyetemet, ahonnan nem tud mást jelenteni, mint hogy egy magyar könyvtárra bukkant, melyet rendezni kíván. Csakhamar kénytelen sietve távozni, Goethet, Matthissont sem látogathatja meg, amint Kazinczy tanácsára tervezte és üres kezekkel jön haza. Ez az egy eset jellemző az egykorú viszonyokra. A hazai lutheránus németiség számára ismét kiszikkad a szellemi megújulásnak hatalmas forrása. Szellemi vezetői ifjúkori irodalmi élményeiket frissítgetik fel. Az új német irodalomról már alig vesznek tudomást.

Közben a XVIII. századbeli új katolikus telepések, akik művelődésükben Béctől függnék, mind jobban beszivárognak a városokba, megbontják a német polgárság kulturális és felekezeti egységét és erősítik a Béccsel való szellemi kapcsolatokat. A hazai német színészet nagyszabású fellendülését a bécsi színészet táplálja és még jobban belevonja a lutheránus polgárságot is az osztrák főváros hatáskerületébe. Majd megindul a városok magyarsodási folyamata, mely teljesen véget vet közvetítő szerepüknek. Egyidejűleg megszűnik a német hatás a magyar irodalomban, mely szintén megakadt a német klasszikusoknál. A két áramlat belső összefüggése félreismerhetetlen.

III.

A német klasszicizmus.

A német szellemi hatás gyökértelen voltát mi sem igazolja jobban, mint hogy lényegileg egy írónak, Kazinczynak, nevéhez fűződik. Ő még akkor is lobogtatja a német gondolat zászlaját, amikor tanítványai már régen elpártoltak mellőle. Szépségimádata vezeti a német klasszicizmushoz, melyben a görög költészet feltámadását ünnepli és német eszmetartalmát talán meg sem érti.

A német irodalom ismeretét a városi polgárság német kultúrája közvetíti ugyan számára, de hagyományos erők arra ösztönzik, hogy a német irodalom legfőbb képviselőivel személyesen is felvegye a kapcsolatot. Ennek az ösztönnek kettős forrása van. Az egyik a vágy: megmutatni a külföldnek, hogy nekünk is van kultúránk, annak ellenére, hogy a török végigpusztított bennünket. Kezdő irodalomtörténetírói kísérleteink Czvittingertől Toldyig ennek a váagnak köszönhetik keletkezésüket. A másik forrás évszázados, Szent Istvánnál kezdődik: ez a magyarságnak az a törekvése, hogy részesévé váljék az európai kultúrának és a nyugati szellemi áramlatoknak megnyissa az utat az országba. — Kazinczynak alig kerül kezébe Gessner könyve, máris ír

a svájci költőnek, a szentimentális kor könnyfakasztó stílusán. Épen így veszi fel a közvetlen összehasonlítást Millerrel, a Siegwart írójával. Ekkor még a Siegwartot Goethe Werthere fölé helyezi. Kiadja Bácsmegyeiét és leküzdi a szentimentalizmust. Megismerkedik a német irodalom nagyjaival, Siegwart-fordítását tűzbe dobja, 1793-ban már Herder Paramytheonjait és Wieland Diogenesét fordítja, ugyanebben az évben Wielandnak is ír, akit részletesen tájékoztat a magyar irodalom állásáról és saját törekvéseiről. A felvilágosodás szellemében a saját működését európai, általános jelentőségűnek érzi. 1794-ben Goethe Stelláját adja ki s ettől kezdve minden költő eltörpül Goethe mellett az ő szemében.

Amikor hét éves fogságából visszatér, jelentősen megváltozott az irodalmi élet, a magyar határokon kívül és belül is. Kazinczyt ezek a változások alig érintették. A német romantikus költészetet értetlenül nézi. „Wer ist Novalis — kérdi 1809-ben Rumyt — und was hat er geschrieben? ich las von ihm nichts. Seinen wahren Namen habe ich irgendwo notiert, aber ich finde ihn nicht. Mit Mystikern und Neoplatonikern bin ich nicht Freund.“¹ — Hasonlóan nyilatkozik ugyanekkor a német romantika filozófusairól, Fichteről és Schellingről: „...ich bekannte frey, dass ich die Aesthetiker der neuern Schule bey mir (das ist ins geheim) für Schönschwätzer halte, oft ganz ung gar nicht verstehe... Lessing, Winkelmann und Goethe waren nicht Schönschwätzer und ich verstehe sie.“² — Hogy

¹ U. o. VI. 362.

² U. o. VI. 486.

a bécsi irodalom újabb fejlődésével szemben idegenül állott, azt már említettük. Hormayrral vált ugyan néhányszor levelet, de költői irányát éppen úgy nem tudja szívelni, mint Novalisét. „Was sagen Sie zu Hormayrs Flammenpatriotismus und seinem deutschen Stil — kérdi Rumyt — Eben so Oesterreicher, wie unsere Pester Magyaren.“¹ — Báró Retzerhez ő maga fordul a régi bizalom hangján, leírja előtte nyelvújítási harcait és tanácsot kér tőle Klopstock egy versét illetőleg, melyet fel kívánt használni ellenfeleivel szemben. Retzer olyan választ küld, hogy Kisfaludy Sándor is alig írhatott volna különbet. Klopstock nyelvújításait kárhoztatja, Metastasiot nagy költőnek nevezi. Kazinczy nem győz eléggé botráncozni, amikor ezt a levelet Rummyval közli.

A német szellemi élettől való közvetlen kapcsolatai így megszakadnak. Utolsó próbálkozása is kudarcot vall. Amikor Kis János megénekli esküvőjét Török Zsófiával, a verset maga fordítja le németre, kinyomtatja magyar és német szöveggel és el akarja küldeni Schillernek, hogy az „gyönyörködve lássa, mit szült az ő Geniusa Nemzetünkben.“² De Schiller közben meghal, Goethehez pedig nem mer közeledni. A közvetlen kapcsolatot számára ezentúl Rummy

¹ U. o. XVII. 209.

² U. o. III. 333. — Az Annalenben Rummy ismerteti ezt a kettős kiadást: „Es war ein glücklicher Gedanke, diesem vortrefflichen Magyarischen Gedichte eine deutsche Übersetzung beyzufügen, weil daraus die Deutschen den jetzigen Stand der ungarischen Poesie ersehen können. Die deutsche Übersetzung ist gelungen und ist ein Beweis, dass unser Dichter potens utriusque linguae sey.“ (K. L. V. 264.)

György helyettesíti, aki majdnem minden német író-t ismer, minden német folyóiratot olvas és a legtöbbször munkatársa.

Ő közvetíti Kazinczy német ismertetéseit is a német folyóiratok számára. Kazinczy súlyos anyagi viszonyai ellenére sem tud lemondani arról, hogy a német folyóiratokat járassa, természetesen csak a klasszicizmus és a felvilágosodás folyóiratait. Ezek nélkül el sem tudja képzelni a magyar irodalmi életet. Siposnak írja 1811-ben: „...bár csak Erdélybe össze állanának a jobb főek, s a Jénai, Hálai s a magyar dolgok mián igen nevezetes Lipcsai Liter. Zeitungot hordhatnák. Hiszen Erdélybe igen sok jó fő van, és L. Z. nélkül az ember nem tudja mi történik a tudományok körül.“¹ — Ugyanakkor Döbrenteit is inti: „Nagyon tartok tőle, hogy az Ur nem olvassa a Bécsi Annálisokat. Azt nem olvasni, megbocsáthatatlan vétek, mert mi történik a Literaturában itt, tudni illik.“²

Igy válik a forradalmár Kazinczy konzervatívá. Az új idők szele már alig jut hozzá. A régi folyóiratokat olvassa és ifjúságának irodalmi élményeiből merít. A XVIII. század végének német klasszicizmusa számára az irodalom betetőzése. E korban leghűbb tanítványa, Kölcsey, ezt nyíltan ki is mondja: „A német litteraturának szép kora elenyészett — írja 1813-ban Szemerének. — Göttin-genben Bürger, Voss, Hölty, Boye s többek, Leipzig-ben Rabener, Gellert, Kramer, Klopstock, Schlegel, Gieseke stb. hozattak öszve sors szerint azon szép

¹ K. L. IX. 89.

² U. o. IX. 190.

hajnalon, mely után a legszebb, legfényesebb nap következett mely valaha fénylett Európában.“¹

Kazinczy konzervativizmusának volt köszönhető — egyéb már vázolt okok mellett — hogy a német klasszicizmus nálunk több évtizeden át hatott és hogy ezt az irodalmi hatást az újabb német irodalmi áramlatok nem zavarták. Igaz, hogy ez a hatás sem mélyenjáró, sem széleskörű nem volt. A katolikus magyarság elzárkózott előle s még Dessewffy József gróf is így ítél az egykorú német irodalomról: „Ha azt akarná valaki, hogy azon három Litteraturáról, tudniillik a Németekéről, Anglusokéről, Frantziákéről megmondjam tsekély ítéletemet, azt mondanám, hogy Németország is sok originális genieeket adott, p. o. Schlötzert, Lichtenberget, Thümmelt, Elumauert, Kotzebuert, Gessnert, Jean Pault, Schillert, Wielandot, Klopstokot (!), Göthét, Buchholzot, Bülowot, de hogy egyáltallában vevén Litteraturájukat, németh uraimék szer felett systematicusok, a helyes izlés nem bélyege Litteraturájuknak, a tudományokban mindent egy principiumra akarnák vissza vinni sinthetikusok inkább, hogysen analiticusok, felette mind abstraktusok mint kitsinykedők (minutieux) mindent ki akarnának meríteni, és mivel ez lehetetlen, azért gyakran haszontalanul unalmasok, szószaporítók, s mégse orátorok, ritkán adgyák elő a tudományokat testes-től s lelkestől, hanem gyakran vér, hús, s inak nélkülvaló skeletomokban. Die Vielseitigkeit ihrer Literatur schadet der Bestimmtheit derselben. Charakterje Literaturájoknak die Trockenheit, die me-

¹ K. F. M. M. IX. 224.

taphysische Poesie, und ihre Metaphysique spielt in das Unerreichbare, Unbegreifliche, Verwirrte, Unfassbare, Unanwendbare, und vor lauter Höhe in das Nichts, oder aufs wenigste in das Leere hinein, Kategorien, Constructionen der Natur etc. Grandes misères.“¹ Kazinczy nem tud eléggé szörnyülködni azon, hogy a különben nagyműveltségű Dessewffy Goethet Buchholz mellé állítja.

Kénytelen megelégedni azzal, hogy protestáns íróársai osztják lelkesedését. Kölcseyt, Döbrenteit, Berzsenyit, Szemerét ő ismerteti meg a német klaszszikusokkal. Eerzsényinek írja 1810-ben: „Pestről pedig el ne menj, míg Klopstock Odájit... meg nem veszed s az legyen Breviáriumod. Téged Apollo lyricus Poétának kent-fel. Tartsd magad Klopstockhoz, Goethenek verseihez és Mathissonhoz, kit ismérsz. Én néked Höltymet küldöm ajándékba.“² Romyval közli 1807-ben, hogy előfizetett Goethe munkáinak Cotta-beli kiadására. Összeszámlálta az előfizetőket, 1268 közül csak öt származik Magyarországról, Hartleben három példányra fizetett elő, Cserey egyre és ő egyre. „Wo stehen wir an der Cultur?“ kérdi, mert az ő szemében Goethe minden kultúra megtestesítője.³ Ha új tanítványa jelentkezik, első

¹ K. L. VIII. 369. Dessewffynek erre a levelére vonatkozóan azt írja Kazinczy Rumynak: „Pips hat eine universelle Bildung, ich fürchte aber, dass diesem Kopfe an intension fehlt, was er in extension zu viel hat. Sie können kaum etwas schiefes denken, als sein Brief an mich über die Literatur der jetzt lebenden Nationen ist... Es wäre mir sehr leid, wenn er bey diesen Ansichten bliebe, er macht sich lächerlich...“ (U. o. VIII. 437.)

² U. o. VII. 190.

³ U. o. V. 200. Cserey érdeklődését Goethe iránt is Kazinczy keltette fel. Csereynek főleg német tudományos körökkel volt élénk

dolga, hogy Goethere figyelmeztesse. Így írja Bölöni Farkas Sándornak 1815-ben: „Leginkább arra kérek, hogy ne olvass sokat. Keveset, de jól... Goethevel ismerkedjél meg és G.-vel és ismét meg ismét G.-vel. Az én bálványom mindenben ő. S Lessinggel, Klopstockkal, Schillerrel, Herderrel és Wielanddal. A többinek félve higgy, Göthének, kiben görög lélek lakik vaktában.”¹

Ez a görög lélek a titka a hatásnak, melyet Goethe Kazinczyra és tanítványaira gyakorolt. Kölcsey 1813-ban írja: „Az angolok és olaszok poésisét nem ismerem, a németekét egy bizonyos részben úgy nézem, mint a görögnek leányát, de amely az új század manierját öltözte fel, a sentimentalismust.”²

— A Goethe-rajongással együtt jár a görög rajongás. Kölcsey mondja: „A görög együgyű nagyság én előttem mindenekfelett van s ezért szeretem Goethét is inkább, mint Schillert.”³ Amikor Kazinczy Szemere jelenlétében elolvassa Kölcsey „Schwärmer” című versét, felvisít örömeiben: „Pindar és Goethe ez, monda s ömledezett” Kölcsey magasztalásában. Kölcsey élete végéig foglalkozik Homeros fordításával és 1814-ben azt írja Szemerének: „Egy Homér és Goethe elég az örökkélésre is.” — Kazinczynak akad egy tanítványa: Ungvárnémeti

kapcsolata, több társaságnak tagja is volt. Goetheért annyira lelkesedett, hogy egy jénai festővel az arcképét is meg akarta festetni. Kazinczynak büszkén írja: „Köszöntet engemet egy Jenai Professor által Göthe és köszönte rolla való meg emlékezősemet.” (U. o. V. 243.)

¹ U. o. XIII. 241.

² K. F. M. M. X. 33. Levele Döbrenteihez.

³ U. o. IX. 202.

Tóth László, aki Homeros nyelvén írja verseit. Szermerét pedig Kölcey oktatgatta „Hellas dicső fiainak zengzetekre.“¹ — Utaltunk már arra, hogy ennek a görögös klasszicizmusnak alig van vonatkozása a dunántúli hagyományos irodalom ú. n. deákos irányához. Kölcey megvetőleg mondja a deákos költőkről: „Micsoda szegénységben van a mi verselőinknek nagyobb serge. Virgilről s Ovidról maradt Ideák mindazok, melyeket mutathatnak, s mi kevesek azok, s mi elnyűttek már!“²

Szinte meg lehetne rajzolni a német-görög költészet hatásterületének ethnográfiai térképét, mely legnagyobbbrészt a keleti protestáns magyarságot öleli fel.³

Ezt különösen élesen szemlélteti egy kisebb írónak, Matthissonnak, hatása, mely nálunk vetekedett Goetheével.⁴ Matthissont katolikus íróink ép oly kevésbé ismerték, mint Goethet. Bacsányi foglalkozott ugyan vele, de nem szerette. Mailáthot untatta

¹ Sz. P. M. III. 174. „Hányszor nem emlékeztem azon napokra, midőn a kedves jó Kölcey engemet Hellasz dicső fiainak zengzetekre oktatgatott; midőn Homért velem megismertette s megszerettette Rádaynak kényes rythmusát.“

² A Nemzeti hagyományokban.

³ Dieterich (id. m.) Közép- és Kelet-Európát hatásterületekre osztja be és megállapítja, hogy a német hatás elsősorban Ausztriában, Csehországban és részben Magyarországon, a francia hatás Magyarországon, Romániában, a Balkánon, az angol Lengyelországon és Magyarországon terjedt. E jelenséget „Wahlverwandtschaft“-tal magyarázza. A magyar megosztottságot nem veszi észre, a magyar irodalmat Kont Ignác német irodalomtörténete alapján egységként kezeli.

⁴ V. ö. Demek Győző: Matthisson hatása irodalmunkra. E. Ph. K., 1891. 225. ff.

az „ewige Malerey.“ — Berzsenyi költői pályáját Matthiissonnal kezdi. Tőle tanulja természetszeretetének költői kifejezését. Egyik leghatásosabb költeménye, a „Fohászkodás“ Matthiisson „Heiliges Lied“ című versének átdolgozása. Egy verset is ír Matthiissonhoz. — A német költőt fordítgatja Kis János, az ő modorában írja több ifjúkori versét Kölcsy és Szemere. Döbrentei Matthiisson verseit ajándékozta kis tanítványának, Kelemen Lajosnak, — akivel Kazinczy is levelezik, — hogy németül tanuljon. Hatása annyira meggyökerezik, hogy évtizedek múlva Petőfi is fordítja egy versét. A katolikus irodalomban ezzel szemben alig van nyoma.

A német költők közül csak Schiller és Kotzebue válik népszerűvé katolikus részen. Közel egy fél-évszázadon át minden ötödik színdarab, melyet magyarországi színpadon bemutatnak, Kotzebuetől való.¹ Nem csoda, hogy egyaránt hat Csokonaira és Kisfaludy Sándorra. Kazinczy helyes érzékkel ismeri fel Kotzebue értékét, „ein Mensch nicht ohne Talent, aber ein schrecklicher Schmierer,“ írja róla. Az ő szemében Kotzebue olvasása az ízléstelenség jele.

Miben nyilvánult meg már most a német-görög klasszicizmus hatása? Amint Horváth János mondja, a klasszicizmus ennek a kornak csak illúziója volt, korszakos megállapodásra el sem jutott.² Magyar képviselői nem voltak alkotó költők, költészetük kimerült fordításban és utánzásban. Kazinczy Kis

¹ V. ö. *Gönczy István*: Kotzebue és vígjátékíróink. Szatmárnémeti, 1913.

² *Horváth János*: Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből. Kisz. Társ. Évlapjai, 1923—1924. 140.

Jánost tartotta a legjelentékenyebb magyar költőnek, benne látta a klasszicizmus eszméinek leghűbb és legművészibb megvalósítóját. Berzsenyiben Kisnek lelkét véli felfedezni s ennél „csiklandóbb“ dicséretet nem tud mondani. Ámde Kisnek alig van eredeti költeménye, versei pongyola fordítások.¹ Amikor Mailáth németre akarja fordítani anthológiája számára Kis legismertebb verseit, meglepetve ismer azok német eredetiire. Maga Kazinczy, mint fordító válik ki és ebből a fordítói tevékenységből elvet csinál. Ha eredeti verset ír, német minták lebegnek a szeme előtt. A „Tövisék és virágok“ Goethe és Schiller modorában készülnek. — Kölcsény saját maga így nyilatkozik ifjúkori verseiről 1813-ban Döbrentei előtt: „Legrégibb verseim Höltz és Salis manierjában irattak, kiket akkor még nem ismertem. Később Matthissonnak színe látszott rajtuk, kit könyv nélkül tudtam. Legújabb dalaim a Költő és a Jegyváltó... Kazinczy és Kis János azt mondták, hogy ezekből Schilleri lélek tündöklik.“² — Szemere kevés verset ír, Kazinczy főleg görögízlésű szonettjeit magasztalja. Döbrentei sem költő, első kísérletei tehetségtelen utánzatok.

Nem alkottak egyetlen egy olyan költői művet sem, melynek maradandó értéke lett volna. Kis János teljes tudatában volt tehetsége szerényvoltának és már 1815-ben végleg búcsút mond a költészetnek. Döbrentei a kritika és az ifjúsági irodalom területén keresi a babért, melyet a költészet megtagadott

¹ V. ö. *Gálos Rezső*: Kis János és a német költészet. E. Ph. K. 1911.

² K. F. M. M. 33—34

tőle. Szemere az elméleti irodalomba temetkezik. Kölcsey költészete 1817-től kezdve gyökeresen szakít eddigi irányával és csekei magányában a népi dalok lelkét tanulmányozza. Berzsenyit Kazinczy csak azért számíthatja saját köréhez, mert költői munkákban nem a szellemet nézte, hanem a külső formát. Berzsenyi költői gyakorlatában nem is Kazinczynak, hanem Baróti Szabónak és Virág Benedeknek a tanítványa, stilromantikus, mint azok.¹ 1816-ban jelennek meg költői művei újabb kiadásban, ettől kezdve alig ír több verset. — Az 1816—17-es évek általában végét jelentik a klasszicizmus gyöngéerű költői gyakorlatának. Még Kazinczy is arra fanyalodik, hogy magyar versmértékben írjon, amikor 1817-ben Festetich Györgyöt egy ódában akarja köszönteni: „minthogy olvasóink most nem szenvedhetni kezdik az idegen ízlést.”²

A magyar klasszicizmus költői gyakorlata csak formai újításokat eredményezett német mintára. Divatossá és általánossá tette a rimes-mértékes verselést, amit már Ráday kezdeményezett és amit Kisfaludyék éppen annyira megvetettek, mint Berzsenyi, aki a leoninusokhoz hasonló ízléstelenséget látott ebben a németes versformában. — Kazinczy vezette be a szonett műfaját, az ő nyomán

¹ V. ö. *Horváth János*: Forradalom után. Magyar Figyelő. II. 207.

² K. L. XVI. 273. Kazinczy e kijelentéséhez hozzáfűzi még: „...ennél öt ennyi hexametert hamarabb írtam volna.” Később pedig Kis Jánosnak azt írja erre az ódára vonatkozóan: „Te egyébiránt, ha valaki, látni fogod, hogy itt is megvan az, a mit ők szenvedni nem akarnak — az idegen ízlés. Hiszen ez egészen Voltairi mód.” (U. o. XVI. 332.)

írtak szonetteket Szemere és Kölcsey. Művészi tökéletességre emelte az epigrammát és a német Reise-briefe mintájára új prózai műfajt teremtett utazási leveleivel.

A nyelvújítás magyar szükségszerűség volt, de a nyelvújítás módszereit Kazinczy ugyancsak német példából tanulta. Maga mondja: „Nékem éppen az a gondolkozásom a magyar nyelvről, ami Klopstocké s Vossé a németről.“ Az idegen példa követésének bizonyára nagy része volt nyelvújító túlzásaiban. A formai és a nyelvi elv erős hangsúlyozása szakította őt el hagyományos gyökereitől és tette lehetetlenné, hogy költői gyakorlatával hasson. Egész költői működésére jellemző, hogy La Rochefoucauld-fordítását a francia eredetivel és a német fordítással egyetemben adta ki, hogy „a tudós olvasó megítélhesse, mily ügyesen adja vissza ez a hangzatos nyelv a franciának könnyedségét és eleganciáját és a németnek erejét és gazdagságát.“ — Az olvasóközönség az irodalomban azonban nem tudományos elméletek igazolását kereste, hanem gyönyörködte-tést és így már a tizes években mind hangosabb lesz a kívánság eredeti magyar munkák után.

A német költészet maradandó hatása — mely túlélte az irodalmi áramlatok változásait — az irodalmi élet kialakulásában, és az irodalmi elméletben jelentkezett.

A magyar irodalmi életnek nem volt semmi hagyománya. Nem csodálható tehát, hogy a magyar irodalmi élet nagy szervezője Kazinczy, német példák után indult. Az irodalmi élet eszközlői, a folyó-

iratok és az irodalmi társaságok nálunk túlnyomóan német mintára alakultak. Kazinczy szeme előtt mindenben, még magán életében is a német óriások, Goethe és Schiller példája lebegett, írói körét pedig szívesen hasonlítgatta ő is, tanítványai is, a göttin-gai Hainbundhoz. A folyóiratok, a Kassai Magyar Muzeumtól egészen az Athenaeumig, tehát több mint egy félévszázadon át, nemcsak címükben, hanem beosztásukban, tárgymegválasztásukban is a német folyóiratokat utánozták. Ez a hatás kiterjedt a magyar irodalom egész területére. Amikor a dunántúli írók először szervezkednek a keszthelyi Helikonban, új életformájukat a Hainbund szerint alakítják, fákat ültetnek és verseket szavalnak. — Amikor Guzmics 1827-ben kifogásolja az Élet és Literatura beosztását, Szemere azt feleli: „Írád: nem ártana gyűjteményünket... bizonyos osztályokra vennem, a külön tárgyakat világosban elválasztanom... A Horák és Thalia Schiller redactiója alatt, nem voltak szoros korlátok között, sem a Propyleák nem Goethe-től.”¹ — Az irodalmi életnek belső értelme már régen megváltozik, amikor a formái még a régié maradnak. — A magyar romantika a nemzeti szellemet fejezi ki, de organumait Aurórának, Muzárionnak, majd Athenaeumnak hívják, az Auróra-körnek mintái a német irodalmi társaságok. — Évtizedekkel később Petőfi a Tizek Társaságát a Jungdeutschland után Ifjú Magyarországnak kívánja elnevezni.

Amint a legtöbb magyar szervezet idegen formák után alakul, úgy a magyar tudomány is idegen,

¹ Sz. P. M. IV. 315.

főleg német minták után fejlődik ki. A magyar nem elmélkedő természet. A magyar irodalmi elmélkedésnek, a magyar kritikának nálunk épen úgy nem volt hagyománya, mint az irodalmi életnek. Kazinczy és társai az első elmélkedők és az első kritikusok s mivel a dunántúliak nem igen gondolkoznak az irodalmi jelenségek fölött, a Kazinczyék által képviselt klasszicizmus gondolatvilága évtizedeken át irányítja a magyar irodalmi gyakorlatot, sőt irányítani kívánja még akkor is, amikor az irodalmi gyakorlat már emancipálta magát az idegen hatás alól. Kazinczy minden irodalmi művet Goethe és Schiller után mér: „A szép tudományok és ízlés dolgában annál tökéletesebb a mív, — írja 1807-ben Cse-reinek — minnél közelébb járulnak a Classikusok példájához: annál szenvedhetetlenebb a mív, minnél távolabbra tévedtünk tőlök.”¹ Kölcsey pedig azt írja Szemerének, amikor Döbrentei szonettjeit homályosaknak tartja: „Ha ezek is homályosak, nem lesznek-e homályosok a mestereknek, Goethenek, Schillernek, Matthissonnak sok dalai, s nem lesznek-e egészen homályos Klopstock az isteni ódák szerzője?”² — Ismeretes, hogy híres bírálatát Csokonai-ról Schiller nyomán írta, noha értékelésének közvetlen forrását Kazinczyval folytatott levelezésében találhatjuk meg. Az ifjú Kölcsey meglehetősen önállótlannul követte mesterét ítéleteiben.

Kazinczyék a német költők mellett buzgón tanulmányozták a német esztétikusokat is. Szemere Pestről 1809-ben hosszasan beszámol Kazinczynak

¹ K.L. V. 7.

² K. F. M. M. IX. 227.

olvasmányairól és egész részleteket ír ki számára Eberhard, Bouterweck, Schlegel, Krug, Sulzer munkáiból. Ezeknek műveit Kölcseynek is kölesön adja, aki később e német esztétikusok nyomán írja meg — már a romantika korában — elméleti tanulmányait a komikumról, a tragédiáról és a nemzeti hagyományokról. Az ő elméleti tudása a legnagyobb és a legmélyebb. Kazinczy még meg is sokalja és azt írja róla: „Úgy tetszik: Kölcsei többet olvasta a Német Aesthetikusokat, mint szükség volt.”¹ Pedig Kölcsey az első magyar elméletíró, aki megkísérli a német kritikai szempontoknak a magyar irodalmi gyakorlattal való összeegyeztetését és így egy sajátosan magyar irodalmi elmélet kialakítását. — Ez azonban nem igen járt sikerrel, mert a magyar romantika — mint még látni fogjuk — irodalmi elméletében épen olyan önállótlan volt, mint irodalmi szervezésében, már pedig a romantikus elméletírók (Mailáth, Toldy) voltak igazi megalapítói — közel egy évszázadra kihatóan — a magyar irodalomtudománynak, melyben így állandósították a német szellem hatását.

Míg irodalmi élet és irodalmi elmélet a német klasszicizmus hatása alatt áll, költészetének hatása a magyar költői gyakorlatra bizony csak illúzió marad, mely hagyományokat nem termel és magában összeomlik. A magyar romantika nem ennek a klasszicizmusnak a folytatása, még kevésbé az ellenhatása. A magyar romantika gyökerei a dunántúli hagyományos költészetbe nyúlnak vissza, melynek számára a XIX. század elején a rokonlelkű osztrák romantika új fejlődési lehetőségeket nyit meg.

¹ K. L. XV. 332.

IV.

Az osztrák romantika. Német romantikus érdeklődés.

Ugyanakkor, amikor Bécsben Stadion alatt vendégjogot kaptak a német klasszikusok, vonultak be az osztrák fővárosba személyesen a német romantikusok. Odavonzotta őket a régi történeti levegő, a Napoleon elleni gyűlölet, a Habsburg-udvar fénye és katolikus szelleme. Zacharias Werner, aki nemrég öltötte fel a katolikus papi ruhát, tüzes prédikációkat tartott a bécsi templomokban. Friedrich Schlegel, aki a feleségével jelent meg, — mindketten Kölnben tértek át a katolikus hitre — irodalmi előadásokon terjesztette a romantika szellemét. Wilhelm v. Humboldt a porosz királyt képviselte, de szívesen látott vendég volt az irodalmi szalonokban is. Theodor Körner itt érte meg első nagy irodalmi sikereit, hogy aztán elmenjen meghalni hazájáért. Tieck csak rövid ideig tartózkodott Bécsben, de ez alatt ismertté tette a nevét. Bécs rövid időre a német irodalom központjává vált.

A német romantikának ez a betörése erősítette a sajátosan osztrák barokk romantikát, melynek vezető szelleme Hormayr báró volt, legjelentékenyebb drámaírói a két Collin. Összekötötte őket nemzeti érzésük, melynek a Napoleon elleni harcok adtak len-

dületet, és katholicizmusuk, melynek Pater Hubermann, az osztrák romantika spiritus rectora, volt az élesztgetője.

Amikor Napoleon 1809-ben Eécs felé közeledett, az udvarral együtt az írók egy része is Pestre menekült, így Schlegel, Hormayr, Heinrich Collin, Gentz és mások. A pesti német írók, különösen Schedius és Kovachich szeretettel fogadták őket. A pesti környezetben felébredt az érdeklődésük a magyarság iránt és pl. Schlegel Horvát Istvántól magyarul kezdett tanulni.¹ Érdeklődésük iránya nem volt egyöntetű. Schlegel a magyarságban exotikus, ázsiai népet látott, mely izgatta képzeletét. Hormayrt elsősorban a magyarság történeti multja érdekelte és talán csak itt ébredt az osztrák és magyar sorsközösség tudatára. — Schlegel érdeklődése csakhamar ellanyhul, Hormayré több évtizeden át tart. Schlegel Bécsbe visszatérve megismerteti Horvát Istvánt Humboldttal, aki szintén tanul magyarul, és előadásaiiban megemlékezik a magyar irodalomról is, melynek legfőbb képviselőjét Kisfaludy Sándorban látja. Ezen túl többet nem törődik a magyarsággal. Hormayr Archivjában széles teret ad a magyar történelemnek, 1816-ban Kazinczyt is felszólítja együttműködésre, majd 1820-ban Mednyánszky Alajossal együtt megindítja Taschenbuch-ját, mely hosszú időn át közös ihlető forrása a magyar és az osztrák irodalomnak, akárcsak Fessler magyar történelme.

A magyar mult iránti történeti érdeklődés az osztrákromantikának egyik sajátságos vonása. Míg nálunk

¹ V. ö. *Bleyer Jakab*: Hazánk és a német philológia a XIX. század elején. Bp., 1910.

Kisfaludy Sándor még fiktív eseményeket fűz regéiben a magyar romokhoz, addig az osztrák költők a magyar történelmet tanulmányozzák és a magyar mult hőskorát dolgozzák fel. Pyrker 1810-ben adja ki három történeti drámáját: „Die Korwinen. — Karl der Kleine, König von Ungarn. — Zrinis Tod.“ címen. — 1812-ben adják először Körner Zrinyi-drámáját Bécsben óriási sikerrel. — Még Kotzebue is magyar történeti tárgyat dramatizál a pesti német színház megnyitása alkalmából: „Belas Flucht“ címen. Béláról M. Collin is ír egy drámát, melynek címe: „Belas Krieg mit dem Vater.“ — A Hunyadiak is divatba jönnek: 1817-ben jelenik meg többek közt Kalchberg színműve: „Ulrich Graf v. Cilli.“ Később pedig Bánk Bán tragédiáját dolgozza fel a legnagyobb osztrák költő: Grillparzer.

E színdarabok természetesen végigjárják a magyarországi német színpadokat is és óriási lelkesedést keltenek. A magyar mult német divattá lesz és egymást érik a magyar történeti tárgyú regények is. Elég Fessler regényeire emlékeztetnünk, melyek Breslauban jelentek meg, vagy azokra a névtelen ponyvatermékekre, melyekből Verseghy fordítgatott magyarra.¹

Igy az osztrák romantika áramlata nem áll meg a Lajtánál, hanem átesap magyar földre is és itt annál kedvezőbb fogadtatásra talál, mert a magyar mult dicsőítése egyaránt kedves a városi polgárságnak, mely már eddig is kitűnt történeti érdeklődésével és a magyar nemességnak, mely a mult hőseiben szívesen ismert őseire. Különös jelensége ez a

¹ V. ö. György Lajos: Id. m.

magyar szellemi fejlődésnek, hogy amint történetének tudományos feldolgozását nagyobbreszt idegen kézből kapja, úgy történeti multjának költői feldolgozásában is idegenek előzik meg.

Körner darabjának bécsi bemutatóján részt vesz Kisfaludy Károly, aki személyesen is ismeri a német költőt.¹ Körner híre Magyarországon is elterjed, Kisfaludy Sándor lelkesedik érte és anyagot gyűjt neki újabb magyar tárgyú történeti drámák számára. Szemere belekezd fordításába s a német költő drámája nemsokára a magyar színpad ünnepi darabja lesz. Nem csoda, hogy Kisfaludy Károly hírsóvár lelkét tettekre ösztönzi Körner magyar dicsősége. Itt Bécsben kezdi el írni történeti tárgyú drámáit, melyekkel pár év mulva oly nagy sikert arat. Míg azonban Kisfaludy Károly magyar írónak készül, Gaál, Mailáth, Mednyánszky Bécsben osztrák írókká válnak s csak annyiban különböznek Hormayrtól, hogy származásuk is magyar történeti tárgyak feldolgozására indítja őket és nemcsak irodalmi érdeklődésük.

Nálunk ez a monarchikus történeti irodalom találkozik a dunántúli áramlat ősbibb tendenciáival, — melyeknek irodalmi megnyilatkozását végigkísértük Dugonicstól Kisfaludy Sándorig — és egyik forrásává válik a magyar romantikának. Tehát — akárcsak korábban — itt sem beszélhetünk hatásról, hanem csak az egyirányú fejlődés közös törvényszerűségéről. Amikor Gaál György lefordítja Kisfaludy Sándor Tátikáját és Kisfaludy Károly há-

¹ L. Weber Arthur: Theodor Körner und seine Beziehungen zu Ungarn. Ung. Rundschau, III. f. 223.

rom történeti drámáját, akkor épen úgy szolgálja az osztrák irodalmat, mint a magyart. Az sem véletlen, hogy Kisfaludy Károly egy drámája, a Tatárok Magyarországon, az első magyar darab, melyet Bécsben bemutattak. Ez a dráma beleillett a bécsi milieuba s hogy még sem volt sikere, abban nagy része volt a színészek rossz játékának.

Az osztrák romantikának van azonban egy másik hagyományos iránya is, mely egy világirodalmi áramlatba kapcsolódik bele: ez a népi költészet iránti érdeklődés. Láttuk, hogy ezt az érdeklődést már magukkal hozzák az osztrák barokk költői népi származásukból. Ez a körülmény könnyíti meg Osszian hatásának gyors terjedését is, és készíti elő a talajt Herder eszméinek a befogadására.¹ Herder eszméi ébresztik a többi dunai népet is nemzeti öntudatra, akiknek hagyomány- és előzmény nélküli irodalmuk a népköltészetből indul ki. Vuk Karadzics szerb népdalgyűjteménye világhírre tesz szert, még Goethe is fordít belőle. Már a század elején gyűjtik a szlovén, cseh, tót népdalokat is. Az első német-osztrák népdalgyűjtemény Pesten jelenik meg 1819-ben, az első tót gyűjtemény a felvidéki Kollár és Safaryk kiadásában 1823-ban Budán.

A népi érdeklődés világáramlata így betör Magyarországra is, de egyelőre hidegen hagyja költőinket. Amint a magyarság történetét idegenek írják, történeti mondáit idegenek dolgozzák fel, úgy e korban a magyar népköltészet kincseit is nemmagyarok kutatják. Az érdeklődés első ébresztgetői a hazai német folyóiratok, melyek lelkesen állnak Herder ez-

¹ V. ö. *Pukánszky Béla*: Herder hazánkban. Bp., 1918.

irányú törekvéseinek szolgálatába. Grimm Jakab, a nagy német mesegyűjtő, veti fel a magyar hunmonda kérdését és a prágai szlavistától, Dobrovcskytól kér felvilágosítást a magyar népmondák felől. Címe után ismeri az Argirus mondát. 1813-ban megjelent, a német hősmondákról szóló könyvében nyílt felszólítást közöl: „Mögte doch jemand in Ungarn nachspüren, ob von diesen alten historischen Liedern sich nichts mehr erhalten, sei es in den Gebürgen noch lebendig... oder in Bruchstücken...” — Az érdeklődés még jobban fellángol a német tudós körökben, amikor Kovachich felfedezi a középelnémet Kalocsai Kódexet és a gyulafejevári kéziratokat, köztük a Nibelungenlied töredékét. Büsching, Lassberg, von der Hagen biztatják a magyar tudósokat, hogy nyomozzanak ősi magyar énekek után. A Kalocsai Kódexet Mailáth adja ki Köffinger pesti orvos társaságában Pesten 1817-ben és jellemzően Fouquének, a német romantikus költőnek ajánlja.¹

A németeknek a népköltészet iránti érdeklődése — mint ismeretes — universális. Már Herder a „népek dalait” adja ki, melyek között magyar nem szerepel. Ez a hiány annál érezhetőbbé válik, minnél bensőbbé lesz a közvetlen kapcsolat a német szellemi élet és a magyar közt. Ámde ekkor még a magyarok maguk sem ismerik népköltészetüket, s így a kívülről jövő érdeklődés nem kap tápot. Még Goethe sem tud Magyarországról választ kapni. Kollár János jegyezte fel önéletrajzában: „Herr Goethe bat mich vertraulich, ich möge ihm einige slowakische Volkslieder besorgen, weil er von ihrer

¹ L. Bleyer Jakab: Id. m

grossen Zahl und Schönheit viel gehört habe. Um die magyarischen habe er schon viel gebeten und geschrieben, aber bisher habe er keine erhalten können.“¹

Magyar kezdeményezésekben ugyan Révai felhívásától kezdve nincs hiány, de egy sem jár eredménnyel. S így az első magyar népmese-gyűjtemények ismét osztrák részről indulnak meg, ahol a népies költészetnek már régi hagyománya van. 1822-ben Gaál György ad ki 17 magyar mesét „Märchen der Magyaren“ címen, melyek közül négyet Kisfaludy Károly küldött be neki. 1825-ben jelenik meg Mailáth gyűjteménye: „Ungarische Sagen und Märchen“ Brünnben. Toldy a Handbuch-jában közöl magyar népdalokat, de megjegyzi: „Man hat bis jetzt noch keine Sammlung ungrischer Volkslieder. Wir liessen an mehrere Gelehrte Ungerns die Bitte ergehen, uns welche einzusenden, doch sie scheinen diesem Gegenstand keine Aufmerksamkeit gewidmet zu haben und wir selbst hatten keine Gelegenheit dazu.“²

Ime egy világáramlat, mely elterjed az egész magyar területen, sőt az ország szívében is, de a magyar irodalomra még sem hat. Itt válik el leghatározottabban a magyar irodalmi fejlődés a többi dunai népétől. A magyar irodalom még nemesi irodalom, melynek a néphez kevés kapcsolata van. A szerbeknél ez az osztálytagozódás nincs meg. Ott a nemzet a nép, nálunk a nemesség. A magyar közöny másik lényeges oka, hogy íróink nagy része idegen környezet-

¹ Idézve *Murko*: Id. m. 317. l.

² *Schedel—Fenyéry*: Handbuch der ungarischen Literatur. II. 356.

ben él. Népi származású íróink érdeklődtek volna a pórdalok után, de pl. a Budán élő Virág Benedeknek messze kellett volna mennie, míg magyar népet talál. Kazinczyt kérte meg, gyűjtsön számára népdalokat, aki meg tótok között lakott. Ez az idegen népi környezet, mellyel költőink sem társadalmi, sem faji közösséget nem éreztek, megbénítólag hatott minden gyűjtő és érdeklődő kezdeményezésre. Vörösmarty írja Egyedhez intézett költői levelében, amikor Eonyhádtól búcsúztatja:

...szomorú hangon nyög mostan utánad

A magyaros szellem, mely dalaidra kele.

A vendég ajkú népben ki találna gyönyört itt?

Zordon zengzeteit, míg te valál, feledénk.

Ezzel szemben az osztrák költők német, a cseh és tót költők cseh környezetben éltek és népükkel egynek érezték magukat.

A magyar népi költészet akkor válik az irodalom felfrissítő forrásává, amikor az megszűnik nemesi irodalom lenni és amikor megindul Pest magyarosodási folyamata. — Egyelőre még kerülő úton, torzított formában jut el hozzánk népies költészetünk ismerete, mégis Gaál és Mailáth, majd Mednyánszky gyűjteményei, melyek a német irodalmat kívánják szolgálni, a huszas években ihlető forrásává válnak a magyar irodalomnak. A kívülről jövő ösztönzés indítja meg a népdalok gyűjtését és a műnépdalok írását is.¹ Vörösmarty fájdalommal írja 1828-ban:

¹ Nagy lökést ad például a magyar népdalgyűjtésnek Bowring angolnyelvű antológiája, mely 1830-ban jelent meg. De ezt is. Schedel Handbuchját is megelőzte *Peter v. Köppen*: *Literär-Noti-*

„...hova lennének már köznépdalaink is, ha idegentől fel nem jegyzetnének?”¹ Érdekes megfigyelni, hogy külföldies eltorzított formájában még Kazinczyra is hat a népies költészet, akinek arisztokratikus ízlése itthon megvetette a pórregéket és pórdalokat, megvetette Csokonait is, aki azok „manier“-jában dolgozott. Kazinczy az első, aki bevezeti a magyar irodalomba a szerb népköltészet modorát — Goethe nyomán, és Kazinczy fordítja magyarra Mailáth regéit. — A dunántúli áramlat ezt a külső hatást könnyebben asszimilálta, mert ott kezdettől fogva élt a nemzeti versmérték hagyománya. Az első népdal-gyűjtők egyike Pálóczi Horváth Ádám. Az első érdeklődők a népből származó katolikus papírok. Az első magyar költő, akinek műnépdalai a nép közt is elterjednek, a jobbágysorsú Czuczor Gergely. Így némi késéssel nálunk is érvényesül a népies költészet, de mivel az iránta való érdeklődés egyelőre még nem annyira belső fejlődés eredménye, mint inkább kívülről jövő hatás következménye, nálunk nem válik a romantika oly jellemző jegyév, mint a történeti tárgyú költészet.

zen, betreffend die magyarischen und sächsischen Dialekte in Ungarn und Siebenbürgen. St. Petersburg, 1826. — Döbrentei két magyar népdalt küld be számára. Gyűjtése Horváth János id. m-ban nincs említve.

¹ *Vörösmarty*: Külföldön a magyar literaturának terjesztése. Tud. Gyűjt. 1828 és Ö. M. VI. 202.

V.

A romantikus nemzedék és a világirodalom.

A romantikus nemzedék továbbfejlesztette azokat az irodalmi hagyományokat, melyeket az előző korszak termelt, nyugati művelődése különböző hatások eredménye. Az egyes írók származása és környezete azonban továbbra is befolyásolja világirodalmi érdeklődésük irányát.

Mindnyájuknak közös birtoka latinos műveltségük, mint az iskolázás eredménye. Kölcey azt állítja magáról, hogy tíz éves korában tanultabb volt a latin fogalmazásban, mint a magyarban,¹ Vörösmarty ifjúkorában nagy készséggel írt latin hexameteret. Mindnyájuk számára az első nyugati nyelv, melyet elsajátítanak, a német.² Nemcsak hogy erede-

¹ „Akkor én jobban tudtam latinul mint magyarul s magyar verseket csak két esztendővel később kezdtem csinálni... (K. F. M. M. IX. 387.) Később pedig azt írja: „1810 januar végivel mentem Pestre... Magyarul még jól, azaz grammaticae még nem tudtam.“ (U. o. IX. 389.)

² Kölcey itt kivételt alkot. Először franciául kezdett tanulni, még pedig már 1805-ben, a francia hatás sokáig tartott: „1810-ben még egészen franczia valék, mert első ifjúságom studiumi valának a francziák, s első kritikus kit ismerék, Boileau és Voltaire... Németül csak 809-ben kezdék, csak sok ösztönzés után tanulni.“ (I. h.) K. eredeti francia vonzalma jellemző tartós hagyománya a tiszai ref. magyarságnak.

tiben olvassák a német költőket, hanem képesek németül írni, költői munkákat fordítani, sőt eredetieket alkotni. Ámde a német irodalmat magát már eltérően értékelik. Kölcsey és Szemere számára — amint ezt már említettük — Goethe a legnagyobb német költő és ebben a felfogásukban Kazinczy hű tanítványaként megmaradnak életük végéig, noha eredeti költészetükre Goethe vajmi kevés hatást gyakorol. Bajza és Toldy — akik irodalmi elméletükben szintén Kazinczyt követik — hasonlóan Goetheben látják a német irodalom betetőzését. Majdnem ugyanazon a fejlődésen mennek át a német irodalomhoz való viszonyukban, mint Kazinczyék. A göttingai Hainbundból indulnak ki. Bajza 1824-ben azt írja Toldynak: „Én Matthissont egészen elolvastam, Sallist, Höltyt, Kindnek egy részét szinte s ámbár minden helyeiket nem értettem, de mondhatom, hogy a poetai nyelvben, formákban, fordulatokban sokat tanultam tőlük s ezen igen örülök s nem szégyen ez.”¹ — Mintha csak ezen a területen megállt volna a magyar fejlődés. Goethere Kölcsey teszi őket figyelemessé pesti tartózkodása alatt. 1827-ben Bajza már azt írja Toldynak: „Goethe munkáinak — a Stuttgarti legújabb kiadásból — 1-ső Lieferungja már megjelent. Fájd bennem a szív, hogy meg nem vehetem... Köszönöm Kölcseynek, hogy ezen nagy ember mívelére figyelemessé teve, de köszönöm geniusomnak is, hogy ezen miveket imádnom adá. Nem ismerek semmit, ami engemet úgy kielégítene, mint ezen csudakézből jött teremtmények. Reszketek értek

¹ B. J. Ö. M. VI. 87.

s addig meg nem nyughatom, meddig sajátimmá nem teszem.”¹

Kisfaludy Károly Bécsben ismerkedik meg a német irodalommal, akárcsak a bátyja és a bécsi népszerű írók, Kotzebue, Schiller, a bécsi drámaírók a kedves olvasmányai. Goethet épen olyan kevéssé tudja élvezni, mint Sándor. A külföldi hatások átvételét illetőleg jellemzően beletartozik dunántúli környezetébe. — Ugyanezt figyelhetjük meg Vörösmartynál is. Vörösmarty már székesfehérvári tanuló korában tanulta a német nyelvet, nyelvtudását Pesten tökéletesítette, a német irodalommal azonban csak Bonyhádon ismerkedett meg Teslér ösztönzésére, aki Kazinczyval állott levelezésben. Tőle kapta Kazinczy műveit, Schillert és Goethet. Egyikük sem hagyott nyomot költészetében s nincs is adatunk rá, hogy ezután valaha is olvasta e német költőket.

A német romantikusokkal a magyar romantikus nemzedék sajátos módon alig foglalkozott. Látuk, hogy ebben a korban már megszakadt a magyar irodalomnak közvetlen kapcsolata a német szellemi élettel. Az előző nemzedék, mely a német romantikát közvetlen forrásból ismerhette volna meg, nem vett róla tudomást. Horvát István nem talált más érdekességet Schlegelben, mint hogy nagyon szereti az erős borokat és sokat eszik. Tudását nagyon lenézte. Kazinczy Novalist nem értette. Az egyidejű hatás lehetőségé így elmúlt és a német klasszicizmus befolyása megrögződött. Toldy figyelme kiterjed ugyan a német irodalom minden jelenségre, de ő meg nem költő. Járatja a Cabinetsbibliothek sorozatát és ab-

¹ U. o. VI. 252.

ból 1825-ben megküldi Bajzának Tieck novelláit, Kleist drámáit, de Eajza épen ebben az időben kezd Goetheért lelkesedni. Csak Tieck kelti fel az érdeklődését. — Gyulai feljegyzi ugyan, hogy Kisfaludy Károly „sokat beszélt a romantikáról, szintén a német irodalom nyomán,”¹ de ezt az állítását mi sem igazolja. Toldy ekkoriban ismételten panaszkodik Kisfaludyra, hogy állandóan festeget, tíz képbe is belekezd, egyiket sem fejezi be és egy évben nem olvas többet tizenkét nyomtatott ívnél.² — Vörösmarty Gyulai szerint Kisfaludytól hallotta először a romantika szót. Az újabb német költők közül Stettner feljegyzése szerint csak Houwald és Müllner drámáit olvasta. E két német író ebben az időben igen népszerű volt Bécsben. Müllnert nálunk Döbrentei tette ismertté, aki lefordította és kiadta „Vétek súlya“ címen „Die Schuld“ című drámáját. Vörösmarty bizonyosan a drámaírás művészetét kívánta megtanulni tőlük, aminthogy hirhedt német végzetdrámák hatásának nyomait meg is lehet találni nála. Grillparzer is az Ahnfrauval lett először ismertté nálunk, melyet korán lefordítottak és gyakran játszottak. Schiller is mint drámaíró vált népszerűvé, különösen romantikusaink között, ellentétben a német romantikusok ízlésével, akik Goetheért lelkesedtek. Schiller Harmiáinak fordításával kezdte meg Toldy magyar szépirói pályáját és Tasso mellett Schiller volt az egyedüli idegen költő, akitől egy néhány verset Kisfaludy felvett Aurórájába — mely az eredetiség han-

¹ Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Bp., 1900, 95. l.

² A. K. Levele Bajzához. 1825. nov. 20.

goztatásával indult meg — többek között: „A harangot“ és „A buvárt“ Szenvey fordításában.

A német irodalom befolyása így mind szűkebb körre szorul. A romantikus nemzedék inkább csak elméletet tanul a németektől. Kölcsey még 1828-ban is Krugot, Sulzert, Herdert, Bouterwecket tanulmányozza. Kisfaludy és Vörösmarty — ebben is jellemzően dunántúliak és katolikusok — irodalmi elmélettel alig foglalkoznak. Kisfaludy nem írt egy kritikát sem, Vörösmarty csak a dráma elméletét tanulmányozza, mert a drámaírás legnagyobb költői ambíciója és leggyöngébb költői oldala. Ezért olvassa Lessing és Aug. Wilhelm Schlegel dramaturgiáját. — Toldy, Stettner, Bajza elsősorban elméletírók. Altaluk érvényesül a német romantika elmélet-irodalma nálunk, mely nincs olyan ellentétben a klasszicizmus elméleti irodalmával, mint a költői gyakorlat. Nemcsak Toldyék olvassák Jean Pault, Schlegelt, Tiecket, hanem Szemere és Kölcsey is. Kölcsey írja 1827-ben Szemerének: „Krugot és Schlegelt keresztül olvasám s mindegyikben, kivált Schlegelben sok jót lelék. Ennek Vorlesungjaiban épen, vagy legalább nagy részint azok a principiumok vagynak, melyeket Tieckben már Pécelen ismerni tanultam.“¹ — Kölcsey megtalálta e művekben a görög költészet iránti lelkesedést, mely őt is egészen áthatotta. Ugyanabban a levélben, melyben Schlegelt dicséri, írja: „Én Euripidesből már sokat elolvastam s várom Aeschylot a többiekkel együtt, hogy saját észrevételeimet a németekéivel öszve hasonlíthassam.“

¹ K. F. M. M. IX. 319.

Kölcsey és Szemere a romantikus nemzedékben egyedül állnak görögimádatukkal. Ez náluk Kazinczynak legtartósabb öröksége, anélkül, hogy költői gyakorlatukra a legkisebb hatást is gyakorolná. Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Mailáth nem tudnak görögül. Vörösmarty Homerost Vályi Nagy fordításában olvassa. Ezzel szemben ők a bécsi-dunántúli kultúrkörnyezetből magukkal hozzák a szélesebb körű érdeklődést a többi nyugati nemzet irodalma iránt. Emlékezünk rá, hogy Kölcsey 1813-ban még sem az olasz, sem az angol irodalmat nem ismerte. A külföldies áramlat a francia-német hatásban gyökeredzett. Kisfaludy Károly a francia irodalmat nem tartotta poezisnek, Vörösmarty pedig soha nem tanult meg franciául. Kisfaludy Károly azonban megjárja Olaszországot, Vörösmarty pedig alig hogy kézbe kapja Tassot, Tanárki fordításában, neki áll az olasz nyelv tanulásának, hogy a nagy epikust eredetiben olvashassa. Stettner 1826-ban a következőket jelenti Kazinczynak Vörösmarty olvasmányairól: „1824-ben Tasso, Ariosto, Petrarca, Vályi Nagy Homérja, Lord Byron, Valter Scott, Houwald, Müllner, 1825-ben Schlegel Dramaturgiája, Calderon színjátékai s újólág Shakespeare voltak olvasásai.”¹ — Ez az olvasmányjegyzék jellemző a romantikus nemzedék világirodalmi érdeklődésére. Francia költő nem szerepel Vörösmarty könyvei között, a németek közül csak Schlegel (elméleti munkájával) és a végzetdrámák írói. Az angolok közül legtöbbet tanulmányozza Shakespearet, akinek ismerete Kazinczy óta az egész magyar mű-

¹ K. L. XIX. 493—494.

velődésterületre kiterjed. Kisfaludy Sándor épen úgy olvassa, mint az öccse. De míg Kazinczy és a Kisfaludyak csak fordításokból ismerik, Vörösmarty már az eredetit olvassa. Shakespeare mellett Ossian hatása is egyetemesen jelentkezik. Szinte magyar hagyománynak mondható már, alig van e korban írónk, aki mentes a befolyásától. Egyúttal megindul azonban az ellenhatás és Kisfaludy Károly két parodisztikus novellában kigúnyolja az ossiankodókat. Vörösmarty színt és hangulatot kölcsönöz tőle Zalánjában és a Hábadorban. Pope-pal, akire Kölcsey és Kisfaludy Sándor egyaránt szívesen hivatkoznak, Vörösmarty már nem foglalkozik, Milont sem olvassa, hiszen már Klopstock Messiása is megfájdította a fejét. Annál inkább hat rá a modern angol irodalom, Byron és Walter Scott, a két angol romantikus, különösen Byron, akinek határtalan fantáziája az övével rokon.¹ — Kölcsey csak élete vége felé, 1836-ban kezdi e két íróat olvasni, különösebb lelkesedés nélkül. Scott verseit többre becsüli regényeinél. — Tasso, Petrarca a dunántúli íróknak Zrínyi óta kedvelt költői voltak, a tiszaiak nem foglalkoztak velük. Mostantól kezdve Tasso a magyar író szemében a romantika megtestesítője. Dessewffy Hormayr Taschenbuch-jában „Tassoi vilongású“ versekre akad, Toldy szerint Vörösmarty akkor lesz romantikussá, ha mindjobban elsajátítja Tasso modorát, Kölcsey a Nemzeti hagyományokban az olasz epikust állítja az újkori költészet középpontjába. — Végül Vörösmarty kezd foglalkozni ná-

¹ V. ö. *Koeppel Emil*: Byron. Függelék: Byron Magyarország. Irta: Morvay Győző. Bp., 1913.

lunk talán először a spanyolokkal, akit a bécsi romantikusok fedeznek fel. Gaál írja Toldynak, hogy aki az igazi romantikát meg akarja ismerni, az olvassa Calderont. Kölcsey is kérve-kéri Szemerét, küldje meg neki Calderon műveit.

A magyar lelkiség kettőssége így a magyar írók világirodalmi érdeklődésének különböző irányában is megnyilvánul, de ez a különbözőség a pesti irodalmi környezetben épen úgy egybeolvad, mint a táji, és ezentúl már csak mint jellemző szín jelentkezik.

VI.

Közvetlen külföldi szellemi kapcsolatok.

A romantikus nemzedék világirodalmi érdeklődésének nem csak iránya változik meg, hanem formája és belső értelme is. A megújulás íróinak nagy része — mint láttuk — közvetlen kapcsolatot tartott fenn a külföldi szellemi élettel, melynek formái nálunk is érvényesültek. Kis János, Döbrentei német egyetemeket látogattak, Kisfaludy Sándor négy országban is megfordult, Kulcsár bejárta tanítványával, az ifjú Festetics gróffal, fél Európát. Kevesen voltak, akik legalább Bécsig el nem jutottak volna. Horvát István ott ismerkedett meg Humboldttal.

Az Aurora-kör tagjai közül a huszas évek végéig csak Kisfaludy Károly látott külföldet, Vörösmarty, Kölcsey, Szemere, Bajza, Stettner nem jutottak túl az ország határán. Külföldi írókkal nem volt semmi kapcsolatuk, teljesen kielégítette őket az általuk megteremtett magyar irodalmi élet.

Bécs közvetítő jelentősége nem szűnt meg, nemcsak az osztrák romantika hatása indult ki onnan, hanem az olasz, spanyol és angol irodalom népszerűsítése is. A közvetítők azonban most már magyar származású bécsi írók, mint Mailáth, Mednyánszky és Gaál. — A magyarországi német városi polgár-

ság is ekkor már teljesen a bécsi irodalom befolyása alatt áll. Irodalmi folyóiratai — melyek közül a Pannonia-t egy magyar mágnás gr. Festetich Károly Albert szerkeszti¹ — magas szintet érnek el és közlik a legkiválóbb bécsi íróknak, mint Anastasius Grünnek, Seidlnek, Voglnak, Grillparzernek, műveit, akik az enyhébb cenzura miatt Pesten könnyebben megjelenhetnek, mint Bécsben. Ezekbe a folyóiratokba Mailáth, Gaál és Toldy is dolgoznak, s főleg a magyar irodalmat ismertetik. A pesti színház is épen úgy adja a bécsi írók színműveit, mint Kisfaludy drámáit. Említettük, hogy Kisfaludy egy drámáját Bécsben is bemutatták. Bécs és Pest irodalmi élete így nivellálódik, bár természetesen még mindig Bécs maradt az adó, Bécs maradt a minta. Kultsár 1820-ban írja: „Kezdeni kell csak azért is, mivel Béts városában olly szép példa vagy on előtünk, hol 15 esztendő óta... számos újj Kaléndáriumok és Zsebkönyvek szaporodtak.“² Kultsárnak ez a felszólítása adja meg az első lökést a Hébe és az Auróra megindítására. Mindkettő a bécsi almanachokat veszi mintául. Igaz Sámuel hivatkozik is „tudós szomszédainak példájára“ Zsebkönyvének előszavában. Míg azonban Igaz utánó, Kisfaludy eredetiségre törekszik. Ezt még egyike az első bírálóknak Thaisz is észreveszi és megállapítja, hogy az Auróra magyarosabb. A németországi folyóiratok jelentősége háttérbe szorul a magyar almanachok mellett. Kazinczy még nem tudott irodalmi életet elképzelni

¹ Festetich lefordította Kisfaludy Károly „Stibor“-ját és külön kötetben ki is adta Pesten, 1824-ben.

² I. h.

német folyóiratok nélkül, és keresve kereste velük a kapcsolatot, hogy tanuljon belőlük. A romantikus nemzedék tagjai közül főleg csak Toldy kíséri figyelemmel a külföldi irodalmi eseményeket és ő számol be róluk társainak. Vörösmarty szerkesztő korában csak azért olvassa „Das Ausland“-ot (München 1828—93), hogy külföldi hírekkel szolgálhasson olvasóinak. — Kazinczy lázas munkásságot fejtett ki Rumyval szövetkezve, hogy a magyar irodalmi fejlődést a külfölddel megismertesse. Ez az ösztön a fiatal nemzedékben is él, de most már hozzájárul az a tudat is, hogy a magyar irodalomnak van mit nyújtania a külföld számára. Kisfaludy Sándor és a magyar romantikusok az első magyar költők, akik külföldön ismertté válnak. Kisfaludy Sándor Szerelmeit Mailáth fordítja németre,¹ Gaál már korábban kiadta a Tátikát németül, valamint Kisfaludy Károlynak három drámáját. Schedel Ferenc a Handbuchjával egyidőben kiadja a Blumenlese-t, németnyelvű antológiáját, melyben már a fiatal költők is szerepelnek. Mailáthon, Toldyn és Gaálon kívül Teleki Ferenc gróf,¹ Festetich Károly Albert gróf és az Auróra-kör két németje szorgoskodik azon, hogy az új magyar irodalom az európainak részesévé váljék. Trettert és Paziazit úgy tartják az Auróra-kör költői, mint a magyar urak a középkorban a szláv igriceket, később az olasz tudósokat vagy a cigány muzsikusokat. Fordíttatják velük

¹ Himfy's auserlesene Liebeslieder. Übersetzt von *Johann Graf Mailáth*, Pest, 1827. — Már egy évvel korábban megjelent olaszul conte Sannazari fordításában.

² Teleki Ferenc gróf már 1821-ben lefordította a Zrinyiász egy részét és megjelentette Hormayr Taschenbuch-jában.

műveiket és ha az Auróra megszorul kéziratban, velük iratnak bécsi modorú novellákat, melyeket aztán valamelyikük magyarra fordít. Így beszélnek róluk: „a mi két német fiúnk,” „a német gyerekek.”

A német nyelvre való fordíttatás íróink számára most már nem olyan fontos, mint Kazinczyéknak volt. Valahogyan úgy érzik, hogy most már Európának a kötelessége, hogy a magyarok megismerésével törődjék. Úgy érzik, és joggal érzik azt, hogy a magyar irodalom immár egy új, sajátos színt jelent a világirodalomban s nélküle annak színképének hiányos volna. — Kisfaludy Károly még ugyan maga fordíttatja Gaál számára drámáit németre, aki aztán a nyers fordításokat irodalmivá teszi, de Vörösmartynak már védekezni kell a fordítások ellen. Amikor Paziazi mutatja neki Zalán egy részletének fordítását Mailáthtól, elszörnyed és kétkedni kezd költői tehetségében. Csak az vigasztalja, hogy Paziazi szerint Mailáth nagyon elhamarkodta a fordítást és azt sokkal jobban is meg lehet csinálni. Később is boszankodik, amikor egy Ufer nevezetű német a Zalánra teszi kezét. Bajza írja Toldynak: „Képzeld magadnak, Dr. Ufer, ki a mint Kisfaludy mondja, nem is ért jól magyarul a Vörösmarty Zalánjának felét németre fordította s valami folyóírásban akarja közleni. Károly azt mondja, hogy a fordítás igen rossz, Vörösmarty pedig haragszik.”¹

A németek több évszázadon át annyira félreismerték a magyarokat, annyira nem hittek a magyar kultúra létezésében, hogy érthető íróinknak a

¹ B. J. Ö. M. VI. 301.

félelme a rossz fordításoktól, melyek csak torzképet adhatnak a magyar irodalom fellendüléséről. A saját értéknek és a németek lenézésének tudata még mindig hatalmas ösztönző ereje a magyar szellemi életnek,¹ bár ez a tudat most már elevenebben él az asszimiláltakban, mint az ősi magyarokban, akik megelégszenek azzal, hogy *egy* nemzet költői legyenek. Mailáth antológiája és Toldy Handbuch-ja ennek a kettős tudatnak köszönhetik keletkezésüket.

A magyar irodalom nemzetközi jelentőségének tudatát nagyban emeli Bowring angolnyelvű antológiája. 1830-ban jelent meg, Mailáth antológiájának mintájára, egy rövid irodalomtörténeti átte-

¹ Reimmann lekicsinylő nyilatkozata készítette Czvittingert 1711-ben irodalomtörténeti lexikonának kiadására. Reimmann gúnyos kritikája erről a könyvről hívta ki Rotaridest a porondra, aki Reimmannra vonatkozóan azt írja: „...et laubanda potius, Viro theologo, clementia ac bonitas divina fuisset, quae nondum concessit, ut equitibus nostris, arma, penitus excuterentur, et Arx, universi fere Christiani Coetus, Hungaria a tyranni Thracio, ex integro occuparetur. Quod si factum fuisset, dudum profecto Musas etiam Germanicas, barbari et crudeles Turcae, in tristissimum exilium egissent, arae, focosque violassent...” (Prolegomena, Altona 1745 51—52.) — Rotaridesnek Reimmannra vonatkozó sorait szóról-szóra átveszi Wallaszky, majd magyarra fordítja szabadon Pápay, és így a magyarságnak, mint a nyugati kultúra védőjének képzeté belekerül a magyar irodalmi köztudatba. Ezentúl szívesen hasonlítgatják össze a magyar szellemi élet jelenségeit a németekkel. Kazinczy örvend, hogy Guzmicsot és Klauzált, „egünk e két csillagát” megérhette s mindjárt hozzáfűzi: „Barátom, sógoraink nem mondják továbbá: Wir kennen sie nicht.” (K. L. XVIII. 161.) — Az összehasonlítás néha virtuskodásba fajul. Szemere a Muzáron III. kötetében 73 oldalon 2355 ször variálja ezt a mondatot: „semmi tisztelettel nincs szülei iránt”, amit a németek csak négy-szer tudnak, — hogy megmutassa a magyar nyelv fölényét a német felett.

kintéssel. Erre a könyvre az angol szellemi élet legjobbjai fizettek elő és így íróink méltán érezhették, hogy immár bevonultak a világirodalomba. Pedig Bowring antológiája a fejlődéstörténet más lapjára tartozik, mint a német fordítások vagy ismeretések, melyek százados sors- és kultúrközösség termékei. Bowring kiadványa az író egyéni kezdeményezése, mely előtt már orosz, spanyol, hollandus, szerb és lengyel gyűjteményeket is adott ki. A magyarral egyidejűleg készítette elő a csehet. Ünöke volt a világirodalomnak széles látókörrel és nagy tanultsággal. Ámde ezt a különbséget íróink nem érezték és Bowring gyűjteményét lelkesen segítették. Hiszen bizonyos mértékben az ő munkája is a német befolyás és kultúrális fennhatóság alól való felszabadulást jelentette, mely ennek a kornak hangoztatott törekvése.

A megváltozott tudatot mi sem jellemzi jobban, mint Toldy európai útja, melyre 1829 őszén indult el. Benne nyoma sincs a reformációkorabeli magyar diákok alázatának, de még Kis Jánosék serény tudományszomjának sem. Czvittinger és Rotarides utóda ő, de míg azok megelégedtek szerényen az-
zal, hogy rámutassanak a magyar művelődés eredményeire, Toldyt eltölti a magyar művelődés egyenjogúságának tudata. Meghajlik ő is a német kultúra nagy emlékei előtt. Felkeresi Schiller, Herder, Wieland lakóházait, meglátogatja Müllner sírját, egy félórát tölt Goethenél, akinek már előbb elküldte Handbuch-ját és együtt ebédel Tieckkel. Eüszkén jelenti Kazinczynak: „Meg kell vallanom, hogy ahol megjelentem külföldön, a legszívesebben fogadtattam, sőt, ha szabad e szóval élnem, érde-

metlen figyelmet is tapasztaltam mindenütt.¹ Különböző tudós társaságok tagjuknak választják és a huszonnéggyéves ifjú Berlinben összekülönbözik Heggellel, az egyetem nagyhírű rektorával, aki csak úgy akarja megengedni neki az előadások látogatását, ha előbb beiratkozik hallgatónak. Túltengő önérzettel írja a szüleinek: „Am besten gefällt mir, dass ich wenigstens in einer Hinsicht College des Rector Magnificus Hegel geworden bin, der mich mit Gewalt zum Studenten machen wollte. Er ist nämlich auch Mitglied der Societät für wissenschaftliche Kritik, wie ich.“² Berlinben az Angol Házban 1830 januárjában egy előadást is tart meghívott tudósok előtt a magyar nyelvről és irodalomról, az első tudományos előadást a külföldön a magyar szellemi életéről.

Jellemző, hogy beszámolóit hogyan fogadják idehaza. Kazinczy felsikolt örömében, amikor olvassa, hogy Goethenél egy félórát tölthetett. Vörösmarty eltréfálódik vele Tiecknél tett látogatása felett és azt kérdi: „Tudta-e ez a jeles férfiú, mit jelent neve magyarul? s ha tudta s mégis magával — oly étkessel, mint maga — meg mert ebédelni, bizonyosan nem ösmerte magát, de fordítsuk elménket ezen borzasztó gondolattól máshová...“³

Toldy számára különben önérzetének minden áltatása mellett német útja némi csalódást okozott. Észre kellett vennie, hogy a német birodalomban még annyira sem érdeklődnek a magyar irodalom

¹ K. L. XXI. 161.

² A. K. 1830. febr. 15. Göttingen.

³ V. E. 298.

íránt, mint Bécsben. Vörösmartynak őszinte keserűséggel írja: „Van-e figyelem nyelvünk iránt? Erre a kérdésre igen szomorú felettel szolgálhatok. Azt gondolják mindenfelé, hogy nyelvünk a tót anyának valami szegény leánya — s evvel megalégesznek. Goethe, úgy látszik, nem vett magának időt a Handbuchot keresztülnézni s Tieck legalább Drezdában létemkor még nem olvasta a Blumenleset, ámbár Cserhalomra figyelmessé tettem in specie.“¹ — August Wilhelm Schlegel pedig egészen barátság-talanul fogadja és szintén nem kívánja nyelvünk hangját hallani. Annál boldogabban írja Londonból Kazinczynak: „Ítt, hol az embereknek soha eszükbe sem jut, hogy magyar van a világon, Bowring által terjed igyekezetünk isméréte. Munkája már valami 15 angol ujságokban van ismertetve, s ezeknek olvasói számtalan ezrek.“²

Toldynak ez az útja sok tanulsággal szolgál a magyar szellemi életnek külföldi kapcsolataira vonatkozólag. E kortól kezdve a magyar szellemi élet mind jobban önállósodik, hű kifejezője lesz a nemzeti léleknek, de ugyanakkor önmagába zárkozik, elveszti expanzív erejét. Nemsokára a magyar városok egészen elmagyarosodnak, Bécs pedig újlag ellenséges főváros lesz, a magyar irodalom legnagyobb értékei elől bezárulnak Európa kapui. Vörös-

¹ U. o. 299. Annyi közvetítő áldozatos életmunkája ellenére a helyzet később sem jobb. A német romantikusok érdeklődése muló jelenség volt. A németiség széles rétegeinek képzetei a magyarságról nem tárgyilagos tudósoktól, hanem azoktól a költőktől származnak, akik számára a magyarság exotikus költői anyag volt: pusztá, csárda, csikós, cigány... Ezek a képzetek tartósak és túléltek még a világháborút is.

² K. L. XXI. 249.

martynak nem akad kongeniális fordítója. Petőfi majd csak mint romantikus szabadsághős lesz Európaszerte népszerűvé. Aranynak pedig még csak a nevét is alig ismerik meg. A nemzeti öntudat növekedésével kirívó ellentétben áll a külföld közönye. Tragikus ellentét, mely későbbi súlyos katasztrófák magvát rejti magában.

VII.

A romantikus irodalmi elmélet és költői gyakorlat.¹

Említettük, hogy a romantikus nemzedék is a németektől tanulta az irodalmi elméletet s hogy ezzel szemben az irodalmi gyakorlat mind jobban önállósítja magát a német befolyás alól. Az irodalmi gyakorlat önállósodásának követelménye a tizes évek vége felé lesz mind hangosabbá. Kölcsey 1817-ben inti Kazinczyt, hogy ne adja ki újra fordításait, mert a közönség most eredeti munkákat kíván. Döbrentei Gábor a Tud. Gyűjt. hasábjain a német befolyás túltengése ellen kel ki.² Mailáth Berzsenyit azért tartja a legjelentékenyebb magyar költőnek, mert legmentesebbnek érzi idegen hatástól. Kisfaludy Sándor a magyar határokon túl is ismertté válik, mert eredeti munkái vannak. Dessewffy pedig Kisfaludy Sándorhoz, Berzsenyihez, Vörösmartyhoz magasztaló ódát ír:³

Titeket és Vitézt, kit maga fényébe
Az ég felfogadott, némellyek leckéznek.

¹ E fejezetre vonatkozólag lásd cikkemet: Romános, romantos, romantikus. Minerva, 1929.

² *Döbrentei Gábor*: A Magyar Írásmód mostani állapotjáról Halottak beszélgetése. Tud. Gyűjt. 1824. VII. 78.

³ F. M. M. 1829. I. 60—64.

Oh engedjete meg a kevélységébe
Mesterkélve sikló ellenséges kéznek!

Koránt sem utánczó szűk utánozása
Vezete Titeket Helikon útjába
De a szép Természet boldog felfogása
A láng ész, a láng szív tett Lant birtokába.

Jellemző, hogy a Dessewffytől magasztalt eredeti költők közt a romantikus nemzedék szellemi vezére, Kisfaludy Károly, nem szerepel, noha Kisfaludy az Aurórát az eredeti irodalom termelésének célkitűzésével indítja meg és drámáiban az első eredeti magyar drámákat látja. A kor legjobb elméinek irodalmi tudata, mely külföldi műremek tanulmányozásán esiszolódott, finomabb, mint Kisfaludyé. Kölcsey, a Lányörzöröl szólva, megírja a komikum elméletét s közben félreérthetetlenül Kisfaludyra vonatkoztatva szól az utánczás káros voltáról. Kisfaludy ezt magára is veszi és Szemerét bántódottan kérdi, hogy mi hát az ő darabjában nem honi. Amde nemcsak Kölcsey, Szontágh is kárhoztatja vígjátékait és azt állítja, hogy nincs bennük magyar szín, idegen, német életet festenek. Kölcsey szabatosan meghatározza az irodalmi hatás határait: „A követés csak erősek dolga, s a gyengeség sehol sem tetszik ki világosban, mint ez által. Követés és studium közt nagy különbség, amaz idegen tárgyhoz és manierhoz köt, ez pedig a mások példája által arra segít bennünket, hogy saját erőnket kifejteni mennél jobban megtanuljuk.”¹ Saját erőnket kifej-

¹ Kölcsey: A komikumról. M. M. III.

teni: ez ennek a kornak legtöbbet hangoztatott követelménye. Fáy is azt írja: „Nem vakon követnünk, hanem asszimilálnunk kell a szomszéd Literaturák lelkeit s saját lelkeinkké tennünk.”¹ Szontágh pedig ugyanezt a gondolatot így fejezi ki: „Csak azon művek remélhetnek fennmaradást Literaturánkban, mellyek a Classicitással Nemzetiséget egyesítenek.”²

Kisfaludy ennek a követelménynek nem felelt meg. Drámáinak a tárgyát Fesslerből, Mednyánszkyból, Hormayrból meríti és néha az átvett anyagon alig alakít, vígjátékait Kotzebue, Clauren nyomán írja és csak egyes magyar típusokat teremt meg ő maga. Tollagi Jónás miatt Fáyval támad plagiumi pere. Világirodalmi sémák után dolgozik s művei nagy részének csak irodalomtörténeti jelentősége van, de „fennmaradást nem remélhetett.” — Vígjátékainak idegen milieujét azzal védi, hogy nálunk még nincs társasági élet és nincs társasági nyelv, kénytelen volt idegen minták után nyulni. Így van az irodalmi élettel is, ezért szervezi meg azt is Bécs mintájára és az osztrák romantika irodalmi formáit ülteti át hozzánk. Bécs irodalmi életének hatása eltörölhetetlen nyomokat hagy költészetében. Még a legtipikusabb bécsi műfajnak, a tündéries bohózatnak átültetésével is kísérletezett.³ Az Auróra pedig egész beosztásában az egykorú

¹ Élet és Literatura. IV. 85.

² U. o. 137. l.

³ Gaálnak írja 1820-ban: „Ich arbeite an einem sonderbaren Gedicht in alle Versmassen, Hamupipőke, Aschenbrödel, und in drei Aufzügen will ich zwei Weltteile umwandern — wird etwas daraus?“ (K. K. M. M. VI. 326.) Nem lett belőle semmi, korán jött volna, de tíz év múlva Vörösmarty megírja a Csongor és Tündét.

bécsi almanachokhoz hasonlít, melyek között még Auróra-című is akad. Ugyanazokat a műfajokat találjuk meg itt is, ott is: ballada, románc, kisebb eposz, novella, később népdal. Kisfaludy magasabb síkon azt a magyarító fejlődési folyamatot zárja le, melynek kezdetén Dugonics áll.

Az új nemzedékből két költő emelkedik ki, akiknek művei a kor tudata szerint a „a classicitást a nemzetiséggel“ egyesítik: Kölcsey és Vörösmarty, a romantikus lírikus és a romantikus epikus. Toldy írja Kölcseyről: „Kölcsey Daykával együtt a magyaroknak legsubjectivusabb lyrikusa, de ennél s minden lyrikusainknál romantikára gazdagabb,“¹ majd később Vörösmartyról: „Vörösmarty lőn a romántos iskolának — melynek mind eddig az egy Zrinyi volt művészetünk mezején képviselője... feltámasztója, vagy inkább újra és szebb fényben megalkotója.“²

Ennek az eredeti, nemzeti költészetnek kibontakozása azonban olyan gyors ütemű, hogy az idegen mankókon járó elmélet nem tudja nyomon követni, és így áll elő az a sajátos helyzet, hogy a magyar romantika költészetét az egykorú kritika a német irodalom alapján ítéli meg, melyhez pedig amannak alig van már vonatkozása.

Stettner, aki elsőnek látta meg Vörösmarty jelentőségét, mindjárt a Zalán megjelenése után azt írja Kazinczynak: „(Vörösmarty) szabad szelleme mind az Orthologismus, mind az Iskola nyügeit el szaggatta. A czéhbeli Critikusok aligha lesznek vele

¹ Tud. Gyűjt. 1828. I. 102.

² Kritikai Lapok, 1836. VI. 152—174. Ez a cikk 1833-ban készült.

megelégedve, mert ő Homért és Ossiant tanulván, magának egy mind a kettővel rokon s mind a kettőtől független nemzeti maniert teremtett.¹

Stettnernek ez a jóslata bevált oly értelemben, hogy Vörösmartyt sem a régi, sem az új nemzedék nem értékelte genialis teremtő ereje alapján, hanem a német klasszicizmus illetőleg romantika mértéke alá fogta, akárcsak Kölcseyt, s így a „céhbeli kritikusok“ nem tudtak teljes megértésükhöz hozzáférdőzni.

Ismeretes, hogy még Kisfaludy Károly is visszatartotta Vörösmartynak első hozzá beküldött versét, „A juhász és bojtár“ címűt, mely szerinte a közönség kényeskedő ízlését pórias kifejezéseivel sérti, és megkérte az akkor még ismeretlen költőt, hogy szőjjön versébe grecizmusokat. Kisfaludy ekkor még nem szabadult fel teljesen a barokk hagyományok hatása alól, noha később épen ő kezdi el a népdalok írását. — Kisfaludy Károlyt viszont Kölcsey szólította fel, hogy vígjátékaiban ne a németeket utánozza, hanem a görögöket vegye mintaképeiül.

Nem csodálhatjuk tehát, hogy az idősebb nemzedék még tájékozatlanabbul állt az új irodalom jelenségeivel szemben. Kazinczy szerette volna, ha Vörösmarty többet tanult volna Homerostól. Kölcseynek „Schwärmeriségétől és Rittervilágától“ pedig írtózza fordul el. Ismertetéseiben, bírálataiban egyikük számára sem talált egy jó szót sem, Kisfaludy Károlynak meg csak a jambusaira tett egy pár megjegyzést. 1827-ben írja Toldynak: „én egy Ma-

¹ K. L. XIX. 392.

gyar Író dolgozásain sem ismerek annyi Classicitást, mint a magamén.“¹ Már pedig Kazinczy számára a classicitás marad mindvégig mértékadó. Ítéleteit — mint ezt Toldy az agg költőnek kiméletlenül megírja — az új nemzedék az ő magas korának tulajdonítja, ámde Kazinczy esztétikai felfogását mindazok osztják, akik — mint ő — egész műveltségükkel a német klasszicizmusban gyökereznek. Így Guzmics, aki kárhoztatja Vörösmartyt, hogy eposzával nem várt még egy pár évig, később pedig sajnálja, hogy annyira elmerült a tündérvilágba. Guzmics Mailáth regéit sem tudja élvezni, melyek szerinte „a mai gondolkozásmóddal meg nem férnek.“ Ezeket még Landerer sem akarja kiadni Kazinczy fordításában, hiába bizonyíttatja neki Toldy, hogy a németek milyen jól fogadták s a külföld mennyire kultiválja a legújabb időben a népi hagyományok literaturáját. A legjellemzőbb azonban, hogy Guzmics — aki pedig világos és tanult fej volt — 1829-ben, tehát a magyar romantika fejlődésének tetőpontján — magasztalja Kazinczyt, hogy a magyar irodalmi ízlésben új korszakot nyitott s e magasztaláshoz hozzáfűzi: „...hogya ezt egy új (t. i. ízlés) váltsa fel s most váltsa fel, sem hiszem, sem ohajtom.“²

A régi nemzedékből még Berzsenyi lép fel, mint kritikus. Berzsenyi tanulmányait tudvalevőleg azért írja, hogy költészetét Kölcsey bírálatával szemben megvédje. Kölcsey, Szemere, Toldy tanulatlanságot hánytak szemére, pedig elméleti dolgo-

¹ U. o. XX. 273.

² U. o. XXI. 42.

zatai nem egészen érdektelenek. Berzsenyi már a német romantikus esztétikusokat is tanulmányozta és így jellemzően védekezik Kölcsey azon vádja ellen, hogy az ő stílusa dagályos:

„A nimbus, lángkör, csillagkoszorú, Sonnenkrone stb. a Romantikában csak az, a mi volt a Hellenicában a koszorú... Így kell a romantikának egész styljáról ítélnünk, mert valamint változtak az ideák, a szerint kellett változni az egész költői szellemnek és nyelvnek... Minden új világszemlélettel új ideáknak, új szellemnek s új nyelvnek harmoniája születik.“¹ Ez az új szellem szerinte individuális. Berzsenyi a romantikát szembe állítja a hellenicával, ami megfelel a herderi antik-romantikus antithézisnek és a maga nyelvét, stílusát kimondottan romantikusnak vallja. Egy egész évszázadnak kellett elmulnia, hogy Berzsenyinek ez a megállapítása saját költészetéről bele kerüljön a magyar irodalomtörténetírásba. Horváth János mondja Berzsenyiről: „A forma antik, a szellem modern visszahatással klasszikus, a nyelvbeli kifejezés félreérthetetlenül, erőteljesen modern: romantikus.“²

Az antik versformák megváltoztatásába Berzsenyi nem is tudott megnyugodni és egy évvel később már heves támadást intéz a romantikus modern rimes-mértékes versformái ellen: „Ezen principiumoknak elrendelése (érti rajta az egyszerűséget és a középshert) tette a Romantikát mind lelkére, mind kérgére nézve szertelenné és szülte a rimes metru-

¹ Berzsenyi Dániel: Észrevételek Kölcsey Recenziójára. Tud Gyűjt. 1825. IX. 98—130.

² I. h.

mot is.“¹ S később újra: „Mindezek nem a műveltség, hanem a szertelenség és tudatlanság szüleményei s így a dolog a romantika minden ízetlenségével.“²

Berzsenyi irodalomelméletében tehát összekeveredik a klasszikus és romantikus irodalomszemlélet. Megérti a stílromantikát, de a romantika szelleme már idegen marad számára. Vörösmarty nyelvével bizonyára rokonságot érzett, de költészetének formai és tárgyi változásait már nem bírja felfogni. Így pl. a Délszigetről ezt írja: „A Délsziget, melly ismét valami rémregényes és rejteményes költély két hosszú énekben Vörösmartytól. Tárgya úgy látszik a férfiúi és asszonyi természetek rajzolatit adni, de ez a tárgy olly végtelen és fejthetlen allegoriákba van merítve, hogy azt inkább csak sejteni mint látni lehet s megvallom, hogy az egész műnek nagyobb része reám nézve érthetlen.“³ A Két szomszédvárat pedig kannibáli műnek mondja és Vörösmartyt — 1831-ben! — Voss Luise-ának és Goethe Herrmannjának tanulmányozására utalja.

Az ifjú nemzedék már egyaránt ismeri a német klasszikus és a német romantikus irodalomszemléletet, az új magyar irodalmat azonban nem tudja másként megérteni, mint a német romantika párhuzamos jelenségét.

Maga a „romantika“-fogalom is német közvetítéssel jut el hozzánk és először „romános-romántos“ alakban jelentkezik. A „romantikus“ szóalakot

¹ A versformákról. Tud. Gyűjt. 1826. IV. 85.

² Poetai Harmonistica. B. D. M. I. 309.

³ B. D. M. II. 205.

Toldy teszi divatossá. Irodalmi értelmezését először Teleki József gróf kíséri meg, aki a Tud. Gyűjt. 1818-iki évfolyamában egy hosszabb tanulmányt közöl „A régi és új költés különbségeiről.” Teleki József 1812—15-ben külföldi tanulmányúton volt és alapos műveltséggel tért vissza Magyarországra. A Tud. Gyűjt.-be ezen önálló tanulmányán kívül recenziókat is írt. Kazinczy nagy örömmel üdvözölte cikkének megjelenésekor és az új író felléptét barátainak is jelenté. Teleki József előzetesen alapos tanulmányokat folytatott, elolvasta Schiller tanulmányát a naiv és szentimentális költészetről, Jean Paul Vorschule der Aesthetik c. művét, A. W. Schlegelnek előadásait a Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur-t és Bouterweck esztétikáját. Lényegileg Bouterwecket követi, a Schlegel-féle Universalpoesie-szemléletről kiindulva. Szembeállítja a régi, antik költészetet a modernnel. „Az újabb, romántos vagy Schiller után, de hibássan, érzékenykedő (sentimentalis) költés... fő karaktere egy mély komolyság, amely igen gyakran komorsággá válik. A természetből mind jobban eltávozván, az ideálok világába elveszti magát, fellelmező lesz.” A romántos költés személyes, szubjektív, az egyszerűnek ellenkezője, a szörnyűnek, minden különösnek nagy pártfogója, fantasztikus, határtalan. Ez Jean Paul fel fogása is a romantikáról: „Wir haben der romantischen Poesie die Unendlichkeit des Subjektes zum Spielraum gegeben.”¹ Teleki szerint az egész újabbkori költészet romántos, mégis kétféle romántosságot különböztet meg: az északi, pogány (Osszián,

¹ Jean Paul: Vorschule der Aesthetik. 1804. I. 173.

Edda-dalok) és keresztény romántosságot. Utóbbinak szimboluma Mária, a lelki asszonyiság romantos ideálja. A keresztény romántosság körébe tartozik Dante, Petrarca, Tasso, Shakespeare, Milton, Klopstock, Schiller, (akit a legnagyobb romantos költőnek nevez). A magyar irodalomnak csak egy romantos költője van: Himfy.

Ez a tanulmány a kiinduló pontja a kor irodalmi elméletének. Teleki az első, aki megkísérli a német romantika szempontjait a magyar irodalmi fejlődésre alkalmazni és ezzel iskolát teremt. Pár évvel később Szemere az Auróra első kötetében egy elbeszélés keretében arról elmélkedik, miért nincs a magyarnak költészete. A főokokat abban látja, hogy a magyar borongós természetű és hogy nincs mithológiája. Hogy a mithológia minden költészet alapja, azt Schellingtől és Fr. Schlegeltől tanulta.

Szemere elbeszélése indítja Kölcseyt arra, hogy megírja legkiválóbb tanulmányát: a Nemzeti hagyományokat. Kölcsey az elméletben is megvalósítja a költészetről vallott elvét: a külföldit nem utánozni kell, hanem tanulmányozni.¹ Idegen szemléletek önálló gondolkozásra készítetik a magyar irodalmi fejlődés jelenségeiről és így megteremti a magyar romantika elméletét, még Vörösmarty felépése előtt. Herder, Eberhard, Bouterweck gondolatvilágából indul ki. Tőlük kölcsönzi azt a felfogást, hogy a nemzetek életében épen úgy megkülönböztetünk gyermek-, ifjú- és férfikort, mint az egyén életében. Kölcsey szerint a romantikus költészet a középkorban alakult ki. A középkorban fe-

¹ V. ö. *Révhegyi Rózsi*: Kölcsey mint aesthetikus. Bp., 1912.

ledve volt a klasszikus költészet, a mythoszok tiltva, a vallás pedig nem adott táplálékot a költészetnek. „A jelenkor vala hátra. Exaltált szerelemérzés és a lovagvári hőskor nyitottak pályát. Mythologia hiányában tündérezés, lovagiasság és szerelem vallási buzgósággal és köznépi babonával elvegyülve rendkívül való, bizarr világításban tüntették fel a romantikát, mely az európai poesisre még akkor sem szűnt meg fő behatással munkálni, mikor a görög és római művek új életre hozatván, követés tárgyaivá tétettek. — Most görög formák közt lebegő s görög és római színt és lelket utánzó romantikai szellem befolyása kezdett az európai költés művein megismerszeni.“ Kölcsey romantika-megállapításában Herder romantikafogalma visszhangzik, aki szerint a „romantisch“ elemei: Mittelalter, gotisch, Rittertum, Liebe, Religion. Ezt a szemléletet alkalmazza Kölcsey a magyar irodalom fejlődésére. Zrinyiben találja meg a magyar romantika képviselőjét: „Balassa és Zrinyi ketten állanak poesisünk régibb körében, kik való érzés szikráival dicsekedhetnek. Ennek kebelében a hazafiúság bajnoki lelke és romantika, amazéban honszerelem és honvágý lebegtek.“ Nem magyarázza, de kétségtelen, hogy a Zrinyiászban látja a lovagiasság és tündérezés elvegyültét vallási buzgósággal. De egyúttal megkísérli ennek a magyar romantikának különbözőségét is feltüntetni a nyugateurópaiától. Szerinte a mi nemzeti érzésünkben fény és homály fájdalmas vegyülettel ölelkeznek. „Ilyen vegyület nem szülhet mást, mint sentimentalismust. De a magyar karakteri sentimentalismus a romantikaitól különböző. Ez fő vonását a szerelemtől, a magyar pedig hazájától és nemzeti

fekvésétől kölcsönzi, a szerelem epedése nálunk nem hazai plánta.“ Bouterwecknél olvashatta Kölcsey: „Die neuere Poesie ist eine Tochter der romantischen Liebe.“¹ Ugyancsak nála találta a romantikus szentimentalizmus kifejtését. Ezek alapján jött rá, hogy a magyar irodalom egyik lényeges alapvonása a nemzeti érzés, mely egész költészetén végigvonul. Ez a megállapítása bevonul a magyar irodalmi köztudatba.

Kölcsey tanulmánya korának irodalmával nem foglalkozik, de gondolatai ösztönzésül szolgálhattak volna arra, hogy az egykorú költői gyakorlat megtalálja a maga sajátos elméletét. Vörösmarty Zalánjával úgy lépett fel, mint Zrinyinek tudatos utóda. Az előfizetési felhívásban Zrinyit vallja mesterének: „kinél e nemben feleink közt nagyobbbat nem ösmerek s kit minden magyarnak ösmernie kellene.“ Nincs nemzet, mely ilyen költővel dicsekedhetnék, műve nagy lélek hatalmas szózatja. A költő őt követi, de jobban vigyáz a külső csínra, a nyelv szépségére és magyar versmérték helyett hexameterekben ír, mert ez a versmérték „reánk nézve oly anyyira nemzetesítve van, hogy ajánlanom fölösleges volna.“ — A magyar romantikus elméletnek tehát nem lett volna nehéz megtalálni az összefüggést Zrinyi és Vörösmarty között, nem lett volna nehéz Zrinyin, Faludin, Dugonicson, Barótin, Virágon, Berzsenyin, Kisfaludy Sándoron át Vörösmartyig a fejlődés egyenes vonalát megrajzolni, ámde az irodalmi elmélet ismét német vágányra siklott.

Mailáth a német irodalmi fejlődés kaptafájára

¹ Bouterweck: Geschichte der Poesie und Beredsamkeit.

húzza a magyart s Toldy Mailáthot követi. Érzik, hogy Vörösmarty valami újat, rendkívülit jelent, de csak idegen képzetekkel tudják megközelíteni. Kölcsey kritikával többet nem foglalkozik, Vörösmarty soha nem foglalkozott, Bajza pedig csak a harmincas években kezdi meg kritikai működését. Toldy a romantika egyedüli elméletirója, aki már származásánál, környezeténél, neveltetésénél fogva idegen szellemben gyökeredzik.

Első nagyobb elméleti munkáját Vörösmarty epikus költészetéről írta: „Aesthetikai levelek Vörösmarty epicus munkáiról“ (Pest, 1827) címen. Ekkor már áttanulmányozta a Schlegel-testvérek munkáit, Tiecket, Schellinget, Novalist, Jean Pault. Képzetek a romantikáról széles körűek. Nem csak formai, nyelvi, alaki fogalom számára, hanem tud az antik-romantikus antithézisről, a szerelem jelentőségéről a romantikában, tud az Athenaeum törekvéseiről, mely a költészet legmagasabb fokát a klasszicizmus és a romanticizmus egységesítésében kívánta elérni. Mindezen jegyek alapján Vörösmartyban látja a magyar romantika megszemélyesítőjét.

A „Zalán futása“ még nem egészen romantikus, csak egyes jegyei azok. Árpád inkább hasonlít a klasszikus époszok hőseihez. „Tagadhatatlan, hogy a szerelmes Árpád igen interesszáns jelenség volna s hogy felette sok romántos és meglepő situatiokat szolgáltatathatna.“ (IX. levél.) Hajna romantikussá válik szerelme által: „Hajna leírásában az antik és romános poézis feltűnő remekséggel ölelkezik.“ (XX. levél.). Az eposz romantikus jegyeihez tartozik még a költő ki-kitörő szubjektivitása, klasszikus jellemvonás ellenben a természet iránti érzéktelensége.

„Mind ezek szerint Vörösmarty szelleme még az antik és romános közt látszik lebegni, de tendenciája világosan Tasso felé hajlik. S én azt hiszem, hogy soha tiszta nemzeti s korunknak egészen megfelelő eposzt ezen tendencia nélkül nem fogunk birhatni.“ (XXI. levél.).

Az ifjú Toldy idegen séma szerint ítél. Német forrásai alapján osztja szét a klasszikus és romantikus jegyeket Vörösmarty költészetében, deduktív eljárással, anélkül, hogy megkísérelné a művet magában megérteni. Bouterwecknél olvasta azt is, hogy Tasso a romantika főképviselője. A német romantika elmélete itt sajátosan találkozik a dunántúli irodalom Tasso-vonzalmaival. — Toldy német minta után ír a Cserhalomról is, melyet csak szerelmi epizódja tesz romantikussá: „...epizódja által V, mindeneken a romantikának lelkét hagyhatná előnteni. — Szt. László igazi keresztény lovag, ez belőle hinti romános sugárait az egész magyarságra.“ (XXVII. levél.) Középkor, lovagiság, szerelem, mértékes-rimes versforma — ezek a romantikának jegyei, ahogy már Herder megállapította.

A Tündérvölgy méltatásában már nem zavarja Toldyt a klasszikus versforma: „De azon régi színre, mely az egészet bélyegzi, nem ügyelve is, Vörösmartynak legsajátabb oldala épen ezen praetensiotlan kised mívben, távol minden idegen állató részekről, egész tisztaságában mutatkozik: t. i. a romantika. Fabula, személyek szabadon lebegnek az ég alatt, egy költött bűbajos világban, mely phantastikus teremtésekkel teli, tulajdon törvényeknek hódol s mely ha Vörösmarty egyéb munkáiban mint plasztikus tündököl, itt tökéletesen mint festőt

tünteti fel.“ (XXXI. levél.) Jean Paul írja a romantikáról: „Wir blicken in die schimmernden Mondländer voll Nachtblumen, Funken, Feen und Spiele hinein“¹ és A. W. Schlegel a következőképen állapítja meg a klasszicizmus és a romantika közti különbséget: „Die Hauptursache des Unterschiedes ist der plastische Geist der Antike und der pittoreske der romantischen Poesie.“²

Toldy irodalmi szemlélete ebben a korban izolált jelenség. Az irodalmi köztudatba csak évtizedek múltán hatolt be, helyenkint lényegesen megváltozott fogalmazásban, irodalomtörténeti kézi könyvei útján. Az egykorúak között alig keltett visszhangot. Legközelebbi munkatársa, Stettner György a romantikáról egészen más nézeteket vall. Amikor már megjelent Zalán futása, Cserhalom, Tündérvölgy, megjelenőben volt Toldy értekezése, így ír Kisfaludy Károly Elte című eposzáról:³ Kisfaludy közzöl „egy gyönyörű költői képgalériát Elte romános költeménye első énekéből. Rec. tudtára ez nálunk legelső próba a tiszta romános Eposban. A közlemény nagy Hunyadink korában játszik s ennek a honnunkra ütött Osmánokon nyert diadalát festi. Ezen historiai küszöbön által vezetettünk már a romantika tündérvilágába.“ Majd ugyanebben a cikkében: „A romános Poesis a hős-középkor szüleménye s sajátja déli Európában. Bélyege a szép különféleség.“ A romantika egyik legbájosb virága a Románban nyílt fel. „Kölcséye az érdem, hogy ezt

¹ Id. m. I. 66.

² A. W. Schlegel: Vorlesungen, 1809—1811. Zweite Aufl. II. 190.

³ Tud. Gyüjt. 1827. I. 69—98.

a műfajt a magyar költészetbe bevezette.“ — Nyilvánvaló, hogy Fenyéry is ugyanazokat a német könyveket olvasta, mint Toldy, csak nem volt olyan széleskörű a műveltsége, sem olyan világos a látása.

Toldytól nem lehet elvitatni, hogy elsőnek ismerte fe Vörösmarty és Kölcsey költészetének romantikus jellegét, habár teljesen a német romantika alapján ítélte meg őket. Csak egy író akadt ebben a korban, aki megkísérelte Vörösmartyt a magyar irodalom fejlődésének szemszögéből felfogni: az ifjú Szalay László, aki 1830-ban kiadta a Muzarion két kötetéről szóló bírálatát, melyet Kölcsey a kor legkiválóbb irodalmi tanulmányának nevez. Itt Szalay többek között egybeveti Kisfaludy Sándort Vörösmartyval és azt írja róluk: „Költőink közül Kisfaludy Sándor és Vörösmarty azok, akik az elbeszélő poesist legnagyobb eredetiséggel és nemzetiséggel mivelék. A romantikából indult ki mind-egyik, de azon különbséggel, hogy az a romantikát magyarította, ez a magyarságot romantizálta.“¹ — Ennél világosabban a két író helyét a magyar fejlődésben és viszonyukat a külföldi irodalomhoz nem lehetett volna megfogalmazni.

Amde Szalay csakhamar felhagyott a kritikával, követője pedig a magyarelvű elmélet gyakorlásában, akárcsak korábban Kölcseynek sem, nem akadt.²

¹ Közölve Muzáron Új folyam. 1833. I. 85.

² Jellemző, hogy míg Bajza és Toldy lekicsinyléssel fogadták Szalay kritikáját, aki akkor még csak 18 éves volt, Kölcsey azt írja róla Szemerének: „A mi Szalaynk ítéletét a Muzarion felől ki fogod-e adni? — Ha oly sok kedvezőt nem mondott volna felőlünk, bátor volnék kimondani, hogy alig iratott még a Muzarion felől valami, a mi oly mély betekintést s annyi különféle ismeretet mutatna.“ (M. M. IX. 371.)

Pedig intő szózatban nincsen hiány. Fáy 1829-ben írja: „Mennyit nem ártanak némelly kritikusaink azzal, hogy dolgozásainkat idegen kritikák után ítéltetik... Így készülnek magyar írók, kiknek nyelvök s módjok s lelkük idegen.“¹ — Hogy ez az intelem mennyire pusztában elhangzó szó maradt, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy két évtized múlva Eötvös József is megismételni kénytelen: „...most, midőn főkép lyrai költőinknél több önállóságot kezdünk tapasztalni, midőn irodalmunk nem csupán a nagy német folyónak mesterségesen átvezetett gyöngé ere többé, hanem nemzetiségünk mélyéből látunk fakadni forrásokat, vajjon nem jött-e el ideje, hogy kritikánk is kissé önállóbb felfogásra emelkedjék, hogy átlássa, miként a Tieck- és Schlegelek theoriái irodalmunk valóban eredeti műveinek megbírálására nem egészen illenek.“²

Tieck és a Schlegelek teóriáit Toldy honosította meg nálunk s mivel erős egyéniségével közel félévszázadon át uralkodott a magyar irodalomtudományban, az irodalmi elmélet elszakad az irodalmi gyakorlattól, ezentúl külön utakon járnak, a magyar irodalmi fejlődés nagy kárára.

¹ I. h.

² Eötvös József Összes Munkái. XII. 249.

IV.

BETELJESÜLÉS

BETTER RESULTS

I.

Kölcsey és Vörösmarty.

Végigkísértük a magyar szellem fejlődését a XVIII. század végétől a XIX. század harmadik évtizedéig és igyekeztünk megértetni a magyar romantika jelentőségét nemcsak az irodalomban, hanem a nemzeti életben általában. Az írói egyéniségeket csak annyiban vettük tekintetbe, amennyiben a korszellemet fejezték ki. Tudjuk, hogy ez a módszer könnyen tévedésekre csábíthat, mert hiszen mi is valljuk Horváth Jánossal,¹ hogy „irodalmi tanulmány... úgy jár el legtudományosabban, ha az író, mint egyéniséget iparkodik szabatosan meghatározni,” nem pedig, mint egy kornak, osztálynak, fajnak, művelődési környezetnek képviselőjét. Ámde épen az általunk tárgyalt korszak nagy részében az írói egyéniség nem emelkedik kora és környezete fölé, mert egész alkotó erejét lefoglalja a korával és környezetével folytatott küzdelem. Ezért mondja már Kazinczy, hogy nálunk a Goethek és Schillerek sem válnak ki a tömegből. Kazinczy kétségtelenül e kor egyik legjelentékenyebb egyénisége s épen ő

¹ Horváth János: Faj-kérdés az irodalomban. Minerva, 1922.

egész életében idegen gondolatokat közvetít. Már pedig „aki életét idegen mivek fordításában töltögette — mondja róla Kölcsey — nem tanulja a maga erejét egészen ismerni.”¹ — S ami a legfontosabb: kiműveletlen volt az írói kifejezés eszköze: a nyelv, megfelelő anyag nélkül pedig a legnagyobb művész sem tud alkotni. Kisfaludy Károly még 1823-ban is azt írja Gaál Györgynek: „Es ist ein Unglück in einer Sprache schreiben zu müssen, die die halbe Kraft des Geistes zu ihrer Verbesserung verschlingt“ s ő fogalmazza meg először azt az igazságot, hogy minden írótól meg kellene kérdezni, mielőtt ítélnénk felette, hogy hol született, vagyis milyen környezetből származott.

A romantika termeli ki az első két nagy magyar költői egyéniséget, akiket a korszellem egyedül már nem értet meg: Kölcseyt és Vörösmartyt. Az ő költészetük egyetemes, örök értékeket hoz felszínre alkotó geniuszuk titokzatos mélyéből, melyek felül-emelkednek időn és téren.

Ámde még ők sem választhatók el a kortól, melyben élnek s melynek költészetük művészi kifejezője. Mindkettő lírikus tehetség, azonban szubjektivitásuk nem töri át azokat a korlátokat, melyeket a kor emel eléjük. Saját lelkük vívódásai, belső problémáik háttérbe szorulnak az egyetemes érzések mögött, melyeket megdalolnak. Kölcsey azt írja egy epigramm-jában:

Aldozatom két istenség oltára felett áll:

Könny neked, ó Szerelem, és neked, ó Haza, vér!

¹ K. L. XV. 245.

² K. K. M. M. VI. 384.

Ezt az ifjú Vörösmarty is elmondhatta volna magáról. Mindkettőjük központi élménye a haza, szóval a kollektívum. Kölcsey szerelme csak fikció, Vörösmarty bánatos, lemondó vágyódása Etelka iránt pedig nagyobbrészt csak allegorikus alakításokban jelentkezik. — Kölcsey, ha lelki válságok gyötrik, elhallgat, mint 1817 és 1821, majd 1827 és 1830 között. Egyéni élete épen úgy nem nyer kifejezést, mint Vörösmartyé, aki még anyjáról írt két költeményét is személyteleníti. Jellemző, hogy a lírikus Vörösmartyt a romantikus kor epikussá teszi. Mihelyt beteljesül a romantika, leteszi epikus lantját.

Költői pályájuk kezdetén egyéniségük inkább hangjukban, alakító készségükben, nyelvük erejében jelentkezik, mint eszmevilágukban. Ezért mondja Vörösmarty, amikor a Zalán német fordítását meglátja: „Ha a magyar verseimben kedvet találhat, a nyelvnek köszönheti, melynek bája valamennyire hatalmamban volt.”¹

A huszás évek jelentik Kölcsey számára költészetének legmagasabb kifejlődését, Vörösmarty számára az ifjúkor nagylendületű megindulását. Mindketten elsősorban a kort szolgálták és azért joggal kereshetjük ez időszakbeli költészetükben a romantika legmélyebb értelmét.

Alakjuk már eddigi tárgyalásunk menetén is szimbolikus erővel jelent meg előttünk. A magyar élet két különböző partjáról jönnek, régi magyar nemesi családok sarjai, akiknek őseit szétszakította

¹ V. E. 220.

a magyar fejlődés végzetes folyamata. Kölcsey azt írja magáról:

Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke
fámnak,
Nyugoti ég forró kebelem nem tette hideggé.

Őseiről azt mondja:

Vígan laktanak ők rohanó Tisza partjai mellett,
S hol vadon árnyak alatt barnán viszi habjait a Tur.

Vörösmarty pedig a méltóságos Duna mentéről jött, a kékegű, dombos, nyugati Dunántúlról, ahol Berzsenyi szerint a magyar nagy világ volt mindenkor és a népnek színe. Az egyik Debrecenben, a kálvinista Rómában kezdett először gondolkodni a magyar életről, az ősi kollegiumban, ahol Meliusz szelleme vette körül. A másik Székesfehérvárott, „a szent királyok széke dicső helyén“ a koronázó városban írta első verseit, ahol Szent István hamvai pihentek és ahol Virág tanított. Két különböző világ, melyet a fejlődés folyamán egybeköt a közös nemzeti érzés.

„Nemzeti fény a cél. Hogy elérd, forrj egybe, magyar nép“ — írja Kölcsey. Ez a közös cél rokonítja költészetét Vörösmartyéval.

Költői megindulásuk — láttuk — teljesen különböző. Kölcsey a német-görög klasszicizmus modorában írta első verseit, melyeket a görög mithológia képeivel ékesítget. Mithológiai tudása mélyebb, mint bármely más kortársáé, még Kazinczy is kénytelen megmagyaráztatni magának egy-egy hasonla-

tát. Szonetteket ír, elvont személytelenséggel és formai tökélyre törekszik. 1814-től kezdve változás áll be költészetének fejlődésében. Honnan e változás, ki tudná tudományosan kimutatni? Említettük, hogy pesti tartózkodása döntő hatással volt rá. Közeledik a való élethez, a hideg cosmopolitizmust felváltja az égő hazaszeretet. 1811-ben még a Phantasiáról így dalol:

Igy él a sylphnő fellegében
Rengvén Zephyr hús szárnyain...

1818-ban pedig már a „Képzelethez“ ír éneket:

Te öntöd a dalt, s gazdag ömledése
Forr, mint Tiszának áradt habjai...

A költő leszáll a röghöz, melyből származott. 1814-ben megírja első hazafias tárgyú költeményét: „Rákos nymphájához“, melyben lelkének kettős szerelme ~~vá~~ még egymással harcot, majd mindinkább győz a haza szeretete. 1817-től 1821-ben csekei magányában kiforr dalainak alakja és az Aurórában már az új Kölcsény jelenik meg, a romantikus lírikus.

Vörösmarty latin hexameterek írásában próbálgatja költői tehetségét, majd magyar ódákat, elegiákat, episztolákat ír Baróti, Virág, később Berzsenyi modorában. Alig kerül ki az iskolából, már drámai és eposzi tervek forrnak benne, érzi elhivatottságát és nemzeti érzése lesz legfőbb ihlető forrása. Első nyomtatásban megjelent versében, melyet Virág Benedekhez intézett, írja:

...Igy haladék akadozva soká. Megláttalak aztán
 Kis számú jelesink közt téged, s amire eddig
 Kedvem volt, megerősödvén példáitok által,
 Folyvást és hevesen követém, s mértékbe szorítám
 Kisded vágyaimat, rendetlen képzetim árját.
 Most midőn ez már huszon túl második évem,
 Legtöbbször mégis történeteinkbe tekintvén,
 Szívemelő tettet jegyzek ki az ősi időből...

Majd fölemelkedvén daliás próbára, csatákról
 Énekelek: Vérrel jutnak diadalra vitézim:
 „Fölriad a szomorú Kárpát, és büszke tetővel
 Verdesi fellegeit, hogy oszoljanak a magyar égről.“

Igy készülgetvén, ha szerencsét enged erőmnek
 A jó természet, s hozzám nem mostoha, majdan
 Honnunk oltárán, mint hű fia, áldozom én is.

Kölcsey és Vörösmarty így találkoznak költői
 ihletükben. Ihlettalálkozásuknak meglepő bizonyí-
 téka két, majdnem egyidőben, de egymástól függet-
 lenül készült versük: Kölcsey „Rákos“-a (1821) és
 Vörösmarty „Szigetvár“-a (1822.)

A nagy történeti mult színhelyei mindkét költőt
 eszmélkedésre késztetik:

Kölcsey:

Rákos, bolyongék partjaidon, s vized
 Hullámit ittam s keblem emelkedett,
 Könny forrt szememben, s érzeményim
 Szívem alatt tüzesedve vívtak.

Vörösmarty:

Láttam veszélyes tájadat oh Sziget!
 Előttem állott roskadozó falad,

Elöttem a mult kor csatái
S gyászba borult ege Hunniának.

Képzeletük látomásszerűen rajzolja eléjük a
mult nagy képeit:

Kölcsey: Körülem érzém egykori hőseink
Árnyékainak gyenge fuvallatát,
Az égi szellem fürteim közt
S arcom előtt suhogott csapongván.

Hajh, látom őket sátoraik közül
A népesülő térre tolongani,
Buzgó kebelt látok hazámért,
S lángszemeket dagadó könnyekkel.

Vörösmarty előtt pedig megjelenik Szigetvár
hős védője:

Vagy mely tűnő fény leng szemeim felé?
A csendes éjnek rémi talán? — Vagy a
Fagyos halálnak váza, vagy bús
Képe az ősi idők fiának?

Óh Zrinyi roncsolt képe, te vagy! Dicső
Hős hajdan a vérfergetegek között,
Rémítve villogsz most előmbe
Századaink sanyarú korából...

A dicső mult szemlélete mindkét költőt a jelen-
nel való egybevetésre készíteti. Ismét hasonló képek
jelennek meg előttük: Kölcsey így fejezi be költe-
ményét:

Magozz fel, ó vér, puszta mezőnk felett,
S teremj magodból szép csemetét nekünk,
Ah, szélvészek közt nyert honunkat
Rút puhaság özönébe fojtjuk!

Habzik borunk a tág kehely öble közt,
Tolongva zúgunk táncpaloták felé,
S förtéztetett lyány karjai közzé
Szórja vadul erejét az ifjú.

Romlasz magyar nép, romladozol, hazám,
És lassan őrlő féreg emészt belől.
Ha fog kigyulni magzatidnak
Szűk kebelökben az égi szikra?

Vörösmarty pedig :

Te a hazáért halni tudál, dicső!
Mi nem tudunk már érte csak élni is,
A támadó nap tudja, látja,
A szomorún nyugovó bűnünket.

Mikor szününk meg bor, szerelem között
A hon virultát messze felejteni?
Mikor kerülhet vissza a künn
Elpazarolt arany és dicsőség?

Hajh, elközelget majd az enyészet így!
Eltörli a nép bajnoki tetteit:
Megdőlnek a fajult vitézek,
Sírjai hős eleik nevének.

Ebben a két költeményben megtaláljuk Köl-

csey és Vörösmarty nemzeti költészetének csíráját. Mert mi egyéb a Zalán futása, mint egy nagyszerű látomás, vagy Zrinyi két dala, mint a multnak a jellel való egybevetése és szörnyű jóslat?

Hasonló motivumok esendülnek fel itt is, ott is. Zrinyi a közös ideál, a magyar nemzetiség megtestesítője, az első romantikus magyar költő. Művei mindkettőjüknek közös ihlető forrása. Az ő nevében dalolja Kölcsey két leghíresebb dalát, az ő nevében bocsátja Vörösmarty útnak Zalánját. Zrinyi Török áfiumának egy gondolatát variálja Vörösmarty az Eger I. énekében.¹ „Óh egek, óh Isten — írja Zrinyi — mért hoztál ki minket Scitiából, holott ottan vagy nem bomlottunk volna meg ennyire az Campaniában, avagy ha bomlottunk volna is, nem látott volna ennyi világ minket magunk rosszasága miatt veszni.“ Vörösmarty e gondolatnak költői köntöst ad:

Mért lakozunk mink itt? hajh mért hoztak ki apáink
A főveny országból? ott elnyomorodva ha fává,
Ha darabos kövé változtunk volna, örökké
Rejtve valánk: most ennyi világ nem nézne

szemünkbe,

Nem látná, hogyan elmaradunk a többi nemektől,
A nemes országot mint hagyjuk lenni vadonná,
E gyönyörök helyett inségnek pusztá helyévé.

Kölcsey Zrinyi-dalai ugyanezt a tragikus tudatot tükröztetik. A sok motívum-összecsengés közül elég egy néhányat kiragadni. A „Rákos nymphájához“ című versben felesendül pl. e két sor:

¹ L. V. Ö. M., I. 381. (Gyulai jegyzete.)

De néked élni kell, ó hon,
S örökre, mint tavasz virulni,

mely később Vörösmarty Jóslatának refrénje lesz:

Pedig néked virulni kell, óh hon,
Lelkünk kihalna hervadásodon.

A „Vanitatum vanitas“ és a „Bordal“ hangulata ömlik el a „Keserű pohár“-on, Kölcsey drámai töredéke, a „Perényiek“ pedig Vörösmarty drámai nyelvének pátozát üti meg.

A magyar irodalmi tudat is egy évszázad óta egymásmellett látja őket, Kölcseyt, mint a Himnusz, Vörösmartyt, mint a Szózat költőjét. A Himnusz 1823-ban jelent meg, a Szózat 1833-ban fogamzott, bár csak 1835-ben írta le költője. Így a két nemzeti ima körülkeretezi a romantikus kort, mint azóta a magyarságnak minden nemzeti ünnepét. Mindkettőből mélységes keresztény hit szól és Istenben való bizalom. Kölcsey Istent kéri, hogy hozzon a magyarra, kit a balsors régen tép, víg esztendőt, Vörösmarty bízik benne, hogy jöni fog a jobb kor, mely után buzgó imádság epedez százezrek ajkán. Mindketten pár sorba összesűritik a magyar történelmet Árpádtól a török harcokig, hogy aztán a jövő felé fordítsák tekintetüket. S mégis: a motívumok minden egyezése mellett, e két költeményen átüt a magyar lélek kettőssége, költőiknek kettős világa. A Himnusz biblikus hangja a reformációkorabeli kálvinista prédikátorok jeremiádjaira emlékeztet. Maga Kölcsey azt az alcímet adja neki: „A magyar nép zivataros századaiból“ és tudjuk, hogy a Him-

nusz imája és gondolatmenete felesendőül már Magyar István prédikátor könyvének (Az országban való sok romlásoknak okairól... 1602.) befejezésében.¹ Az Isten sok bűnéért sújtja a magyar népet, pusztulást, szenvedést bocsátott rá és most már csak az ő szánsalma segíthet rajta. Ez a reformáció korának kedvelt gondolatmenete, katolikus színezésben a Zrinyiásznak is az alapeszméje. — A Szózatban a röghözkötöttség tudata visszhangzik, melyet mint dunántúli sajátságot ismertünk fel, a magyar egyedülvalóság, elhagyatottság érzése és önmagáért való hit: *credo quia absurdum*, mely mögött azonban megcsillan a kétely: a nemzethalál rémületes víziójában.

A Himnusz és a Szózat az egy magyar tő két összeomló ágának hajtása, szimboluma nemcsak a romantikus kornak, hanem nemzeti létünknek is.

Nem lehet itt kölcsönhatásról szó, hanem két rokongeniusz közös forrású ihletéről. Kölcsey és Vörösmarty költészetében a magyar sors tükröződik soha el nem múló érvényességgel. Kölcsey a filozófikus fő elmélyedésével, Vörösmarty a lángész költői intuiciójával kapcsolja egybe a magyar multat és a magyar jelent, bennük, a két tiszta fajú nemesi sarjadékban művészimagaslaton tetőződik be a nemesi

¹ Erre az egyezésre már Ferenczi Zoltán felhívta a figyelmet Magyar István könyvének általa rendezett kiadásában. (Régi Magyar Kvtár, XXVII. 19.) Az egyezés annyira meglepő, hogy feltehetjük miszerint Kölcsey Magyarit nem csak olvasta, hanem tudatosan követte is. Ugyanaz a gondolatmenet itt is, ott is: Isten hozta a magyarokat Pannoniába, ahol minden jóval ellátta őket, de aztán bűneikért rájuk bocsátotta a török veszedelmet. Az imát bezárja Isten irgalmához való fohászkodás.

nemzet elhivatottsága. Sejtelmesen megérzik az új idők jövetelét, mely a rendi Magyarországnak végét jelenti. Hiszen már velük együtt fellépnek a magyar irodalomban az asszimiláltak, német polgári ivadékok, nemsokára pedig a demokrácia eszméi a nemeség bástyáit kezdik döngetni. Még egyszer visszatekintenek a multba, hogy megnyissák az utat a jövőnek.

Ők ketten ebben a korban az elsők és egyedüliek, akik költészetükön át már tudatosan keresik a néphez, a faji ősforráshoz, vezető utat. „A való nemzeti költésnek — írja Kölcsey a Nemzeti hagyományokban — csak a nemzet kebelében lehet s kell szárnyára kelnie,” ámde „a való nemzeti poesis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni.”¹ Ezért kezdi a népi dalok lelkét tanulmányozni, hogy azokat művészi síkra emelje. Vörösmarty intuiciójával jut ugyanerre az eredményre. Kölcsey számára nem „irodalmon kívüli műfaj” a népdal, mint Kisfaludy Károly és Vitkovics számára, hanem a nemzeti költészet lényege. Mindketten megelőzték korukat és így céljukat: a népi-nemzeti szintézisét nem érheték el. Eltiltotta őket attól származásuk, „korbeli helyzetük,” költői egyéniségük. Mégis: ők ketten nyitottak utat a jövő fejlődésnek, bennük mintegy „előre küldött követeit láthatjuk a népi segítségével később klasszikussá fejlődött nemzeti irodalomnak.”²

Amint egybekapcsolták a multat és jelent, amint

¹ A nemzeti hagyományok.

² Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp., 1927. 196. l.

általuk megindult a népi és nemzeti egyesítése, úgy igyekeztek beállítani a magyar nemzetet európai távlatba. A magyar nemzet törökkori történeti hivatásáról sokan írtak e romantikus korban, s szinte közhellyé vált, hogy a magyar kard mentette meg a nyugati kultúrát a pusztulástól. Ezzel a gondolat-tal már Rotaridesnél találkozunk, aki szerint a német tudósok nem élhettek volna tudományuknak, ha a magyarok nem értenek a fegyverforgatáshoz.¹ Kisfaludy Sándor pedig azt írja Gaálnak, hogy ha Dobozi hősi halált nem halt volna, akkor most a bécsi-ek nem dorbézolhatnának a Práterben.² Ámde a magyarság európai hivatásáról a szellemiség kor-szakában nem elmélkedett senki sem. A magyarság létéért folytatott küzdelmet és legfőbb problémája önfenntartása volt, európai küldetésre nem is gondolhatott. Kölcseyé és Vörösmartyé az érdem, hogy meglátták tragikus helyzetét az európai haladó népek sorában, meglátták arculatának végzetes kettős-ségét. Kölcsey írja a Nemzeti hagyományokban, a magyarok idegen műveltségéről elmélkedvén: „... ahelyett, hogy az ő szellemöket magunkba szív-tuk és saját világunkban sajátunkká tettük volna, az ő világokba költöztünk által, de ott egészen fel nem találhatván magunkat, honunk felé visszapi-longunk, s örökre megoszlott képzelettel itt is, ott is idegenek maradunk.” Vörösmarty ugyanezt a gon-dolatot fejezi ki a „Zrinyi”-ben:

Néz nyugatra, borus szemmel néz vissza keletre
A magyar, elszakadott tesvértelen ága nemének.

¹ I. h.

² K. S. M. M. VIII. 407.

Ez a Kelet és Nyugat antithézisének problémája. A keleti magyar rokotalan nyelvével, rokotalan fájával idegenül, megnemértetten áll az európai nemzetek között; hol elmerül a nyugati kultúrában és megtagadja fáját, hol meg koppánykodik és kiközösíti magát az európai népek társadalmából. Ebben a romantikus szemléletben benne rejlik, bár egyelőre még ki nem mondottan, az új szintézisnek, Kelet és Nyugat szintézisének követelménye.

E szintézis megvalósítója Vörösmarty, még pedig nem Zalánjával, melyet már az egykorúak sem igen olvastak, az utókorra pedig iskolakönyvek szemelvényeiben maradt fenn, sem történeti drámáiban, melyeket már csak a kegyelet visz színpadra, hanem mesedramájával a „Csongor és Tündé“-vel.

A „Zalán futása“ — mint már említettük — egy több mint félévszázados irodalmi fejlődést zár le. Nem új lehetőségeknek nyit utat, hanem művészi magaslaton belső nemzeti igényeket elégít ki. Zalán csak magyar mű, fordításban élvezhetetlen, ezt már Vörösmarty is észrevette. Az új, amit hoz, költői nyelve és gazdagtermésű fantáziája. Tárgya nagyobbbrészing költői fikció, mithológiája a képzelet műve, formája idegen. — Vörösmarty költői fejlődésében is határkövet jelent.¹ A sikertől felbuzdulva megírja ugyan még a Zalán megjelenésének évében László harcát a „Cserhalom“-ban, de ez az eposz már inkább szerelmi epizód, mint hősköltemény. Az Eger pedig szerkesztői szükségből születik meg. Vörösmarty a népmeséket kezdi tanulmá-

¹ V. ö. Császár Elemér: A Zalán futása. Bp., 1926. Irod. tört. Füzetek 4. sz.

nyozni, mert megérzi, mint Kölcsey, hogy azokban rejlik a nemzetiség igaz forrása, nem pedig a régi latin krónikákban vagy Fessler történetében. Megküldeti magának Argirust, ezt a magyar népivé vált mesét és megírja „ponyvaversekben,” vagyis Zrinyi-strófában a Tündérvölgyet. Ebben az eposzban még hőseposzi reminiszenciák keverednek népmesei motivumokkal, a költő számára ez az elbeszélése még csak kísérlet, melyre bizonyos mentegőtődző fölénnel tekint. Ámde a népmesén át a nemzetiből mindinkább az általános emberinek a problematikája felé lendül. A Délsziget töredékben marad. Itt a költő már elszakad a földtől:

Messze maradjatok el, nagy messze ti hitlenek innen!
Nincs kedvem, sem időm mindennapi dolgokat írni:
Újat irok, nagyot is, kedvest is, rettenetést is...

Képzelete eget, földet bejár, talán az Ezeregy éjszaka meséi ihletik, talán Byron és Shelley példája bátorítja fel, Allegorikus költeményt akart-e írni, mély emberi értelemmel, vagy csak játszott képzeletének színpompájával, — nem tudhatjuk. A Hedvigben megteremti a legbájosabb magyar legendát, melyen már nincsen semmi idegen szín, egészen a költő sajátja. A Magyarvárbán úgy látszik még egyszer neki gyürkőzik a magyar hőseposznak, de már nincs „se kedve, se ideje” hozzá: töredékben hagyja. A Rom első kísérlet, hogy magyar keretben emberi problémákkal birkozzék meg.

S így jut el 1831-ben a Csongor és Tündéig. Tárgyát az Argirus meséből veszi,¹ formául a spa-

¹ Jellemző, hogy Kazinczy Dugonics Etelkájáról többek között azt írja: „Elhallgatom azt, hogy a könyv, ha úgy tekintjük

nyolc dráma versét alkalmazza, mely Babits szerint ezer lehetőséget ad a magyar népies ritmushoz való közeledésre.¹ Csongor régi történeti név, melyet Kazinczy szerepeltetett először. Ebben a magyar népi és nemzeti keretben Vörösmarty megalkotja az első magyar filozófiai drámát, melyről harmadszori elolvasás után Kölcsey azt írja Bártfaynak: „...Csongor kincs. Hidd el nekem édes barátom, a mi Vörösmartynk nagy költő, s ritkán nagyobb, mint a Csongor sok helyeiben... Én a nemzetnek Csongorért szerencsét mondok...”²

A romantikus Vörösmarty ebben a művében elérte költői alkotó erejének tetőpontját. Ha Csongorról beszélünk, önkéntelenül Shakespeare, Byron, Shelley neve merül fel képzetünkben, nem mintha ezek hatásáról lehetne szó, hanem mert Vörösmarty mellettük vívta ki drámájával a helyét: világirodalmi remeket alkotott, mely általános emberi és mégis magyar.

Ne zavarjon bennünket, hogy a világirodalom nem vett tudomást Csongorról és nem jelölte ki Vörösmarty helyét a legnagyobbak mellett. Rossz fordításokon³ át eltorzul a nyelv csodálatos zenéje, el-

csak mint Románt, csak-nem az Argirus és Stilfrid Classisába való.” (K. L. I. 191.) Kazinczy itt helyesen illeszti be, noha ő maga ezt gúnynak érzi, Etelkát a fejlődési rendbe. Argirus — Etelka — Csongor és Tünde — egységes fejlődési láncolatot alkotnak.

¹ Babits Mihály: A férfi Vörösmarty. Irodalmi problémák. Bp., 1917. 125. l.

² K. F. M. M. X. 224.

³ A magyar irodalmi szemléletnek — mely Vörösmartyban elsősorban a Zalán és a Szózat költőjét látta —, köszönhető, hogy idegen fordításokban ez a két műve terjedt el. Zalán meg-

fakul a képek színe és ellaposodik a gondolatok mélységes értelme. De hisszük: amint a Csongor csak egy század múltán fedezte fel a magyar irodalmi tudat, úgy világirodalmi viszonylatban is nem múltja, hanem jövője van.

A magyar romantika „Csongor és Tündé“-ben teljesedik be.

jelent németül és olaszul, de persze nem igen hatott. A Szózatot lefordították németre (többször), angolra, franciára, olaszra, stb., ismételten plagizálták is. Csongornak csak egy német fordítása jelent meg 1900-ban: Michael Vörösmarty: Csongor und Tünde. Schauspiel in 5 Aufzügen. Übertr. von Heinrich Gärtner. Strassburg, 1904.

II.

A romantika alkonya.

Pár nappal Kisfaludy Károly halála után, 1830. november 26-án Toldy azt írja Kazinczynak: „Oda van tanítónk, vezérünk s a legjobb, leghívebb barát! És a literatura! Az ő hatásainak a mult tizenkét év előszava volt csak: most kezdődött volna maga a nagy könyv!“¹

Toldy téved: a magyar romantika nagy könyve már bezárult, amikor Kisfaludy Károly meghalt. A harmincas évek elején az irodalmi élet gyökeresen megváltozik. 1830-ban megalakul az Akadémia, Pest hivatalosan is irodalmi központtá válik és az irodalmi élet, mely eddig mélyből előtörő ösztönös erők eredménye volt, most szervezeti formákat ölt. A romantikus nemzedék mindjárt kezdetben bevonul az Akadémiába és ott korlátlanul uralkodik, különösen amikor az alig harminc éves Toldy felváltja Döbrenteit a titkárságban. Az Akadémia fizetéseket és pályadíjakat osztogat, az írók társadalmi helyzete emelkedik, de egyúttal megindul az érdekek harca: az irodalompolitika. Eajza kiadja a Kritikai Lapokat, azzal a bevallott célkitűzéssel, hogy kez-

¹ K. L. XXI. 411.

detben kimagasló egyéniségeket támad meg, hogy nagy zaj keletkezzék. Meg is kezdi támadásait Pyrkeren, Kazinczyn, majd Döbrentein, Dessewffyn.

A kritika most már nemcsak a művek ellen irányul, hanem a költők ellen is, az írói rend védelmének érdekében, melybe befurakodnak hivatlanok, érdekhajhászok, idegenek.¹ Az Akadémia vigyáz az irodalmi élet tisztaságára, mint a legmagasabb szellemi és erkölcsi fórum. A legjobbakat gyűjti maga köré és nem néz felekezetre, vagy származásra, csak egy kiválasztási elvet ismer el: a tehetséget.

Amint megváltozik az irodalmi élet formája, úgy megváltozik az irodalom belső értelme is. Kisfaludy Károlyt alig egy év múlva Kazinczy is követi a sírba: a magyar irodalmi élet két nagy szervezője átadja helyét a fiatal nemzedéknek. Az Auróraért Bajza és Szemere viaskodnak. Az idők változását mi sem mutatja jobban, mint Bajza Aurórája, mely címképnek a párducos Árpád helyett Fáynak, Széchenyinek, Vörösmartynak arcképét hozza. Az új nemzedék a jelenben él. — Kölcsey és Vörösmarty megérzik, hogy költészetük egy fejlődési fázisa lezárult. Kölcsey 1832-ben rendezi sajtó alá összes munkáit (csak egy kötet jelent meg), Vörösmarty pedig

¹ Az Auróra-Kör már 1826-ban felemeli szavát Kovácsóczy és Thewrewk ellen. „Ezek salakjai az írói testnek — írja Toldy Kazinczynak, nem csak a maga, hanem Kisfaludy Károly nevében is — miattok ma-holnap szégyen lesz magyar írónak lenni, s mert ezek legnagyobb lármát csinálnak, quasi az írók repraesentánsainak kezdenek tekintetni a sokaság által.“ (K. L. XX. 40.) Erre Kazinczy azt feleli — és válaszával feltárja a közte és az új nemzedék közötti elvi szakadékot: „...midőn valamelly dolgozás érdeme felől van szó, mi közünk nekünk a Dolgozó karakteréhez?“ (U. o. XX. 45.)

1833-ban. Kölcsey 1834-ben azt írja Szemerének: „Nagyon kérlek, hogy dolgozásaimból folyóírásokba s így az Auróraba se tégy semmit. Teljes elhatározottságom a Literatori színről bizonyos ideig eltűnni.“¹ Nem is tért oda vissza soha többé. 1831 óta beszédek ir, Wesselényi védelmét, Országgyűlési naplóját, verset csak egy-kettőt. Vörösmartynak megkezdődik drámaíró-korszaka, végső küzdelme ifjúkori ambíciójával.

1831-ben megjelenik Horváth Endre Árpádja, mint egy elmúlt kor késő hírnöke és már semmi visszhangot nem kelt. A rákövetkező évben adja ki Fáy András a Bélteky-házat, az első magyar társadalmi regényt, mely mintegy leszámolás a multtal a jövő érdekében. Az eposz korát felváltja a regényé.

Bajza, Goethe egykori rajongója, megírja támadását a német irodalom befolyása ellen. „Már eddig is sok, igen sok ragadt ránk német szomszédainktól, ami nemzeti karakterünknek ártalmára van,“² írja a regényről szóló tanulmányában és így szakít egy félévszázados hagyománnyal, évtizedek multán igazolva ellenfelének Dessewffynek állítását a magyar lélek külföldi vonzalmairól. A német hatást újra felváltja a francia. A Tud. Gyűjt. 1831-iki évfolyama egy ismertetést közöl a Times nyomán a francia romanticizmusról és Victor Hugo-t a leggeniálisabb költőnek nevezi. Míg a német romantikusok legfeljebb elméleti munkáik által váltak nálunk — elkésve — ismertté, a francia romantikusokat majdnem egy-

¹ K. F. M. M. IX. 424.

² B. J. Ö. M. IV. 119.

időben olvassák Párisban és Pesten. Victor Hugo-nak csakhamar lelkes fordítója is akad br. Eötvös József személyében. A francia szellemi mozgalom közzel állt a magyar érzülethez és nálunk nemcsak formailag hat, hanem forradalmi, politikai eszmetartalmával is. Mindkét irányú hatást tartósan tükrözeti dráma- és regényirodalmunk.

A politikai gondolat terjedésével megszűnik az irodalom kizárólagos szerepe a nemzeti életben. A közönség eddig is csak azért érdeklődött az irodalom iránt, mert benne politikumot látott. Az alkotmányos élet megindulásával a magyarság egész figyelme az országgyűlésre központosul. 1830-ban kezdi meg Széchenyi nagyhatású publicisztikai működését a Hitel kiadásával. A Hitel körül támadt viták mellett eltörpülnek az irodalmi harcok. Bajza csak úgy tud a Conversationslexikoni pernek érdeket kölcsönözni, hogy belerántja Dessewffy József grófot és a születési arisztokráciával szemben a szelleminek előjogait védi. Kisfaludy Károly, az irodalmi vezér, élete utolsó évében abba akarja hagyni az Aurórát és „Jelenkor” címen Széchenyivel együtt politikai lapot készül indítani, melyre már az engedélyt is megkapta. Kölcsey pedig, aki egészen belesodródik a politikába, 1834-ben ezt írja: „Országunk mostani helyzetében én inkább óhajtom, hogy a megyékben s országgyűléseinken előitéletlen, szabadelmű, merész lelkű, s nem ingó férjfiak támadjanak, mint jó drámaírók.”¹ Találókban alig lehet jellemezni a huszas és harmincas évek szellemi élete között támadt különbséget, mint e szavak által.

¹ K. F. M. M. IX. 432.

A közönség most már szívesebben olvassa Kosuth országgyűlési tudósításait, mint az irodalmi folyóiratokat. Míg eddig az irodalom elszigetelten élesztgette a nemzetiség szent tüzét, most a politika nemcsak átveszi az irodalom szerepét, hanem gondlattartalmában megelőzi egy rövid évtizedre annak fejlődését. A demokratizmus eszméjét az új liberális nemzedék terjeszti, liberalizmus egyet jelent a haladással. Ámde akárcsak az irodalomban, a nemzeti haladásban sem tud a magyarság egyenlő mértéket tartani. Sajátságos magyar végzet, hogy a magyar lélek kettőssége, mely az irodalomban már egységbe simult, a politikában ismét élesen kiütkezik és csakhamar szemben állnak egymással a dunántúli, katolikus Széchenyi István, a mérsékelten haladó „legnagyobb magyar“ és a protestáns, tiszamenti Kossuth Lajos, a gyökértelenül előretörő forradalmár. Szemben állnak egymással, mint egykor Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferenc: „a magyarok Istenének két különböző leheletei!“

A politika demokratikus iránya előkészíti az utat a népi gondolat diadalára s az átmeneti kor alkonyán feltűnik Petőfi Sándor, aki a Duna--Tisza közéből jön, a népből származik és megteremti Arany Jánossal együtt a magyar klasszikus irodalmat.

FÜGGELEK.

A magyar romantika irodalma.

Irodalomtörténetírásunk mindeddig keveset foglalkozott a romantika korával. Ennek okát főleg abban látjuk, hogy a Toldy által meghonosított idegen szemléleti módszer megnehezítette a korszak helyesebb megértését. A „romantika“ fogalma idegen fogalom volt nálunk, hol német, hol francia értelmezésben alkalmazták a magyar irodalmi jelenségekre és magyarelvű értelmezését meg sem kísérelték. (V. ö. cikkemet; Romános, romántos, romantikus. Minerva, 1929). A fogalmi bizonytalanság élesen tükröződik összefoglaló irodalomtörténeteink rendszerezésében és korszakfelosztásában. Ezekben a romantikus kor vagy a klasszicizmus vagy a népiesség korával kerül közös tárgyalás alá, minduntalan eltolódó időhatárokkal, a német irodalmi beosztás mintájára. Az egyes költők helye is bizonytalan. Kölcsey rendesen a németes iskola követői közé kerül, Kisfaludy Károly hol németes, hol romantikus költő, újabban mindketten „preromantikusok.“ Az idegen szemlélet hatása itt szembetűnő. *Erdélyi János* (Valami a romanticizmusról. Szépirodalmi Szemle, 1847) majd *br. Kemény Zsigmond* (Klasszicizmus és romanticizmus, 1863.) korán meg-

kisérelték a fogalom értelmének tisztázását, de ők meg a francia romanticizmusból indultak ki. *Gyulai Pál* korszakos Vörösmarty tanulmányában (Vörösmarty életrajza, Ep. 1900. (5) először rajzolta meg a kornak a képét maradandó érvényességgel. Vörösmartyt romantikus költőnek nevezi, anélkül, hogy a fogalom jelentőségét megmagyarázná. Kétségtelen azonban, hogy számára a romantika elsősorban stiltörténeti fogalom. A korrajz csak háttér, melyből plasztikusan emelkedik ki a költő alakja, akiben azonban már ő is a magyar irodalmi szintézis megvalósítóját látja. — *Bánóczi József* (A magyar romanticizmus, Bp. 1882.) a magyar romantikát, melynek középpontjába Kisfaludy Károlyt állítja, már mint szellemi mozgalmat tárgyalja, de ő teljesen a német elmélet alapján áll. A magyar romantikát negatív jegyek alapján határozza meg s azt nézi, mit nem vett az át a német romantikából. Terjedelmes Kisfaludy-életrajzában (Kisfaludy Károly és munkái, 2 kötet. Bp. 1883.) Gyulai nyomán és mégis önállóan festi a kort. Sok új, termékeny eszmét vet fel, a szellemtörténeti fejlődés iránt nagy érzéke van, tanulmányában új módszerek csirája rejlik.

Bánóczi könyve lezárja a magyar romantika korával foglalkozó önálló tanulmányok sorát. Egy fél-évszázadon át senki nem kísérelte meg, hogy e problémához hozzányuljon. Összefoglaló tanulmányok helyett felvirágzott a részletkutatás, melynek filológiai alaposságára a készülő szintézisnek nagy szüksége is volt. Egyúttal azonban még jobban elhomályosodott a romantika fogalma, amit *Vértesy Jenő* könyve „A magyar romantikus dráma 1837—1850“ (Bp. 1913.) is igazol. Vértesy szerint a magyar

romantikus dráma kora a francia hatás jelentkezésével kezdődik. — A részlettanulmányok a romantikus kor sok kérdését tisztázták. Így *Horváth János* (Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai. Ep. 1908.) arra mutatott rá, hogy a magyar romantikus irodalom előzményeit nem a külföldi (német, francia) hasonló jellegű törekvésekben kell keresni, hanem Dugonics regényírásában. Ez a megállapítás, mely ellentétben állott a közkeletű felfogással, adja az első indítékot a magyar romantika önelvű móltatására. Horváth János után *Trostler József* is hangsúlyozza (Vajda Péter és a német romanticizmus. E. Ph. K. 1913.37.), hogy a magyar irodalomnak nem volt soha olyan értelemben vett romantikus korszaka, mint a franciának, vagy a németnek.

A világháború után a nyugati államokban felvirágzott a romantika-kutatás s a német irodalomtudomány új, sok tekintetben igen termékeny módszereket teremtett meg. Nálunk ez a nyugati tudományos áramlat alig keltett hatást, noha maguk a művek b~~a~~ ismertetések útján ismertté váltak. Az idegen szemléletek a magyar irodalmi fejlődésre nem voltak alkalmazhatók és a magyar irodalom önelvű rendszerezése, melynek követelményét először Horváth János állította fel, késett. Csak két tanulmány foglalkozott a magyar romantika problémájával. *Zlinszky Aladár* (Klasszicizmus és romanticizmus. Bp. 1924.) elvont fejtegetései a francia romantikán alapszanak. Sokkal közelebb áll a kérdés megoldásához *Koszó János*, aki egy elméleti tanulmányában (Die ungarische Romantik. Gragger-Gedenkbuch. Berlin, 1926.) elsőnek mutat rá az osztrák barokk romantika és a magyar romantika kapcsolataira, vala-

mint az utóbbinak dunántúli és katolikus jelle-
gére.

A háború után megjelent monográfiák közül még különösen kettőt kell kiemelnünk, melyekre ez a könyv is sok tekintetben támaszkodik. Az egyik *Szekfü Gyula* tanulmánya (Három nemzedék. Bp. 1922. 2. kiadás), mely a magyar élet belső törvényszerűségét tárja fel és példát mutat a szintetikus látásra. A másik *Horváth János* könyve (A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927.), mely a hagyomány és népiesség összefüggését mutatja ki és idegen szemlélettől mentesen rajzolja meg a magyar irodalmi fejlődés egy ízületét. — Egyéb tanulmányokat, melyek nem annyira szempontokat, mint inkább adatokat szolgáltatnak, a jegyzetekben idézünk.

Különben pedig a romantikáról szóló vagy vele vonatkozásban álló magyar és külföldi irodalom lehető teljes áttanulmányozása után igyekeztünk magunkat idegen személetektől mentesíteni és a magyar romantikának, mint szellemi folyamatnak, önelvű értelmezését adni. Mindenkor az eredeti forrásokhoz tértünk vissza: az egykorú írók műveihez, levelezéséhez, naplóihoz és az egykorú folyóiratokhoz, évkönyvekhez. Főleg Kazinczy levelezést tanulmányoztuk, mely szinte kimeríthetetlen kincses-tára öt évtized szellemtörténetének. Kazinczy levelezését nem lehet ötletszerű kiragadott idézetekkel kibányászni. Már Kölcsey azt írja róla: „Különbözőkhöz írt leveleiben oly különbözők, sőt oly ellenkezők nyilatkozatványai, ítéletei. Ez vala a deréknek egyik gyenge oldala.“ Ámde ez csak látszat. Szerető elmélyedés Kazinczy lelkivilágába harmonikusan

oldja fel az ellentéteket és elénk tárja a kor igazi értelmét.

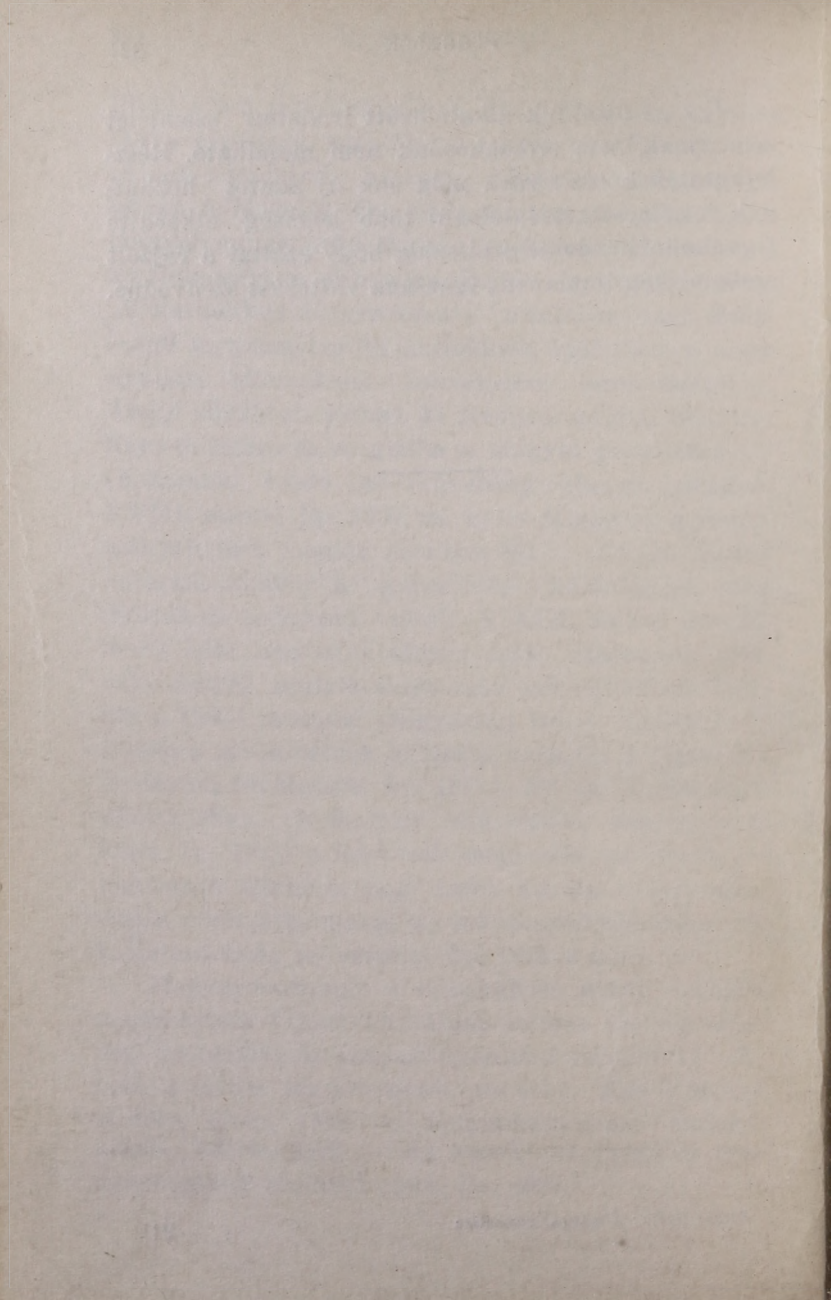
Igy jutottunk el a történeti tények alapján a magyar lelki kettősség megállapításához és a tájszemlélet alkalmazásához. *Josef Nadler* — Sauer nyomán — hasonló módszerrel igyekszik megértetni a német romantikát (*Die Berliner Romantik*. Berlin, 1921.) és általában a német irodalmi fejlődést (*Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*. 4 kötet. Regensburg, 1923—1928.) A magyar szellemi fejlődés — a táji és felekezeti megoszlás tekintetében — látszólag azonos a némettel, de a magyar problémák egészen mások. Nem annyira Nadler módszere hatott, mint inkább annak kritikája. Különösen *Julius Petersen* könyve (*Die Wesensbestimmung der deutschen Romantik*. Leipzig, 1926.), mely rámutat Nadler túlzásaira és ezáltal óvatosságra intett. Nadler könyvénél sokkal termékenyebb a magyar irodalomtudomány számára az osztrák irodalom története (*Nagl-Zeidler-Castle: Deutsch-österreichische Literaturgeschichte*, Wien, 3 Bde). Sauer nyomán rajzolja meg az osztrák irodalom fejlődését, de tekintettel van a magyarországi németiség irodalmára és a magyar-osztrák szellemi kapcsolatokra is. Az osztrák irodalmi fejlődés meglepő azonosságot mutat a magyarral.

Hogy a felekezetekhez kapcsolódó tájszemlélet alkalmazása mennyire a magyar történeti tények követelménye, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a magyar irodalomtudományban már jóval Sauer előtt érvényesült. Legelőször tudtommal Császár Elemér mutat rá fontosságára „A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században“ (Bp.

1913.) című tanulmányában, hol különösen a lutheranus némettség jelentőségét emeli ki. *Fest Sándor* (Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Bp. 1917) szintén megállapítja a magyarságnak művelődési megoszlását. Ezt a tételt legvilágosabban *Baranyai Zoltán* fogalmazza meg: „A katolikus Magyarország általában véve elzárkozott az ausztriántúli külföldnek, különösen a nagy nyugati államoknak művelődési törekvéseitől... Annál sűrűbben járnak ki Németországba, Svájcba, Németalföldre és Angliába a magyar protestánsok.” (A francia nyelv és műveltség Magyarországon. XVIII. század Bp. 1920. 98. l.) — Mindezek a tanulmányok nem mentek azonban túl a XVIII. század határán, amikor a művelődési különbségek még nyíltak és tudatosak voltak. A XIX. század első felének lelki megoszlottságára csak utalásaink vannak. *Szekfű* nyilatkozatát már szövegünkben idéztük a tiszai és dunai magyarság kettős fajiságáról. *Babits* a táj színeinek hatására hívja fel a figyelmet (Irodalmi problémák. Bp. 1917.), *Kornis Gyula* nagy munkájában (A magyar művelődés eszményei. 2 kötet. Bp. 1927) a felekezeti megoszlás kultúrális jelentőségét állapítja meg. *Lyka Károly* a táji megoszlás elvét alkalmazza a művészettörténetben (A táblabíró-világ művészete. Bp. 1922. 3 köt.).

Magyarországnak a világháború utáni területi szétszakítása fájoan aktuálissá tette e szellemtörténeti problémát és gazdag irodalmat termelt ki (L. Szekfű Gyula tanulmányait, továbbá Kós Károly: Erdély, Kvár. 1929. és tanulmányaimat: Erdélyi költők. Berlin, 1923. — Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete. Bp. 1927.)

Igy az általunk alkalmazott irodalmi szemlélet sem újnak, sem erőszakosnak nem mondható. Részeltekutatások bizonyára még sok új adatot hozhatnak felszínre, kétségtelenül több jelenség elkerülte figyelmünket, de alig hisszük, hogy ezáltal a rajzolt szellemi kép immanens igazsága változást szenvedne.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Akadémia, M. Tud. 115,
 310—311.
 Akáts Ferenc 226.
 Alxinger 224, 225, 230.
 Amadé László 219.
 Anakreon 26, 225.
Angyal Dávid 55.
 Annalen der Kunst und
 Literatur des öster-
 reichischen Kaiser-
 thums 220.
 Anonymus 35, 165.
 Ányos Pál 32, 35, 72, 170.
 Apáczai Csere János 23.
 Aranka György 38, 113.
 Arany János 113, 169,
 273, 314.
 Aranyosrákosi Székely
 Sándor 25, 94, 200.
 Argirus 6, 253, 307.
 Ariosto 262.
 Árpád 166—167, 200.
 Árpádia 200.
 Aspasia 99.
 Athenaeum 245.
 Auróra 92—102, 109, 266.
 Auróra-Kör 96, 103, 267,
 311.
 Babits Mihály 149, 308,
 320.
 Bacsányi János 31, 34,
 35, 36, 38, 40, 41, 47, 53,
 55, 71, 102, 175, 224, 225,
 240.
Badics Ferenc 95.
 Bajza József 95, 99, 100,
 104—118, 120, 128, 186,
 195, 197, 209, 211, 213,
 258—261, 268, 286, 310—
 311, 312, 313.
 Balassa Bálint 10, 284.
Bánóczi József 316.
Baranyai Zoltán 320.
 Baresay Ábrám 24, 35.
 Barczafalvi Szabó Dá-
 vid 26.
 Báróczi Sándor 24, 38, 47,
 50, 60, 167.
 Barokk 29, 31.
 Baróti Szabó Dávid 30,
 31, 36, 38, 40, 41, 47, 51,
 53, 70, 84, 100, 169, 222,
 229.
 Bártfay László 111, 308.
 Bayle 23, 127.
 Bécsi Magyar Kurir 25.
 Bél Mátyás 165.
 Bellarmini 129.
 Berencs Keresztély 30.
 Berzeviczy Gergely 148,
 221.
 Berzsenyi Dániel 31, 53,
 56—59, 61, 63, 69, 73, 79,

85—88, 108, 111, 150, 160,
175, 192, 230, 238, 241,
243, 279—281, 296.

Bessenyei György 9, 22,
23, 24, 38, 47, 50, 70, 121,
137, 220.

Bessenyei Sándor 24.

Bierbrauer I. Helmecky

Birsi Ferenc 30.

Bleyer Jakab 211, 212,
217, 249, 253.

Blumauer 230.

Bod Péter 6, 36, 72, 166.

Bolla Márton 30.

Bouterweck 247, 261, 282,
283, 285.

Bowring 120, 255, 269—
270, 272.

Bölöni Farkas Sándor
94, 239.

Brisits Frigyes 53, 87.

Budai-testvérek 166.

Bürger 225.

Büsching 253.

Byron 122, 262, 263, 307,
308.

Calderon 262, 264.

Calvin 75.

Cicero 28, 225.

Clauren 276.

Collin Henrik 248.

Collin, Matthias 250.

Corneille 225.

Czinke Ferenc 53, 185,
190.

Czuczor Gergely 32, 96,
97, 108, 188, 200, 206, 256.

Czvittinger Dávid 166,
233, 269.

Csák 123.

Császár Elemér 29, 54,
217, 306, 319.

Csehy József 156.

Cselkövi 128.

Cserey Farkas 101, 238,
246.

Cserey Miklós 101, 178.

Csokonai Vitéz Mihály
33, 34, 36, 47, 50, 59, 82,
84, 98, 154, 167, 172, 230,
256.

Csongor és Tünde 306—
309.

Dániel István br. 23.

Dante 283.

Das Ausland 267.

Dávid Ferenc 135.

Dayka Gábor 49, 60, 72.

Deák Ferenc 118.

Decsy Sámuel 25, 145.

Demek Győző 240.

Denis, Michael 222, 223,
224, 225, 226.

Descartes 23.

Dessewffy József gróf
65, 73, 74, 79, 98, 159, 171,
212, 231, 237, 263, 274,
311, 312, 313.

Dieterich, Karl 217, 240.

Dobrovsky János 139,
253.

Döbrentei Gábor 28, 35,
49, 54, 61, 66, 73, 78, 79,
94, 120, 149, 160—161, 193,
196, 200, 231, 232, 236,
238, 241, 242, 246, 256,
260, 265, 274, 310.

Döme Károly 33, 73, 224.

Dugonics András 33, 35,
135, 142, 156, 168—169,
223, 229, 307.

Dulházy Mihály 98.

Eberhard 247, 283.

Eckhardt Sándor 70.

- Édes Gergely 21, 30, 229.
 Egyed Antal 115, 121, 255.
 Eipeldauer Briefe 223.
 Élet és Literatura 89, 99.
 Endrődy János 32.
 Engel János Keresztély 165.
 Eötvös József br. 108, 190, 208, 290, 313.
 Erasmus 71.
Erdélyi János 315.
 Erdélyi Muzeum 59, 61.
 Eschenburg antológiája 230.
 Eszterházy egri püspök 73.
 Etédi Sós Márton 21.
 Exulansok 25.
- Fabchich József 135, 141—144, 146.
 Fábíán Gábor 96, 97, 106, 116.
 Faludi Ferenc 7, 32, 35, 36, 38, 70, 219.
 Fáy András 28, 60, 97, 100, 110, 125, 191, 198, 205, 276, 290, 311, 312.
 Fazekas Mihály 34.
 Fejér György 33, 60, 64, 90, 182—183.
 Felelet a Mondolatra 63—65.
 Felsőmagyarországi Minerva 93, 98, 106.
 Fenelon 23.
 Fenyéry I. Stettner *Ferenczi Zoltán* 303.
 Fessler Aurél Ignác 72, 122, 165, 199, 208, 249, 250, 276.
Fest Sándor 221, 320.
 Festetich György gróf 243.
- Festetich Károly Albert gróf 266, 267.
 Fichte 26, 234.
 Fouqué 253.
 Földi János 40—44, 48, 52, 61, 67, 77, 161.
- Gaál György 95—96 97, 108—109, 118, 184, 187, 190, 200, 207, 209, 213, 223, 251, 254, 255, 265—270, 276, 294, 305.
 Garay János 32.
Gálos Rezső 84, 242.
 Gáti István 21.
 Gärtner, Henrik 309.
 Gebhardi 165.
 Gellert 46.
 Genersich Keresztély 26.
 Gentz Frigyes 249.
 Gessner 225, 230—233.
 Glatz Jakab 220.
 Gleim 225, 230.
 Goethe 27, 73, 75, 153, 226—230, 234, 235, 238, 239, 252, 253, 256, 258, 259, 270, 281.
Gönczy István 241.
 Görög Demeter 24.
Gragger Róbert 217, 223.
 Grillparzer 195, 250, 260, 266.
 Grimm Jakab 253.
 Grün, Anastasius 266.
 Grüner I. Akáts *Gulyás József* 37.
 Guzmics Izidor 74—77, 107, 120, 128, 141, 188, 206, 222, 245, 279.
 Gvadányi József gr. 33, 96, 135, 142.
 Gyöngyösi István 6, 10, 35.
 Gyöngyösy János 21, 30.

György Lajos 169, 250.
Gyulai Pál 115, 205, 260,
 316.

Habsburg-uralom 6, 19,
 20.

*Hadi és más nevezetes
 történetek* 24.

Hagedora 46, 225.

Hagen, von der 253.

Hainbund 225, 230, 245,
 258.

Haller László gróf 23.

Harsányi István 37.

Haydn Josef 207.

Hébe 25, 94, 98, 266.

Hegel 271.

Helmezy Mihály 49, 62,
 66, 79, 96, 97, 186.

Heltai Gáspár 35, 135.

Herder 7, 27, 127, 152, 154
 —156, 230, 234, 252, 261,
 270, 283, 287.

Heyne 26.

Himnusz 302—303.

Homeros 26, 225, 262.

Horányi Elek 166.

Horatius 225.

Hormayr, Josef Br. 148—
 149, 180, 187, 199, 227,
 235, 248—249.

Horvát István 34, 36, 48,
 53, 60, 66, 92, 102, 157,
 163, 190, 200, 203, 209,
 249, 259, 265.

Horváth János (püspök)
 63, 73, 141.

Horváth János 33, 98, 119,
 241, 243, 256, 280, 293,
 304, 317, 318.

Horváth József Elek 200.

Horváth Mihály 193.

Houwald 260.

Hölty 225.

Hubermann, Pater 249.

Humbolt, Wilhelm v. 248.

Hugo, Victor 312, 313.

Igaz Sámuel 25, 94, 98,
 266.

Indifferentizmus 70, 120.

Irodalmi iskolák 8—9.

Jakobi 230.

Járy I. Tretter

Jelenkor 313.

Jeremiádok 152.

Jezsuiták 7, 9, 10, 29, 71.

Jósintzi Sándor br. 23.

II. József 7, 70, 71, 137,
 228.

Juranits László 56.

Kalchberg 250.

Kállay Ferenc 88.

Kapp, A. 208.

Karadzics Vuk 252.

Kármán József 28, 43, 82,
 83, 134, 137, 154—155, 180,
 222, 230.

Károlyi-biblia 6, 21.

Kassai Magyar Muzeum
 40, 245.

*Kassai Magyar Társa-
 ság* 40.

Katona István 165.

Katona József 98, 123.

Kazinczy Ferenc 9, 24, 25,
 27, 35, 37, 38—95, 98, 99—
 101, 103—115, 124, 137,
 142, 145—149, 152—153,
 156—158, 161—164, 167—
 168, 170—171, 174, 181,
 186, 189, 208, 211—214,
 222, 224, 230, 233—239,
 241—249, 255, 256, 262,
 263, 267, 269, 271, 274 277,
 278—279, 282, 293—294,
 307, 310, 311, 314, 318.

- Kazinczy Iphigenia 163.
 Kelemen Lajos 241.
 Kemény Zsigmond br. 315.
 Kerekes Sámuel 24.
 Keszthelyi Helikon 87, 245.
 Kis János 26, 27, 28, 45, 46, 49, 52, 53, 54, 56, 60, 61, 66, 69, 72, 79, 91, 100, 111, 155, 159—160, 163, 230, 235, 241—242, 265.
 Kis Lajos 94, 155.
 Kisfaludy Károly 34, 92, 95—118, 184—188, 190—214, 251, 254, 262—263, 275—276, 278, 288, 294, 304, 310, 311, 313, 316.
 Kisfaludy Sándor 33, 34, 47, 49, 53, 54, 56, 59, 60—65, 78, 83, 102, 108, 118, 136, 144—145, 149, 151, 159—161, 168—169, 172, 174, 175, 182, 184, 189, 225—226, 241, 249, 251, 263, 267, 274, 283, 289, 305, 314.
 Kiss Károly 96.
 Kleist, Ewald 225.
 Kleist, Heinrich 129, 260.
 Klivényi 115, 122.
 Klopstock 126, 223, 224, 227, 235, 263.
Koeppel Emil 263.
 Koháry István 154.
 Kollár János 209, 252, 253.
Kornis Gyula 26, 320.
 Kossuth Lajos 314.
Koszó János 208, 317.
 Koszorú 112.
 Kotzebue 226, 241, 259, 276.
 Kovachich Márton György 165, 230, 249, 253.
 Kovács Pál 96.
 Kovacsóczy Mihály 96, 99, 199, 311.
 Köffinger 253.
 Kölcsey Ferenc 15, 28, 36, 37, 48, 60, 62—64, 66, 75, 82, 83, 88—90, 91, 97, 99, 110—116, 125—130, 139, 148, 153, 157, 175—176, 188—189, 192, 196—206, 209, 230, 236, 238—242, 243, 246, 257—264, 274, 275, 277—285, 289, 293—309, 311—312, 313, 318.
 Köppen, Peter v. 255.
 Körner, Theodor 248, 250, 251.
 Kultsár István 34, 35, 60, 64, 90, 100, 155—156, 166, 265, 266.
 Kreskay Imre 30, 32, 219.
 Krug 247, 261.
 Landerer 279.
 Lassberg, Josef Br. 207, 253.
 Lázár János 23.
 Lessing 27, 234, 261.
 Letenyei János 35.
 Liedemann Márton 26.
 Luther Márton 75—76.
Lyka Károly 320.
 Magyar Hirmondó 24.
 Magyari István 171, 303.
 Mailáth János gr. 94, 96, 97, 119, 125, 186—188, 192, 200, 207, 209, 210, 240, 251, 253, 254, 255, 262, 265—270, 274, 276, 285—286.

Marczibányi-díj 113.
 Mária Terézia 22, 218, 228.
 Marino 219.
 Marmontel 23.
 Martinovics Ignác 72.
 Márton József 37.
 Mártonfy József 30.
 Matthiesson 27, 150, 230,
 240—241, 258.
 Mednyánszky Alajos br.
 94, 97, 186, 200, 208, 227,
 249, 255, 276.
Meinecke, Fr. 208.
 Meliusz Péter 296.
 Metastasio 219, 235.
 Mikes Kelemen 7, 35.
 Miller Jakab Ferdinánd
 165, 234.
 Milton 224, 283.
 Molnár János 29—32.
 Mondolat 62.
 Monoszlai András 21.
Morvay Győző 263.
Murko, Matthias 139, 254.
 Musiczky Lucián 162.
 Muzáron 112, 289—290.
 Müller, Johannes v. 181.
 Müllner 260, 270.

 Nadler, Josef 173, 319.
Nagl—Zeidler 217, 219,
 227, 319.
 Nagy János 32.
 Naláczy József br. 24.
 Neander 224.
 Német települések 6, 7.
 Németh László 26.
 Novalis 127, 234, 259, 286.

 Oláh Miklós 152.
 Orpheus 40, 44, 77.
 Ossian 223, 224, 225, 252,
 263.
 Ovidius 225.

Öry Fábián 41.

Palacky 209.
 Pálóczi Horváth Ádám
 33, 49, 50, 53, 56, 60, 65,
 100, 112, 156, 163, 167,
 256.
 Pánczél Dániel 25, 94.
 Pannonia 266.
 Pápay Sámuel 34, 60, 62,
 63, 65, 90, 100, 118, 166,
 269.
Papp Zoltán 208.
 Paul, Jean 261, 282, 286,
 288.
 Paziazi Mihály 96, 97,
 123, 210, 267, 268.
 „Pázmán“ 124.
 Pázmándi Horváth End-
 re 32, 34, 55, 60, 65, 97,
 115, 118, 158, 200—201,
 312.
 Pázmány Péter 7, 21,
 29, 32, 71, 129, 134.
 Péczeli József 24, 47, 50.
 Perczel Etelka 295.
 Péteri Takács József 32,
 34, 100.
Petersen, Julius 319.
 Petőfi Sándor 113, 119,
 169, 241, 245, 273, 314.
 Petrarca 225, 263, 283.
 Pfeffel 204, 225.
 Pindaros 26.
 Poóts András 21.
 Pope 225, 263.
 Pray György 35, 165.
 Prónay László br. 79, 174.
Pukánszky Béla 152, 217,
 252.
 Pyrker László érsek 74,
 211, 250, 311.

 Rabener 46.

- Racine 225.
 Racionalizmus 8, 70.
Rác Lajos 134.
 Ráday Gedeon gr. 24, 70, 167.
 Rájnis József 30—32, 35, 36, 38, 47, 49, 51, 70, 72, 91, 135, 142, 223.
 Ráth Mátyás 26, 162.
 Rauch Ignác 222.
 Reimmann, Jakob 7, 269.
 Reinhold 26.
 Retzer József br. 147, 221, 225, 235.
 Révai Miklós 30—32, 35, 36, 38, 47, 49, 70, 72, 143—144, 150, 223, 254.
Révhegyi Rózi 283.
 Richter, Josef 223.
 La Rochefoucauld 244.
 Rotarides Mihály 166, 269, 305.
 Rousseau 74, 225.
 Rummy K. György 26, 28, 60, 64, 67, 102, 107, 121, 147, 162, 211—212, 230, 234, 235, 238, 239, 267.
 Ruszek József 34, 55, 64, 175.
 Safaryk 209, 252.
 Sajnovics János 35.
 Sallustius 28.
 Sándor István 35.
 Sappho 225.
 Sárközy István 74.
Sauer, August 319.
 Schedel I. Toldy.
 Schedius Lajos 26, 28, 93, 180—181, 236, 249.
 Schelling 234, 283, 286.
 Schikaneder 230.
 Schiller 26, 27, 153, 225, 226, 230, 235, 241, 259, 260—261, 270, 282, 283.
 Schlegel, August Wilhelm 247, 261, 272, 282, 286, 288, 290.
 Schlegel, Friedrich 137, 149, 248, 259, 283, 286, 290.
 Schwandtner 165.
 Schwartner Márton 26, 66, 157, 165, 167.
 Scott, Walter 262, 263.
 Shakespeare 225, 262, 283, 308.
 Shelley 307, 308.
 Sipos 237.
 Skublich Imre 144.
 Somogyi Gedeon 62.
 Sonnenfels 139, 179, 220, 222.
 Stettner György 53, 78, 96, 97, 104—118, 186, 210, 260, 277, 288.
 Sulzer 247, 261.
 Szaecsvai Sándor 25.
 Szaicz Leó 72, 73, 135, 144.
 Szalay László 108, 190, 289.
 Széchenyi Ferenc gróf 47, 166, 221, 222.
 Széchenyi István gróf 97, 115, 177, 187, 198, 208, 311, 313, 314.
 Szeder Fábán 99, 188.
 Székér Joákim 166.
Szekfü Gyula 138, 176, 179, 208, 318, 320.
 Szemere Pál 28, 48, 60, 62—64, 66, 88, 97, 99, 110, 125, 153, 157, 188, 189, 196, 204, 230, 238, 239, 241, 242, 245, 246, 251, 258—264, 269, 289, 311, 312.

Szentgyörgyi József 41,
50, 62.

Szentjóni Szabó László
28.

Szenvey József 96, 97,
186, 261.

Szép János 200.

Széplak 118.

Szilágyi Sámuel 24, 91.

Szirmay Antal 164.

Szontágh Gusztáv 128,
275.

Szózat 302—303.

Szvorényi József 63.

Syncretismus 67.

Takács Sándor 59.

Tanárki 262.

Tasso 219, 225, 260, 262,
283, 287.

Telegi Miklós 21, 35,
134.

Teleki Ferenc gróf 267.

Id. Teleki József gr. 24.

Ifj. Teleki József gróf
79, 115, 282—283.

Terhes Sámuel 34.

Teslér 115, 259.

Testőrgárda 22.

Thaisz 79, 92, 266.

Thalmann, Marianne 169.

Thienemann Tivadar 226.

Tieck 248, 260, 270—271,
286, 290.

Toldy Ferenc 59, 95, 97,
99, 104—116, 119, 185,
192, 195, 198, 201, 209,
211, 213, 233, 254, 258—
264, 266, 268, 270—272,
279, 286—290, 310, 311,
315.

Tolnai Vilmos 59.

Tóth Farkas 30.

Tóth pápai theologus 75,
126.

„Töredékek“ 127—130.

Trattner János 66, 90,
100.

Tretter György 96, 97,
123, 186, 210, 267.

Trostler József 317.

Tudományos Gyűjte-
mény 61, 90—92, 102,
112.

Ufer dr. 268.

Ungvárnémeti Tóth Lász-
ló 90, 94, 102, 121, 239.

Urania 28.

Uz 225.

Váczy János 37, 146.

Vályi Nagy Ferenc 21,
100, 262.

Vaterländischer Alma-
nach für Ungarn 183.

Vergilius 225.

Verseggy Ferenc 34, 54,
60, 72, 100, 168, 250.

Vértesy Jenő 316.

Viganoné 225.

Villers 127.

Virág Benedek 31, 35, 47,
49, 51, 53, 60, 100, 108,
124, 166, 169, 184, 199,
229, 255, 296, 297—298.

Vitkovics Mihály 48, 51,
60, 79, 86, 92, 93, 100,
162, 302.

Voltaire 24, 73, 74, 225.

Voss 281.

Vörösmarty Mihály 15,
32, 37, 53, 56, 86, 92, 96,
97, 99, 105—124, 167, 177,
184, 191, 195—214, 255,
257—264, 271, 277—281,
285—309, 311, 316.

Wallaszky Pál 166, 269.
Weber Arthur 251.
Weber, Veit 167, 226.
Werbőczy István 83.
Werner, Zacharias 248.
Wieland 27, 46, 224, 225,
234, 270.
Wiener Musenalmanach
220, 224.
Winckelmann 75, 234.
Zádor I. Stettner.

Zalán futása 99, 107, 116,
200, 295, 306.
Zerffy 210.
Ziska-tragédia 122—123.
Zlinszky Aladár 317.
Zoltán József 23.
Zrinyi Miklós gr. 10, 29,
32, 35, 118, 135, 202, 213,
284, 301—302.
Zrinyiász 6, 284, 303.
Zwingli 75.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Bevezetés. A XVIII. század magyar irodalmának két áramlata: a hagyományos és a külföldies. A magyar romantika mint a nemzeti szintézis kora. Célkitűzés. —	5—15
I. Táj, faj, felekezet — — — — —	17
1. <i>Az irodalmi élet a XVIII—XIX. század fordulóján.</i> A külföldies irodalmi áramlat mint a tiszai kálvinizmus irodalma. Kármán. — Kazinczy és köre. — A hagyományos áramlat mint dunántúli katolikus jelenség. Két rétege: a deákos és a magyaros. Kisfaludy Sándor és köre. — — — — —	19—37
2. <i>A művelődési különbözőség a századforduló irodalmi tudatában.</i> Kazinczy és Földi nyilatkozatai a református és a katolikus magyar irodalomról. A Kassai Magyar Társaság szellemtörténeti jelentősége. Kazinczy kiábrándulása a református irodalomból. A városok lutheránus német polgárságának jelentősége. A triász. Kazinczy és Kisfaludy Sándor viszonya. Kisfaludy körének katolikus öntudata. Berzsenyi nyilatkozata a dunántúliságirodalmi megnyilvánulásáról	38—58
3. <i>Az összeütközés.</i> A dunántúliak és a tiszaiak nyílt összeütközése a nyelvújítási harcban. Kazinczy visszavonulása. Szinleges kibékülése Kisfaludyval — —	59—68
4. <i>Világnézet és felekezet.</i> A francia racionalizmus hatása, a deizmus terjedése, a tolerancia elve. Kazinczy és Kisfaludy Sándor világnézete. A katolikus—protestáns ellentét nem világnézeti, hanem művelődési	69—80
5. <i>A szülőföld.</i> Az írók elszigeteltsége, mint az irodalmi élet kialakulásának akadálya. A táj jegyei az iroda-	

- lomban. A városi élet utáni vágyódás kezdete — 81—89
6. *Az új nemzedék seregszemléje.* A Tud. Gyűjt., mint dunántúli alapítás. Kazinczy és Kis János ellenszenve a folyóirattal szemben. A Hébe és az Auróra. Újabb felekezeti ellentétek. Egyéb folyóirat- és almanach-alapítások. Kisfaludy Károly és köre. Az „Élet és Literatura“. A dunántúli és tiszai nemzedék egybeolvadása. A régi nemzedék elhallgatása — — — — 90—102
7. *Az új nemzedék viszonya a megelőzőhöz és a közönséghez.* Elhidegülés Kazinczyval és Kisfaludy Sándorral szemben. Pestnek, mint irodalmi központnak asszimilációs hatása. A közönség, mint az irodalmi élet új tényezője. A katolikus alsó papság irodalmi jelentősége. Az irodalom egyetemessége — — — — 103—116
8. *A romantika tájszemlélete és világnézete.* Az írók társadalmi helyzetének megváltozása. Kisfaludy Károly viszonya Dunántúlhoz. Világnézete. Vörösmarty tájszemlélete és katholicizmusa. Mailáth, mint a romantika egyetlen katolikus öntudatú írója. Kölcsey világnézete. Tanulmánya a katholicizmus és a reformáció jelentőségéről. A táji és felekezeti ellentétek megszűnése — — — — — 117—130
- II. A nemzeti érzés — — — — — 131
1. *A nemzeti érzés kialakulása a XVIII. század végén.* A katolikus magyarság nemzeti érzése, mint asszimilációs folyamat eredménye, a református magyarságé, mint a felvilágosodás következménye — — — — 133—140
2. *Az irodalom nemzeti missziótudata.* A dunántúliak magyarosító, a tiszaiak művelődési törekvései — 141—149
3. *A kétféle nemzeti érzés tartalma.* A katolikusok optimista, a protestánsok pesszimista nemzeti érzése. Nemzeti önismeret. Viszony az idegenajkú nemzetségekhez — — — — — 150—163
4. *Történeti szemlélet.* A történetírás kialakulása. A ref. magyarság közönye a történeti multtal szemben. A történeti fikció az irodalomban. Idealizáló és reális történetiszemlélet. A magyar sorstragikum tudata. 164—172

5. *Allam, haza, nép, nemzetiség, nemzet.* A haza, mint jogi fogalom. A magyarság helyzetének tragikuma. A hazai németiség viszonya a magyarsághoz. Szétszakadás. — — — — — 173—183
6. *A romantikus nemzeti érzés.* A faji asszimiláció folytatása. A magyarosodó német polgárság és a hazatérő magyar mágnások az irodalomban. Vörösmarty útja a sovinizmustól a nemzeti önismeretig. Kölcseyé a nemzetköziségtől a hazaszeretetig. Az irodalom elmélyült szerepe: a nemzeti lelket fejezi ki művészi formában. A kritikus nemzeti érzés. Pesszimizmus és tettvágy. A multszemlélet a jövő szolgálatában. A romantikus nemzedék és a nemzetiségek — — — — — 184—214

III. Európa. — — — — — 215

1. *Bécs közvetítő szerepe.* Dunántúl és Ausztria mint közös kulturterület. Bécs és a protestáns magyarság. Az osztrák barokk és bárd költészet. Olasz hatások. Kisfaludy Sándor Bécsben. Az osztrák irodalom ugrás-szerű fejlődése. — — — — — 217—227
2. *A magyarországi német polgárság.* Közvetlen kapcsolatok Németországgal. Göttinga és Jena. A protestáns magyarság kapcsolatai a lutheránus városi polgársághoz. Kazinczy Kassán. A Szepeesség. A német hatás a magyar irodalomban, mint a városi német szellemi élet függvénye — — — — — 228—232
3. *A német klasszicizmus.* Kazinczy személyes kapcsolatai német írókhoz. Goethe iránti rajongása. Terjeszti a német klasszikus írók ismeretét. Viszonya a német romantikához. A német klasszicizmus hatása az irodalmi élet kialakulására és az irodalmi elméletre 233—247
4. *Az osztrák romantika.* Német romantikus érdeklődés. Magyar történeti tárgyak az osztrák romantikában. Hormayr szerepe. Kisfaludy Károly Bécsben. A német romantikusok érdeklődése a magyar népköltészet iránt. Ennek az érdeklődésnek hatása. A magyar irodalmi fejlődés elszakadása az osztráktól. — — — — 248—256
5. *A romantikus nemzedék és a világirodalom.* A műve-

lődesi különbözőség jelentkezése a világirodalmi érdeklődésben. Vörösmarty olasz és angol, Kölcsey görög és német tanulmányai. Felszabadulás a német befolyás alól — — — — — 257—264

6. *Közvetlen külföldi szellemi kapcsolatok.* A magyar irodalom elszigetelése. Német fordítások Kisfaludy Károly és Vörösmarty műveiből. Bowring angol antológiája. Toldy európai útja és annak tanulságai 265—273

7. *A romantikus irodalomelmélet és a költői gyakorlat.* Kisfaludy Károly irodalmi jelentősége a kor tudatában. Kazinczy, Guzmics, Berzsenyi nyilatkozatai Vörösmartyról. A „romantika“ fogalmának elterjedése. Teleki József gróf tanulmánya a Tud. Gyűjt.-ben. Kölcsey: „Nemzeti hagyományok“. Toldy mint a romantika kritikusa. „Aesthetikai levelei“ és a német romantika elmélete. Szalay László. Elmélet és gyakorlat szétszakadása. — — — — — 274—290

IV. A beteljesülés. — — — — — 291

1. *Kölcsey és Vörösmarty.* Hazafias ihletük találkozása. A Himnusz és a Szózat. A népi-nemzeti szintézise. Európai távlat, kozmikus szemlélet. „Csongor és Tünde“ mint a magyar romantika legművészibb kifejezője — — — — — 293—309

2. *A romantika alkonya.* Az Akadémia szerepe. Az irodalmi élet és az irodalmi formák megváltozása. A francia romanticizmus hatása. A politikai gondolat győzedelmeskedése. Széchenyi és Kossuth — — — 310—314

Függelék — — — — — 315—321

Név- és tárgymutató — — — — — 323

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVTÁRA 2340/19 N. SZ.